

BÁRSONY PÉTER

A VÉSZKORSZAK MAGYAR MUZSIKUS
ÁLDOZATAI

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti-

tudományok besorolású

doktori iskola

A VÉSZKORSZAK MAGYAR MUZSIKUS
ÁLDOZATAI

BÁRSONY PÉTER

Témavezető: DALOS ANNA

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

10.18132/LFZE.2011.21

TARTALOMJEGYZÉK

Rövidítések	IV
Köszönet	V
Előszó	VI
1. Az eltűnt művészek	
1.1 Meggyilkolt zeneszerzők	1
1.2 Meggyilkolt muzsikuskok	18
2. Zenei élet és a zsidótörvények	
2.1 A Zeneakadémia	33
2.2 OMIKE	38
2.3 Kamarazene, az üldözött művészek muzsikálási lehetőségei	44
3. Kuti, Weiner, Vándor élete, brácsára írott műveinek elemzései	
3.1 Mártír zeneszerzők és a kamarazene	54
3.2 Kuti Sándor	55
II. Szerenád vonóstrióra	58
III. Szerenád vonóstrióra	60
3.3 Weiner László	63
Duó hegedűre és brácsára	67
Szonáta brácsára és zongorára	69
Concerto fuvolára, brácsára, zongorára és vonószzenekarra	72

3.4 Vándor Venetianer Sándor	77
Szonatina szóló brácsára három tételben	81
Concertino, kis versenymű brácsára, fúvósötös kísérettel	84

FÜGGELÉK

<i>Vándor Venetianer Sándor műveinek jegyzéke</i>	87
<i>Gyulai Elemér műveinek jegyzéke</i>	91
<i>Kuti Sándor műveinek jegyzéke</i>	92
<i>Nádor Mihály műveinek jegyzéke</i>	93
<i>Justus György műveinek jegyzéke</i>	96
<i>Az OMIKE zenei rendezvényeken közreműködő művészek névsora</i>	98
<i>1920 és 1941 között komponált magyar szóló és kamara művek brácsára</i>	102
<i>Képek</i>	104

BIBLIOGRÁFIA	109
---------------------	-----

RÖVIDÍTÉSEK

Molnár: „Muzsikus Vértanúink”.

Molnár Antal: „Muzsikus Vértanúink”. *Új Zenei Szemle* VI/4 (1955. április): 6–9.

Horák: *OMIKE*

Horák Magda: *Ősi hittel, becsülettel a hazáért! OMIKE 1909–1944. Válogatott dokumentumok.* (Budapest: Háttér kiadó, 1998)

Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.*

Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei az 1940-es években.* (Budapest: A Szerző kiadása, 1994)

Tallián: *Weiner László.*

Tallián Tibor: *Weiner László, 1916–1944.* (Budapest: nk, 1994.)

Mácsai: *In memoriam.*

Mácsai János: *In memoriam. A Holokauszt magyar zeneszerző áldozatai.* (Budapest: B’nai B’rith, 2008)

Halmos: *Nevek.*

Halmos Sándor (szerk.): *Nevek: A debreceni holokauszt mártírjai és túlélői.* Debrecen: nk, 2004.

Gál: *Bárdos Alice*

Gál József: *Bárdos Alice és a szombathelyi Collegium Musicum.* (Szombathely: Szignatúra Nyomda és Kiadó kft., 2003)

HDKE

Holokauszt Dokumentációs Központ

Czigány: *Munkásének.*

Czigány Gyula (szerk.): *Munkásének 1919–1945, A Magyar Munkásmozgalom és Zenekultúra a két világháború között.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1967)

KÖSZÖNET

Ezúton szeretném megköszönni segítségüket azoknak, akik nélkül ez a dolgozat nem jöhetett volna létre:

Arányi-Aschner Györgynek, Batta Andrásnak, Miriam Boskovichnak, Buzás Józsefnének, Csányi Attilának, Dalos Annának, Deák Ágnesnek, Ecsedi Viktóriának, Fekete Lászlónak, Frank Marinak, Gádor Ágnesnek, Gonda Jánosnak, Hollós Máténak, Karády Viktornak, Kármán Sándornak, Annette de Klerknek, Kocsis Katalinnak, Komor Ágnesnek, Konrád Mártának és Györgynek, Korányi Györgynek, Kurtág Mártának, Lázár Eszternek, Ligeti Verának, Lóránd Tamásnak, Balogh Pálné Lőw Brigittának, Mesterházi Máténak, Mura Péternek, Murányi Mártának, Pauk Györgynek, Rados Ferencnek, Starker Jánosnak, Soltész Erzsébetnek, Szébenyi Jánosnak, Toronyi Zsuzsannának, Dr. Tyrnauer Jánosnak, Niek Verkruisennek, Vizi Évának, Weiss Andrásnak, Wirthmann Juliannának

Külön szeretnék köszönetet mondani Horák Magdának és Breuer Jánosnak, akik megosztották velem tudásukat és tapasztalatukat, rendkívül sokat segítve a disszertáció megírásában.

Bársony Péter

2010. november 12.

Előszó

Az elmúlt pár évtizedben újra fokozott figyelem fordult a holokauszt mártírjai felé.¹ A még élő kevés szemtanú, túlélő beszámolói alapján rádöbrent az emberiség, hogy a történelem eme szégyenteljes időszakának feldolgozatlansága újra meg újra feladatot ad a kutatóknak. A legnagyobb probléma, amivel a kutató szembesül, hogy a módszeresen elpusztított embermilliók legnagyobb része szinte nyomtalanul tűnt el a Földről. A tárgyi- vagy írásos emlékek csekély száma miatt néha csak a visszaemlékezők beszámolói alapján tudhatunk meg részleteket a múlt borzalmairól. A történelemkutatás kötelessége, hogy megemlékezzen történelmi eseményekről, mozgatórugókról, folyamatokról. Az egyéni sorsokat mindössze a történelem folyamatába illesztett, tanulságos esetekként tárja fel. Egy ismert ember, művész, politikus, sportoló élete ilyen módon bemutatható. De a milliók egyéni sorsa, történetei, minden egyes ember élete beláthatatlan, feldolgozhatatlan. A mindenkori népiirtás egyik legnagyobb tragédiája az individuum történetének nyomtalan megsemmisítése. Az egyént „fájának” egy sorsszámává alacsonyítja, amit a bürokratizmus és terror eszközével egyszerű matematikai műveletekkel; összeadással, kivonással és osztással kezel. Az emberiség történelmének eme szégyenfoltjai a dokumentumok és tények hiányában lassan feledésbe merülnek. Mindössze a generációról generációra öröklött, tudatalatti, visszafojtott érzések maradtak fenn. Ennek tartalma a félelem, a gyűlölet, irigység, mindaz, amit az emberiség szimbolikusan Káinig származtat vissza. Vegyük észre, hogy a feldolgozás lehetősége, az átok megszüntetése minden egyes ember kezében ott van.

Az európai zenetörténet-írás nemrégén ismerte meg Theresienstadt (Terezín) nevét.² Az ott működtetett koncentrációs táborban – a sors különleges, szinte perverz fintoraként – a náci propaganda engedélyezte, hogy a foglyok meggyilkolásuk előtt művészettel foglalkozzanak. A táborban nagyszerű muzsikások előadásokat szerveztek. Több zeneszerző is működött Theresienstadtban, nevükkel, műveikkel napjainkban a közönség egyre szélesebb rétege találkozhat.

2008. szeptember 5-én egyéves kutatás után, kiváló művészek közreműködésével létrejött egy nagysikerű koncert és a Hungaroton gondozásában

¹ Lásd: többek között Braham, Halmos, Horák, Gál, Löwy, Szita – a Bibliográfiában is felsorolt – idevágó műveit.

² Karas, Joža: *Music in Terezín 1941–1945*. (New York: Pendragon Press, 1985).

egy hanglemezfelvétel.³ A megszólaltatott művek között olyanok is felcsendültek, melyeket több mint fél évszázada egyszer sem tűztek műsorra. De nem kerülhetett bemutatásra több száz más mű sem, hiszen a legszűkebb szakma számára is ismeretlenek maradtak; szerzőiket meggyilkolták, emléküik is feledésbe merült.

Mint a theresientadti zeneszerzőknél Theresientadt, ezeknek a magyar zeneszerzőknek, muzsikuskoknak a sorsát is összekapcsolta egy földrajzi- és egyben szellemi középpont, a budapesti Zeneakadémia, amelynek épülete – különös a párhuzam – Terézvárosban található. A magyar zenetörténet számára jelentéktelennek nem mondható művészeket a Vészkorszak óta eltelt évtizedekben egyetlen újságcikk méltatta.⁴ Bár külön-külön születtek könyvek és tanulmányok némelyikükről,⁵ legtöbbjük életét, művészetüket nemcsak az általuk kultúrájában gazdagodott nemzet, hanem a legszűkebb környezet, a muzsikuskok és zenetörténészek legnagyobb része is elfelejtette. Családjuk és barátaik ápolták csak emléküket a teljes generációnyi időszak alatt. Az életművek, dokumentumok, kották, fényképek többsége a világégésben megsemmisült.

Az utolsó utáni percekben vagyunk, mert akik ismerhették ezeket az embereket, már nagyon idősök, vagy már nem is élnek. Történelmi események kapcsolják össze a szerzőket, kiknek művészi fejlődését drasztikus hirtelenséggel vágta el a sors. Lehetetlenség megállapítani, hova fejlődhetett volna művészetük. Kiválasztásuknál zenei, esztétikai szempontokat emiatt csak másodlagosan vehettem figyelembe. Műveik közül elsősorban vonós kamarazenéjükkel foglalkozom, saját hangszeremre, a brácsára írott darabokra összpontosítva; annak ellenére, hogy ezek a művek nem mindig a legjellegzetesebb alkotásai a szerzőknek. Számos komponista műve vár még az újrafelfedezésre, a dolgozatban megpróbáltam ezeket összegyűjteni.

Kiemelt figyelmet szentelek a meggyilkolt muzsikuskoknak is, hiszen a zeneszerzőkkel szemben nekik még műveik sem maradtak hírmondónak. Elsősorban zenetörténettel foglalkozom, történelmi eseményeket legfeljebb csak megemlítek. Dolgozatom – természeténél fogva – nem lehet teljes körű; bármikor felbukkanhatnak újabb nevek, művek. Sokszor csak hiányos adatokat találtam;

³ A 2008. szeptember 5–7-ig tartó budapesti koncertsorozatra megjelent egy kísérőfüzet, amit Mácsai János, Lőrincz Andrea, Wirthmann Julianna, Radó Ákos és Bársony Péter szerkesztett, valamint a szeptember 5-i, magyar szerzők műveiből összeállított hanglemez (HCD32597, Hungaroton, 2008).

⁴ Molnár Antal: „Muzsikusk Vértanúink” 6–9.

⁵ Lásd: Czifágy: *Munkásének*.

vannak, kiknek még a születési évét sem sikerült kideríteni. A családtagokkal, leszármazottakkal, szemtanúkkal, barátokkal készített többórás interjúk, telefonbeszélgetések, kéziratok, levelezések, magánbeszélgetések szolgáltatták a legtöbb adatot *oral history* jellegű munkámhoz, mivel a témával kevés írott forrás foglalkozik, azok is csak töredékes módon. Ezeket a könyveket, régi lexikonokat, sajtótermékeket, képeket több könyvtár, irattár anyagából gyűjtöttem össze,⁶ de magánszemélyek is sokat segítettek a gyűjtésben, sokan saját tulajdonukban lévő képet, kottát, könyvet adtak oda tanulmányozás, illetve a dolgozatban való felhasználás céljából.

Kutatásomnak egyik legfontosabb törekvése emléket állítani, állapotfotóként rögzíteni a jelen pillanatot, és művészetüket a hatvan éves késedelem ellenére is belehelyezni a magyar zenetörténet folyamatába.

⁶ Sok segítséget kaptam többek között az Országos Széchényi Könyvtártól, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Könyvtárától és Archívumától, a Budapest Fővárosi Levéltártól, a Magyar Zenetudományi Intézetektől, az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem könyvtárától, a Budapesti Holokauszt Dokumentációs Központtól, a lipcsei Musikhochschule és a párizsi Ecole Normale Cortot archívumától, az izraeli Yad Vashem intézettől.

I. FEJEZET

Az eltűnt művészek

Meggyilkolt zeneszerzők

2007. októberében keresett meg Wirthmann Julianna, hogy egy háromkoncertes program keretében Lőrincz Andreával és Mácsai Jánossal szerkesszünk hangversenyműsort üldözött magyar zeneszerzők műveiből. A munkát elkezdve tapasztaltuk, hogy jelentősen szűkíteni kellene a kört, hiszen a XX. század magyar zenetörténetében származásuk, politikai nézeteik miatt nagyon sok zeneszerzőt üldöztek. A másik két koncert programját a torontói Royal Conservatory of Music rektora, Dr. Peter Simon és az ARC kamaraegyüttes művészeti vezetője, Simon Wynberg Németországból a harmincas években elmenekült zsidó zeneszerzőinek műveiből állította össze. A műsorban a válogatott zeneszerzők, Szymon Laks (1901–1983), Mieczyslaw Weinberg (1919–1996), Robert Kahn (1865–1951), Franz Reizenstein (1911–1968) mellett a magyar Seiber Mátyás (1905–1960) kamarazenéje is helyet kapott. A magyar programba olyan szerzők munkáit tettük, mint Kelen Hugó, Pártos Ödön, Kósa György, Weiner László, de felmerült Szelényi István, Reschovszky Sándor, Mihály András neve is. Ám a véletlen közbeszólt.

Az Országos Széchenyi Könyvtárban sikerült fellelni egy újságcikket, amiről nem tudtunk.¹ Molnár Antal 1955-ben az Új Zenei Szemlében felsorol hat zeneszerzőt és öt muzsikust, akik mártírhálált haltak a II. világháborúban.²

Mi zenészek nem tudjuk oly beszédesen elsíratni mártírjainkat, mint az írók. De azért a mi veszteségünk sem kevesebb, a mi bánatunk sem kisebb. Irodalmunk elpusztult reménységei mellett ott a fájdalmas sor: hiányoztak a felszabaduláskor a zeneszerzők közül *Vándor Sándor*, *Weiner László*, *Kuti Sándor*, *Gyulai Elemér*, *Justus György*, *Budai Pál*, az előadóművészek közül pedig *Hütter Pál* csellóművész, *Faragó György* zongoraművész, *Káldi László* karmester, *ifj. Ney Dávid* és *Szabó Ilonka* operaénekesek, ha csupán azokat

¹ A cikket, mint később kiderült, Breuer János is publikálta, már 1975-ben. In Breuer János: *Harminc év magyar zenekultúrája*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1975): 77.

² Bár az alábbi felsorolásban szereplő Faragó György is megsemmisítette a zsidóüldözést, nem közvetlenül a holokauszt okozta a halálát: a magyar zongoristák egyik legnagyobb reménysége 1944-ben, 31 évesen halt meg gyomorrákban.

említjük, akik hamarjában eszünkbe jutnak. Mennyi szép és nagy akarat, ifjú lendület, építő terv hanyatlott korai sírba, nem a természet kényszerű erejének engedve, hanem emberi aljasság és örület nyomán! Halottaink tragikus sorsa nem volt egyforma. Van köztük sorkatona: a háborús kényszer áldozata; van, akit a munkaszolgálatosokkal való, a rabszolgánál is kegyetlenebb bánásmód pusztított el; akad rövid úton kivégzett is. Az egyéni tragédiák különbözősége mögött azonban az igazi hóhér közös: a fasizmus, az imperializmusnak ez a végsőkig aljasult formája, minden eddigi idők legkegyetlenebb szörnye, amely tudatosan válogatta ki az emberiség legjobbjait áldozatául, mert tudta, hogy minden, ami haladó, neki megalkuvásnélküli ellensége kell hogy legyen [...] ¹

Ez a cikk lett végül a kiindulási pontunk a koncertprogram összeállításához. 2008 március végén felhívták a figyelmemet egy újabb meggyilkolt zeneszerzőre, Lajtai-Lazarus Walterre. ² Lazarus Walter életéről és munkásságáról szóló tudásunk hiányos. 1893. február 13-án született Budapesten. ³ Édesapja, Lazarus Adolf főkantor a Fodor Zeneiskolába íratta be fiát. Lazarus Walter nővére, Lénárt Gitta néven híres énekesnő lett. ⁴ A Nemzeti Zenedében három évet végzett Siklós Albert növendékeként. ⁵ Lazarus a Lipcsei Konzervatóriumban 1911. október 4-én kezdte meg tanulmányait Max Reger osztályában és egészen 1914 húsvétjáig tanult ott. ⁶ Iratkozási lapjából megtudjuk, hogy édesapja a Rákóczi út 20. számú házában lakott. ⁷ Ő finanszírozta fia lipcsei zenei tanulmányait. ⁸ A főiskolán a zeneelmélet főtanszakot választotta, melléktárgyként a vezénylés-gyakorlatot vette fel. ⁹ A korabeli tanszaki- és vizsgakoncertek dokumentumai között három koncertműsor található, amelyen Lazarus zongorázott és vezényelt. ¹⁰ 1913. január 31-én Schubert-Liszt Wandererfantasie című művét játszotta zenekarral. ¹¹ Pár héttel később, február 18-án a Ballada és Scherzo című zongora, hegedű és cselló trióját játszották. ¹² Egy

¹ Molnár: „Muzsikusi Vértanúink”. 6.

² Kőry Ágnes szíves közlése, 2008 március.

³ *Színművészeti Lexikon*. Schöpflin Aladár (szerk.): Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. III. Kötet. (Budapest: Thália-Kultúra Műintézet, 1929).

⁴ Uo.

⁵ A lipcsei Felix Mendelssohn-Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.I.2. Ins.Nr.11243.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo. A.I.3. Ins.Nr.11243.

¹⁰ A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. Programmen 1910-1913. A.III.1/19.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

hónapra rá, március 14-én 4 dal (szoprán, zenekar) című művét adták elő.¹³ A karmester ezúttal maga Lazarus volt. Lipcsei tanulmányai után visszatért Budapestre.¹⁴ Főhadnagyi rangot szerzett az I. világháborúban, érdemei elismeréseként arany érdemkeresztet, valamint a koronás arany érdemkeresztet kapott.¹⁵ Magyar Királyi Operaház korrepetitora, utána a kolozsvári opera vezetője lett.¹⁶ Karmesterként bécsi Volksoper is alkalmazta, majd 1930-ban a Radius Filmszínház zeneigazgatójává nevezték ki.¹⁷ 1939 és 1942 között az OMIKE karmesterei,¹⁸ művészei, zeneszerzői között találjuk Weiner László és Deutsch Jenő¹⁹ társaságában. 1942. május 11-én Bálint Lajos–Lajtai-Lazarus Walter: *Szerencse* című vígopera-jelenetének ősbemutatóján Fehér Pál és Spiegel Annie működött közre. Az előadást Váradi Tibor rendezte.²⁰ Nincsen nyoma, hogy máskor is előadták volna műveit.

Tallián Tibor Weiner Lászlóról szóló kismonográfiájában említi, hogy a korabeli zsidó lapok többnyire csak beszámoltak az OMIKE koncertekről, a kritikától, az általános nehéz helyzet miatt általában tartózkodtak.²¹ Egy korabeli újság, a Magyar Zsidók Lapja 1942. május 7-i számában rövid előzetes jelent meg az eseményről: „a szellemes és invenciózus művet a szerző vezényli”.²² Egy OMIKÉ-ről szóló korabeli kiadvány az 1942-es évadban, mint korrepetitor említi meg, hozzátéve, hogy Dela Lipinskaja állandó kísérője volt.²³ 1942. december 10-i chanukka ünnepélyen Lajtai-Lazarus kísért zongorán.²⁴ Jelenlegi ismereteink szerint műve nem maradt fenn.

Molnár Antal által a vértanú zeneszerzők között említett Budai Pálról nagyon keveset tudunk, darabjainak többsége elveszett. 1921-ben hegedűszakon kezdte akadémiai tanulmányait Studer Oszkár osztályában.²⁵ Az évkönyv – és saját aláírása

¹³ Uo.

¹⁴ *Színművészeti Lexikon*. Schöpflin Aladár (szerk.): Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. III. Kötet. (Budapest: Thália-Kultúra Műintézet, 1929).

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Horák: *OMIKE* 546-547.

¹⁹ Ő, mint zongorista, működött közre.

²⁰ Horák: *OMIKE* 452.

²¹ Tallián: *Weiner László*. 21.

²² Horák: *OMIKE* 452.

²³ Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig*. Az *OMIKE* színháza és művészei. (Budapest, 1943) 123., 172.

²⁴ Horák: *OMIKE* 480.

²⁵ Moravcsik Géza (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1921/22*. (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia kiadása, 1922).

– szerint a neve ekkor még Buday.²⁶ 1924-ben Siklós Albert felveszi zeneszerzés osztályába, de két tanévvel később 1927-ben befejezi hegedűs tanulmányait és átiratkozik Kodály osztályába, ahol újrakezdi az I. évfolyamot.²⁷ Az 1927/28-as tanévre fél tandíjmentességet kap.²⁸ Két tanév összevonásával az 1928/29-es tanévet már a IV. évfolyamban járja.²⁹ A harmincas években három és fél évet Párizsban tölt. Molnár Antal cikkében³⁰ tévesen írja, hogy az École Normale Supérieure-ön zenekari osztályt vezetett. Az iskola dokumentumai között fellelt adatok szerint ugyanis Budai növendék volt. Brácsa szakra iratkozott be, de nincs nyoma, hogy el is végezte volna.³¹ Nadia Boulanger osztályában az 1931/32-es tanévben ellenpontot tanult.³² Molnár így ír róla:

Néhány zenekari műve a budapesti és olyik külföldi rádióban is fölhangzott, több műve Párizsban kiadásra is került. A 40-es évek elején egy ismertetésben írtam róla: „Budai Pálnak elsősorban a vígopera és a balett könnyed tónusa iránt van hajlama. Már ifjúkora, Párizsban megjelent zongora-rondinója is sima letétjének és kellemesen könnyed hangvételének köszönhetette sikerét. Egyszerű témáit meglepő világításban, sokszor ravasz és váratlan módon állítja be. Mind harmóniabeli, mind szín-érzékére plasztikus világosság jellemző, mindennemű homály kerülése. Budainak előreláthatóan az lesz a legfőbb hivatása, hogy a mai idők vígoperai stílusában maradandót alkosson.” Erre azonban sajnos nem kerülhetett sor. A *Babadoktor* című táncjátéka töredék maradt. Ebben érvényesül hiánytalanul az ő beható dallami találékonysága és ironikus, sokszor bursikóz humora. Kétkezes³³ zongoraletét őrzi a balett egyik megmaradt részét; zenekari *Szvit* a másikat. „Két hegedűdarab”-ja [*berceuse* és *gavotte*] főként harmóniai és modulációs fogásokban gazdag. Budai legsikerültebb és legegényibb *trouvaille*-jei közé tartozik a zongorára készült „*Bourlesque*”. A legjobb értelemben népszerű muzsika a vonószekarra írt „*Elégia és scherzo*”. Vígoperai egyénisége érvényesült abban a vonószekari ciklusában, amelyet *Divertimento*-nak keresztelt el. Állandó tanulmánygyága és művészi felelősségérzete biztosítéka lett volna Budai továbbfejlődésének, amelyet korai halála akadályozott meg.³⁴

²⁶ Zeneakadémia Archívuma. Iratkozási könyv. 1921.

²⁷ Moravcsik Géza (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1924/25.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneakadémia kiadása, 1925) valamint Dr. Meszlényi Róbert (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1927/28.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1928).

²⁸ Uo.

²⁹ Dr. Meszlényi Róbert (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1928/29.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1929).

³⁰ Molnár: „Muzsikás Vértanúink”. 8.

³¹ Henri Heugel (Directeur Général, Ecole Normale Cortot) szíves közlése 2009. szeptember.

³² Uo.

³³ Molnár Antal tévedése: valójában négykezes.

³⁴ Molnár: „Muzsikás Vértanúink”. 8-9.

A felsorolt műveken kívül a *Panasz és Fátyoltánc* című zongoraművéről van tudomásunk. Tanulmányában Mácsai János³⁵ megemlíti, hogy Budai a budapesti hitközség szolgálatában állt, tanított, kórust vezetett és komponált. Az OMIKE 1941/42-es évadtervezetében zeneszerzői közé sorolja.³⁶ 1942. május 3-án nagy sikert aratott palesztinai népdal- és néger spirituálé feldolgozásaival, a művet Ernster Dezső és Rauchwerger (Rév) Lili adta elő.³⁷ Valószínűleg a Szatmár megyei Földvárra hurcolták gyűjtő- és munkatáborba. Innen deportálták Kárpát-Ukrajna felé, ahol nyoma veszett.³⁸

Egy másik, amatőr zeneszerzőről, Schönfeld-Sárosi Imréről a barát, Korányi György így emlékezik:

Schönfeld-Sárosi Imrével a Mozart Egyesületben ismerkedtünk meg. Együtt kvartetteztünk. Nagyon érdekes figura volt. Zeneszerző, nem tudom, hogy hol tanult. Eredeti foglalkozása szerint fotográfus volt, a Tolnai Világlapjánál. Sárosi nemcsak hogy jól brácsázott, jó kamaramuzsikus volt, hanem kitűnő zeneszerző is. Megvan nekem három dala zongorakísérettel.³⁹ Írt még egy Pastoral című hegedűdarabot is, nekem címezte, szintén zongorakísérettel. Emellett nagyon érdekes dolgokat is csinált, lefényképezte a zenekart, de megcserélte a fejeket. Minden pultnál más fej volt az eredeti testtel. Házas ember volt, de nem volt gyermekük. Feleségéstül elvitték a németek koncentrációs táborba. Ő is elpusztult. 35-40 éves volt. A múltkor felfedeztem egy zongorakottát, amin az ő pecsétje volt rajta. Majdnem elsírtam magam. Szép emlékem van vele kapcsolatban.⁴⁰

Kortársak beszámolnak⁴¹ más komponistákról, muzsikusokról is. Delej Lajos nagyszerű zongorista, zeneszerző volt. Mura Péter tréfás szavai szerint „öt partitúrát játszott egyszerre”.⁴² Életéről szinte semmit nem tudunk. 1942-ben Somogyi László hathetes karmesterképző mesterkurzusára járt.⁴³ Zongorakísérőként is működött, ahogy az a korabeli híradásból kiderül; mint az iskola művésznövendéke, Vadas Ágnes hegedűművészt kísért a Goldmark Zeneiskola által rendezett koncerten,

³⁵ Mácsai: *In memoriam*. 21.

³⁶ Tallián: *Weiner László*. 18.

³⁷ A Magyar Zsidók lapja, 1942. május 7-i szám. 6 In Horák: *OMIKE*. 452.

³⁸ Mácsai: *In memoriam*. 21.

³⁹ „Szép ifjúságom”, „Legenda”, „Két öreg egymás mellett”.

⁴⁰ Bársony Péter: Interjú Korányi Györggyel. Budapest, 2009. június 25.

⁴¹ Rados Ferenc (Budapest, 2010. január 7.) és Mura Péter (Budapest, 2009. június 9.) visszaemlékezése.

⁴² Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

⁴³ Uo.

1944. március 5-én.⁴⁴ Goldmark hegedűversenyét játszották.⁴⁵ Kadosa Pál növendéke volt.⁴⁶ Tanulótársa és barátja, a később világhírűvé lett zeneszerző, Ligeti György kivételes tehetségnek, zseninek tartotta, egész életében fájalta elvesztését.⁴⁷ Zongorát is tanított, többek között Rados Ferenc első tanára volt.⁴⁸ Zongoraműve, a *Láng*, az ötvenes években koncerten is felhangzott, Katona Ágnes zongoraművésznő előadásában.⁴⁹ Egy hegedű-zongora művét, az *Adagiót* Kovács Dénes és Bächer Mihály játszotta a Magyar Rádióban.⁵⁰ Barátja, Starker János 1958-ban rádiófelvételt készített a neki dedikált Csellószonátából. A mű *Scherzo* tételét egy koncertfelvétel is őrzi, a zongorista: Gerald Moore.⁵¹ A kották, és Delej többi műve ismeretlen helyen lappanganak. Delej Lajos 1945-ben nyomtalanul tűnt el, valószínűleg a nyilasok ölték meg.

Horovitz Pál hegedűtanár, zeneszerző, sokoldalú muzsikás volt, kiváló zongorista, kamarazenesz, „akit feltűnően alacsony termete visszavonultságra – és merő önvédelemből – magányosságra kényszerített”.⁵² Ő is tagja volt – Kadosa Pállal, Rados Dezsővel, Waldbauer Imrével, Lányi Viktorral, Péterfy Istvánnal,⁵³ Zádor Istvánnal,⁵⁴ Szatmáry Tiborral együtt – az Edison kávéházban⁵⁵ Fodor Ernő zeneiskolaigazgató asztaltársaságának.⁵⁶ Vonzódott a dzsesszhez is, kitűnően rögtönzött.⁵⁷ 1943-ban hegedűt tanított a Goldmark Zeneiskolában.⁵⁸ Művei elvesztek.

Pallós Tivadart – zeneszerző, karmester, zongorista – 1928-tól az OMIKE rendszeresen foglalkoztatta. Operaparódiákat, énekes bohózatokat, operettet, dalokat írt. 1944-ben tűnt el.⁵⁹

Rényi Aladár ügyvéd, zeneszerző⁶⁰ egyidejűleg végezte el Budapesten a Jogi Egyetemet és a Zeneakadémián a zeneszerzés és zongora szakot Thomán és Koessler

⁴⁴ A Magyar Zsidók Lapja, 1944. március 2-i szám. 10.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Ligeti Vera szíves közlése, 2010. március 22.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január 7.

⁴⁹ Katona Ágnes szíves közlése, 2010. január 14.

⁵⁰ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január 7.

⁵¹ Starker János szíves közlése, 2009. augusztus 19.

⁵² Gál György Sándor: *Muzsikás és képzőművész halottaink. Memento Magyarország 1944.* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1975) 254.

⁵³ Ismert zenekritikus, Basilides Mária férje.

⁵⁴ Festőművész.

⁵⁵ Az Aradi utca és Teréz körút sarkán volt a kávéház.

⁵⁶ Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai.* (Budapest: Móra kiadó, 1982) 203.

⁵⁷ Uo. 204.

⁵⁸ Lásd: Kamarazene, az üldözött művészek muzsikálási lehetőségei című fejezet.

⁵⁹ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.* 128.

növendékeként.⁶¹ Vonósnégyesével, vonósötösével, dalaival és operettjeivel tűnt fel.⁶² Művei elvesztek.

Weisz Ferenc⁶³ az egyetlen magyar zeneszerző, aki Theresienstadtban is folytatott zenei tevékenységet.⁶⁴ Fennmaradt művei közül öt zongoradarab jelent meg nyomtatásban a Rózsavölgyinél.⁶⁵ Még további, legalább kilenc – befejezett és befejezetlen – zongoraműve kéziratban létezik, kutatásuk folyamatban van.⁶⁶ Weisz Ferenc (Franz Weisz) 1893. augusztus 2-án, Budapesten született.⁶⁷ A Nemzeti Zenedében Tomka Istvánnál és Aggházy Károlynál tanult.⁶⁸ Tanulmányai végeztével 1919-ben nevezték ki egy budapesti zeneiskola tanárává.⁶⁹ 1920/21-ben Amszterdamba költözik. 1925 októberében feleségül vette Henriette Roos festőnőt, de házasságuk rövid életű, 1934 áprilisában elvált tőle.⁷⁰ Weisz Ferenc a holland állampolgárságot 1932. december 24-én kapta meg. Egészen 1943 augusztusáig élt Amszterdamban, ekkor deportálták a nácik.⁷¹ 1927–1938 között Amszterdamban és Hágában koncertezik. 1938. április 8-án Olga Moszkowskyval mutatják be a holland közönségnek Darius Milhaud *Scaramouche* című négykezes-zongoraművét.⁷² 1938 márciusában kinevezték Alexander Borovsky asszisztensének az amszterdami Muzieklyceumban. Számos zongoraművét előadták. Másodszor is megnősült, elvette Evalina Cardozo zongoraművésznőt⁷³ (Cardozo 1902. augusztus 6-án született, 1943. május 28-án ölték meg Sobiborban). Weisz Ferencet Amszterdamból hurcolták el 1943. május 25-én.⁷⁴ Először a westerborki koncentrációs táborba kerül, majd 1943. szeptember 14-én szállították át Theresienstadtba.⁷⁵ Itt alkalmanként a helyi rendezvényeken, mint zongorista fellépett. 1944. május 27-én, „Karel Frölich és

⁶⁰ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁶¹ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.* 137.

⁶² Uo.

⁶³ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁶⁴ Weisz volt növendéke, Niek Verkruisen és Anette De Klerk muzikológus kutatta fel Weisz életéről az adatokat. A még nem publikált brossúrát Niek Verkruisen küldte el nekem.

⁶⁵ Op.1 Nr.1 Koncertetűd (1913), Op.1 Nr.2 Koncertetűd (1918), Op.2 Suite (1922), Op.3 Nr.1 Nocturne (1924), Op.3 Nr.2 Koncertetűd (1924).

⁶⁶ Annette de Klerk szíves közlése 2009. október.

⁶⁷ Annette de Klerk: *Ferenc Weisz.* Kaatsheuvel: nk, 2008. (Kézirat, Kaatsheuvel).

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

Ferencz Weisz” [sic!] egy hegedű-zongora estét adott.⁷⁶ A műsoron J. S. Bach A-dúr szonátája, J. Brahms G-dúr szonátája valamint L. v. Beethoven (7.) c-moll szonátája szerepelt.⁷⁷ 1944. szeptember 28-án szállították Auschwitzba, itt ölték meg két nappal érkezése után.⁷⁸

Gyopár László 1918. november 4-én született Budapesten.⁷⁹ 1936-ban vették fel a Zeneakadémiára, ahol Kodály Zoltán növendéke lett.⁸⁰ Az 1938/39-es tanévet már mint zongorista végzi, tanárai Ember Nándor és Weiner Leó.⁸¹ A tehetséges, szőke fiatalember a háborús években zeneelmélet és szolfézs korrepetálással próbálta megkeresni a kenyerét.⁸² Édesapjával, Gyopár Béla fakereskedővel az újlipótvárosi Tátra utcában laktak.⁸³ Bár szüleivel megkeresztelkedett, zsidó származása miatt a zsidótörvény hatálya alá esett.⁸⁴ Munkaszolgálatban tűnt el.⁸⁵ Zenekarra írt nyitányát 1940. március 1-én mutatta be a Budapesti Hangversenyzenekar Rajter Lajos vezényletével a Magyar Rádióban.⁸⁶ Másik művét, a d-moll misét (1942) többször is műsorra tűzték a háború után, Tardy László és Anhalt István vezényletével. A Mise kéziratát az ötvenes években a szerző édesapja Anhalt Istvánnak adta oda, így az jelenleg Kanadában van.⁸⁷

Justus György⁸⁸ zeneszerzői munkássága valamint fennmaradt műveinek minősége és mennyisége miatt feltétlenül figyelmet érdemel. Ezen művek legnagyobb része dal vagy kórusmű, de írt néhány szimfonikus és zenekar-kíséretes művet is.⁸⁹ Instrumentális- és kamaraművei közül harmóniumdarabja, a *Nyitány és Fohász*, *Tango Miserere*,⁹⁰ zenekar-kíséretes hegedű szólódarabja, a *Burlesk*,⁹¹

⁷⁶ Karas, Joža: *Music in Terezín 1941–1945*. (New York: Pendragon Press, 1985).

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Annette de Klerk: *Ferenc Weisz*. Kaatsheuvel: nk, 2008. (Kézirat, Kaatsheuvel).

⁷⁹ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1937/38.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Szebenyi János szíves közlése, 2009. október. A fuvolaművész Gyopár László magánműködő volt. Gyopár Lászlóról a budapesti Kodály Archívum tartalmazhat még információkat, sajnos ezekhez az Archívum felújítási munkálatai miatt nem tudtam hozzáférni.

⁸³ Szebenyi János szíves közlése, 2009. október.

⁸⁴ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1937/38.

⁸⁵ Szebenyi János szíves közlése, 2009. október.

⁸⁶ Rádióújság, 1940. február 25.

⁸⁷ <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/028021/f2/01-e.pdf>, MUS 164/D7,9 2009. október.

⁸⁸ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁸⁹ Lásd: *Függelék*.

⁹⁰ MTA-ZTI Könyvtára Fond 9/1012.

⁹¹ A kéziratban lévő bejegyzés tanúsága szerint a darabot többször adták elő, a hegedűszólamot Garay György és Pártos Ödön játszotta MTA-ZTI Könyvtára Fond 9/1013.

zongorára írott *Jazz szvitje*⁹² – ami egyben egyetlen nyomtatásban megjelent műve – és rövid kamarazenei műve, a hegedűre, csellóra és zongorára komponált *Elegiaque*⁹³ maradt csak fenn.⁹⁴ Justusról bővebben Tiszay Andor tanulmányában olvashatunk.⁹⁵

Justus György 1898. április 24-én született Budapesten.⁹⁶ Korán kezdett zenével foglalkozni, előbb hegedülni tanult, később zeneszerzést is, Siklós Albert tanította a zeneszerzés alapjaira.⁹⁷ Mivel szüleit gyermekkorában elveszítette, a 18 éves Justus nagybátyja támogatásával a berlini Musikhochschulén folytathatta hegedű és zeneszerzés tanulmányait.⁹⁸ Ez a nagylelkű támogatás nem bizonyult a napi megélhetésre is elegendőnek, a fiatal Justus alkalmi munkákból élt meglegelősen szűkösen.⁹⁹ Németországban került kapcsolatba a munkásmozgalommal, aktívan politizálni kezdett.¹⁰⁰ Tagja lett a Rot Frontnak, munkástüntetésekre járt.¹⁰¹ A húszas évek második felében megerősödni látszott a fasizmus, a megélhetés is egyre bizonytalanabb lett, ezért Justus elhatározta, hogy hazatér.¹⁰² Tiszay Andor képszerűen írja le, mi fogadta Justust Budapesten:

Itthon, mint jól látta, ugyancsak nincstelenség várta. Kegyelemkenyéren élt a szó legszorosabb értelmében. Az akkori helyzetben, ha még nem is volt üldözött – nyíltan hirdetett baloldalisága miatt biztos megélhetést nyújtó állásban nem helyezkedhetett el. Zeneiskolában ugyancsak nem, mert diplomáját nem ismerték el és meg nem alkuvó jellemesem tűrt el semmilyen felettes nyomást [...] Justus esténként a Lidó kávéház márványasztalánál gunnyasztott Kassákék körében, majd átment egy szimplára a Japánba, ahonnan azután a késő éjjeli órákban gyalogolt ki télen a Római-parti kis víkendházba amikor a fabódé üresen állt és nem használta senki. A kabin első nagy szerelme, Frölich Macáké tulajdona volt, a lány szülei tudta nélkül lopta ki a kabinkulcsot. Itt élt 1929 és 1931 között minden télen, amíg a szerelem tartott [...] Nyáron egy-egy hónapra nagybátyja [...] megengedte neki, hogy nyaralása alatt Délibáb utcai lakásában lakjon. Egyébként nyáron, főleg az utca gyermeke volt és sokszor aludt a városligeti padokon, a dunai rakpartok lépcsőjén és a Keleti pályaudvar várótermében. A „kölcson” kapott pénzekből húsz fillérért

⁹² Justus Jazz suitjét (Budapest: Kohn Béla, 1937) Ács Katónak ajánlotta, 1937. IX. 9-én, születésnapján Kondor Leó adta elő.

⁹³ MTA-ZTI Könyvtára Fond 9/1010.

⁹⁴ A kéziratok az MTA-ZTI Könyvtárában találhatóak.

⁹⁵ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*.

⁹⁶ Mácsai: *In memoriam*. 14.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 27.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

töporlyút vett magának, reggelenként a Dohány utcai fürdőben tisztálkodott és igazán a gőzben aludta ki magát. A többi pénzt kávéházi feketézésre költötte. Ruházkodásáról barátai gondoskodtak [...] Szerzeményeit először fejben, az utcán komponálta [...] majd ha úgy érezte, készen van a művel, elballagott a Korda testvérek teréz-körüli zeneműboltjába, amelynek hátsó kis raktárában egy rozszant pianinó állott, és ott addig verte a billentyűket a szívességből rendelkezésére bocsátott kottapapír mellett, amíg megszületett az alkotás. A két Korda fivér egyébként is igen megbecsülte a magárahagyott szerzőt, s kisebb előlegekkel, azaz pénzadományokkal segítették. Jazz-szvitjét is ők adták ki. Ha nagyon korgott a gyomra, elballagott Körmendi Zoltánékhoz, ahol mindig nagy szeretettel várták ebéddel és zongorával.¹⁰³

Justus bekapcsolódott a Kassák-féle Munkakörbe, aminek népdalkórusát 1928-tól 1934-ig vezette, valamint rokona, Szalmás Piroska kórusának a munkájába.¹⁰⁴ Zeneesztétikai tárgyú cikkeit – közel harminc kisebb nagyobb írást – többnyire Kassák lapjaiban közölte.¹⁰⁵ Számos cikkében aktuális és többnyire pontos képet festett az akkori zenei élet kortárs szerzőiről, Bartókról, Sztravinszkijről, Hindemithről, de a fiatal magyarokról is, Jemnitzről, Kadosáról, Veress Sándorról, Farkas Ferencről.¹⁰⁶ 1931-ben egy debreceni zenei pályázaton első díjat nyert Csokonai versének megzenésítéséért.¹⁰⁷ 1935-ben megbízták a nyomdászok szakszervezete Guttenberg-zenekarának irányításával.¹⁰⁸ De két hónap múlva az elveihez tántoríthatatlanul ragaszkodó és meg nem alkuvó Justus botrányos körülmények között hagyta ott az együttest.¹⁰⁹ 1936-ban jelentős változás következett be Justus életében. Megismerkedett Ascher – későbbi nevén Ács – Katóval.¹¹⁰ A nála sokkal fiatalabb lánynak a szülei több okból sem nézték jó szemmel kezdődő szerelmüket. Justus egy „ágrólszakadt senki” volt a szemükben, de a félzsidó származású lány szülei attól is féltek, hogy családjuk „jó pontjait faji üldözéskor lerontja egy családba került, zsidó származású egyén”.¹¹¹ A pár nem törődött a szülői aggodalmakkal, titokban összeházasodtak.¹¹²

¹⁰³ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 28.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. 32.

¹⁰⁶ Uo. 38–40.

¹⁰⁷ A dokumentum az Ács Kató Alapítvány tulajdonában van.

¹⁰⁸ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 40.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

1937-ben a Magyar Filmotthonban rendezett Villon-esten bemutatták Justus Villon-dalait, majd 1939 novemberben a Zeneakadémián a Budapesti Hangversenyzenekar Kádár Mihály vezényletével.¹¹³ Kádár Mihály – Kádár Béla festőnek a fia, munkatáborban veszítette életét – 1944 tavaszán, még a német megszállás előtt bemutatott pár Justus dalt, Neményi Lilivel a Vasas székházban egy műsoros est keretében.¹¹⁴ 1941-től 1943-ig Justus volt a Szalmás kórus vezetője.¹¹⁵ 1943 őszén hívták be munkaszolgálatra. Ascher Kató közben tisztázatlan ok miatt szanatóriumba került.¹¹⁶ Édesanyja és barátai segítségével tartotta a kapcsolatot férjével, aki a munkaszolgálatból írta neki a leveleket.¹¹⁷ 1944 őszén sikerült megszöknie Erdélyből, a már felszabadított Alföldön gyalog vágott át.¹¹⁸ Novemberben ért Budapestre. Először felesége családjához ment, de itt nem maradhatott, mert egy albérló feljelentéssel fenyegette meg az egész családot. Pár napig a "Szürke Nővérek" rendházában húzta meg magát barátjával, Gelléri Andor Endrével, majd felesége szerzett neki albérleteket.¹¹⁹ Legutolsó albérletében a Horn Ede utcában többen osztoztak a helyiségen. Az egyik társbérló, egy állapotos kalauznő egy razzia alkalmával feljelentette Justust. A nyilas járőrök azonnal elhurcolták.¹²⁰ 1945. január 16-án, 47 évesen, pár nappal Pest felszabadulása előtt ölték meg.¹²¹

A kolozsvári Konzervatóriumban Farkas Ferenc növendéke volt Rabetz Miklós (1923–1944/45?) zeneszerző, hegedűs.¹²² Ligeti György osztálytársa és jóbarátja volt, sokat játszottak együtt többek között a kolozsvári zsidó zenekarban, a Goldmark Filharmóniában.¹²³ Ligeti György visszaemlékezése szerint könnyelmű, vidám fiú volt.¹²⁴ Egy kórusban is énekeltek együtt, ebben a kórusban ismerte meg Ligeti György későbbi első feleségét.¹²⁵ Balogh Pálné Löw Brigitta őrzi az egyetlen kéziratot, ami Rabetzről fennmaradt. A Babits versre írott „Új Leoninusok” című

¹¹³ Uo. 42–43.

¹¹⁴ Uo. 267.

¹¹⁵ Uo. 44.

¹¹⁶ Bár a levelekben szó esik „gyengeségről, lábadozásról”, ezek a cenzúrázott írások nem világítanak rá a valódi okra. Sokkal valószínűbb, hogy Ács Katót családja bújtatta el a Szanatóriumban, hogy a zsidótörvények alá eső rendelkezésektől és az üldöztetéstől megkíméljék.

¹¹⁷ A levelek az Ács Kató Alapítvány tulajdonában vannak.

¹¹⁸ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 44.

¹¹⁹ Uo. 44–45.

¹²⁰ Uo. 45.

¹²¹ Uo.

¹²² Ligeti Vera szíves közlése, 2010. március 22.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Balogh Pálné Löw Brigitta szíves közlése, 2010. március 26.

négyszólamú vegyeskar 1943 novemberében készült. 1944 januárjában Rabetz Miklóst Kolozsvárról munkaszolgálatra vitték, onnan nem tért vissza.¹²⁶

Tamás (Taubner) Ödön és Székely István zeneszerző növendékek voltak a Zeneakadémián. Életükről, műveikről szinte semmit sem tudunk. Anhalt István *Traces (Tikkun)*¹²⁷ című művének ajánlása az egykori, munkaszolgálatban elpusztult növendéktársak (Gyopár László, Székely István, Taubner Ödön, Weiner László) emlékének szól.¹²⁸

Tamás Ödön 1919. február 21-én született Budapesten.¹²⁹ Édesapja Taubner Leó nyugdíjas tisztviselő volt, édesanyja Grünberg Ida.¹³⁰ A VII. kerületi Rózsa utcában laktak.¹³¹ 1936-ban vették fel a Zeneakadémiára zongora-szakra, ahol Hegyi Emánuel növendéke lett.¹³² Kamarazenére Weiner Leó tanította.¹³³ 1939/40-es tanévben már a zeneszerzés szakon a IV. évfolyamban találjuk a nevét, de a hiányosan kitöltött anyakönyv nem tünteti fel, kinek az osztályában.¹³⁴ Később Kadosa növendéke lett.¹³⁵ Életéről, műveiről semmit nem tudunk.

Székely István¹³⁶ 1920. február 4-én született Budapesten.¹³⁷ Édesapja Székely (Schlesinger) Jenő kereskedő volt, édesanyja Neubrünn Camilla.¹³⁸ A Párizsi utcában laktak.¹³⁹ A Zeneakadémiára 1939-ben vették fel zeneszerzés szakra.¹⁴⁰ Egyetlen fennmaradt művéről tudunk, a *Virtus* című egytétéles hegedűversenyről. Munkaszolgálatban vezetett naplóját családja őrizte meg.¹⁴¹

Falk Géza¹⁴² 1908-ban született, zongoraművész, tanár, zeneszerző, zenei szakíró, szintén munkaszolgálatosként halt meg 1945. március 29-én Pozsonyligetfalun.¹⁴³ Rövid szerzeményének kézirata (*Hangulatok* – három orgonadarab) az OSZK Zeneműtárában található.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Anhalt István: *Traces (Tikkun)* baritonra és zenekarra (1993–95).

¹²⁸ <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/028021/f2/01-e.pdf>, MUS 164/D1,104, 2009 október.

¹²⁹ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1937/38.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1939/40.

¹³⁵ Arányi Aschner György szíves közlése, 2010. március 24.

¹³⁶ Lásd: *Függelék VIII.* képek

¹³⁷ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1939/40.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Katharina Nagler szíves közlése, 2010 március.

¹⁴² Lásd: *Függelék VIII.* képek.

¹⁴³ HDKE. ZSL XX-C-4 Pozsony-Ligetfalun /Engerau/ elhunytak névjegyzéke.

Győri Elek¹⁴⁴ miskolci zeneszerző (1885–1945?) külföldi konzervatóriumokban tanult, zenekari hegedűsként Olmützben és Fiumében dolgozott.¹⁴⁵ Művei, melyek között világi és egyházi dalok és instrumentális zene is volt, eltűntek. Szerzeményeit gyakran közölte a Magyar Muzsikaszó című újság.¹⁴⁶ Deportálásban halt meg.¹⁴⁷

Gyulai Elemér polgári katolikus családban született Kaposváron, 1904. február 19-én. Édesapja Gyulai István iskolaigazgató volt a helyi elemi iskolában.¹⁴⁸ Gyulai Elemér Kaposváron végezte a gimnázium nyolc osztályát, majd beiratkozott a Zeneakadémiára, mellette párhuzamosan a Tudományegyetemen jogi diplomát szerzett.¹⁴⁹ A Zeneakadémián az 1924/25-ös tanévben tandíjmentességet kap. A IV. évfolyamot 1926/27-ben Siklós Albert osztályában végzi.¹⁵⁰ 1926. május 27-én zeneszerzői esten Szonatina (Allegro-Andante-Allegretto) című zongoradarabja Makai Klára előadásában, 1927. május 2-án Szvit (Allegro-Andante-Allegro con brio) című zongoraműve Laurisin Lajos előadásában hangzott el.¹⁵¹ 1927. május 3-án szintén zeneszerzői esten elhangzik Szonatina fuvolára és zongorára (Andante-Allegro) című műve. Előadták Eördögh János fuvolán és Polgár Tibor zongorán.¹⁵² A műsorban elhangzott még a fiatal Farkas Ferenc műve is.¹⁵³ Farkas sok évvel később így emlékezett Gyulaira:

Együtt tanultam [...] a korán meghalt Gyulai Elemérrel, aki nagyon tehetségesnek indult.

Talán kiadásra is került egy két műve, aztán elhallgatott.¹⁵⁴

Az 1927/28-as tanévben Gyulai kimarad a Zeneakadémiáról. 1927 novemberében a Közgazdasági Egyetem Szociálpolitikai Intézetének a munkatársa lett, később, 1928-ban a Balatoni Társaság Zeneművészeti Bizottságának az elnökévé választották.¹⁵⁵ Zeneszociológiával és zenepszichológiával kezd foglalkozni. Népművelőként munkás- és középrétegbeli hallgatóknak tartott előadásokat, valamint felmérést

¹⁴⁴ Lásd: *Függelék VIII. képek.*

¹⁴⁵ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ HDKE ID 174638.

¹⁴⁸ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái XI. kötet* (Budapest: Argumentum kiadó, 1992).

¹⁴⁹ Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1984) 86.

¹⁵⁰ Dr. Meszlényi Róbert (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1926-27.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1927).

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Bónis Ferenc: *Üzenetek a XX. századból. Negyvenkét beszélgetés a magyar zenéről.* (Budapest: Püski, 2002): 64.

¹⁵⁵ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái XI. kötet* (Budapest: Argumentum kiadó, 1992).

készített velük zenehallgatási szokásaikról.¹⁵⁶ 1936-ban jelent meg a *Zene hatása* című könyve, ahol több száz felmérésének tanulságait foglalja egybe. 1965-ben poszthumusz jelent meg a *Látható Zene*, amiben elsőként foglalkozik színesztéziás kutatásokkal.¹⁵⁷ A zeneszerzést sem hagyja abba, számos díjat nyer kompozícióival. Zongora szonátájára Liszt-díjat kap 1937-ben, majd Chopin-díjat 1938-ban. Zongorásnégyesével elnyeri a Belga Quartet díját. Zeneszerzői munkásságát számos, nemcsak magyar lexikon említi.¹⁵⁸ Zsidó származású feleségét és barátait bújtatta, segítette őket, valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a frontra vitték.¹⁵⁹ Valamikor 1945-ben vesztette életét. Fennmaradt műveinek jegyzékét a Függelékben közlöm.

Vidor Imre¹⁶⁰ 1893. november 18-án született Budapesten.¹⁶¹ 1912-ben sikerrel felvételizett a Zeneakadémia zongora szakára, ahol Hegyi Emanuel növendéke lett.¹⁶² A következő évben a zongora mellett párhuzamosan elkezdte a zeneszerzés tanszakot is, Kodály Zoltán növendékeként.¹⁶³ Félbehagyva tanulmányait, 1914 augusztusában bevonult a hadseregbe, majd a tisztiiskola elvégzése után a frontra került.¹⁶⁴ Az I. világháború után emléklapos főhadnagyként szerelt le.¹⁶⁵ 1919-ben tért vissza a Zeneakadémiára, ahol Dohnányi növendékeként megkapta a zenetanári diplomáját. A háború előtt még izraelita vallású Vidor időközben megkeresztelkedett, 1918/19-ben már római katolikusként szerepel a Zeneakadémia anyakönyvében.¹⁶⁶ Pesti tanulmányainak befejezése után előbb Németországba ment – Edwin Fischer növendéke lett Berlinben;¹⁶⁷ itt a Konzervatóriumban tanítást is vállalt – majd Brazíliában turnézott feleségével, Carmena von Cheele-vel.¹⁶⁸ 1936-ban hazajött és a Rákoshelyi Zeneiskola igazgatója lett.¹⁶⁹ Számos műve

¹⁵⁶ Mácsai: *In memoriam*.22.

¹⁵⁷ Uo.23.

¹⁵⁸ *Encyclopédie de la Musique* (Paris: 1959).

¹⁵⁹ Keresztlánya, Frank Mária említette, hogy családjukat Gyulai mentette meg a deportálástól. 2009. szeptember 10.

¹⁶⁰ Lásd: *Függelék VIII. képek*.

¹⁶¹ Hódos Mária: *Kétezer voltak*. (Budapest: Saluton, 2006) 326.

¹⁶² Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1912/13.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Hódos Mária: *Kétezer voltak*. (Budapest: Saluton, 2006) 326.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1912/13, 1918/19.

¹⁶⁷ Hódos Mária: *Kétezer voltak*. (Budapest: Saluton, 2006) 326.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo.

nyomtatásban is megjelent.¹⁷⁰ 1944. október 20-án letartóztatták a nyilasok, valószínűleg munkaszolgálatosként deportálták Dachaubá. Ott halt meg.¹⁷¹

Auspitz Jenő (Arany János) (Mezőkovácsháza 1871. július 18. – Strasshof 1944. június 29.) életéről csak egy helytörténeti lexikonban, valamint a Szabolcsi-Tóth Aladár lexikonban¹⁷² maradt fenn szócikk. Karnagy, zeneszerző, zenei szakíró, városi alszámvevő volt.¹⁷³ Aradon, majd 1885-től Hódmezővásárhelyen a Református Gimnáziumban tanult, itt iskolai zenekart is alapít. Egy főleg tanítókból álló zenekar, az 1888-ban megalakult Műkedvelő Zenetársaság élén opera- és operett részleteket vezényelt, de saját szerzeménye, a „*Műkedvelők indulója*” is felhangzott.¹⁷⁴ Érettségije után 1890-ben Pesten próbál szerencsét, de hamarosan visszatért Vásárhelyre, ahol jobban tudott érvényesülni.¹⁷⁵ Magánzeneiskolát alapított, koncertezett, valamint ő írta az első helyi zenekritikákat. 1892-ben megjelent az ő három dalát is tartalmazó „*Vásárhelyi nóták*” kiadvány.¹⁷⁶ Rövid ideig katona, majd visszatért az újjáalakult Zenetársaság élére. 1897-től a dalárda-karnagy. 1901-ben Petőfi „*Falu végén*” című versére kórusművet komponált. 1902-ben magyarosította Arany Jánosra nevét.¹⁷⁷ 1903-ben kiadták nyomtatásban is „*Farkasverem*” című népszínművének szövegkönyvét.¹⁷⁸ Vezetője lett a helyi Irodalmi és Művészeti Társaság zenei szekciójának, valamint a mozi zenekarának is. A Tanácsköztársaság ideje alatt vezető szerepet vállalt, a katonatanács elnöke és a városi direktórium tagja lett.¹⁷⁹ A Tanácsköztársaság bukása után börtönbe került és felfüggesztették állásából is. Egészsége megroppant. Szabadulása után teljesen visszavonult, csak a mozizenekarban, valamint egy műkedvelő vonósnégyesben zenélt tovább.¹⁸⁰ 1927-ben tért csak vissza a zenei életbe, kóruskarnagyi posztot vállalt. Az idős muzsikust 1944. június 18-án deportálták a szegedi gyűjtőtáborból. Útközben a vagonban halt meg.¹⁸¹ Nyilván egy rosszakarója jelenthette fel vagy

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Szabolcsi Bence, Tóth Aladár: *Zenei lexikon*. Főszerk. Bartha Dénes. (Budapest: Zeneműkiadó, 1965).

¹⁷³ Kőszegfalvi Ferenc, Borus Gábor (szerk): *Hódmezővásárhelyi Életrajzi Lexikon*. (Szeged: Bába Kiadó, 2002).

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Uo.

magyarosított neve hívhatta fel a figyelmet magára; a nyilas sajtó még jóval halála után is gyalázta, egész oldalas cikkben nevezte csalónak.¹⁸² De, mint ahogy azt sokat sejtetően írták: „Auspitz úr azonban már a múlté, és nem sok vizet zavar.”

A mártírhálalt halt zeneszerzők közül három komponistával, Kuti Sándorral, Vándor Sándorral és Weiner Lászlóval a dolgozat utolsó fejezetében foglalkozom.

A könnyebb műfaj képviselőit sem kímélte a Soá. A már említett Erdősi Lászlón kívül elhurcolták Bondi György¹⁸³ és Rozsnyai Sándor slágerzeneszerzőket,¹⁸⁴ az *Úrilány szobát keres* című film zenéjének komponistáját, Zsigmondi Pált, valamint Nádor Mihály színházi karnagy-zeneszerzőt.¹⁸⁵

Nádor Mihály zeneszerző¹⁸⁶ 1882. április 16-án született Temesváron.¹⁸⁷ Hét évig tanult Münchenben, Ludwig Wilhelm Andreas Maria Thuille növendékeként.¹⁸⁸ 1901-ben egyik kompozíciójával – vonósnégyesével – megnyerte a bonni Beethovenhaus pályázatát.¹⁸⁹ Münchenben az udvari zenekarban brácsás, koncertezett vonósnégyesével Németországban. 1917-ben orosz hadifogságba esett, ahonnan sikerült megszöknie. 1919-ben a Király Színház, 1927-ben az Új Színház, majd a Modern Színpad zenei vezetője.¹⁹⁰ Bár termékeny életművének jelentős része a könnyedebb stílus jegyében született, – operettek, színpadi kísérőzenék, szonok, filmzenék, kabaré zeneszámok, kuplék – még életének utolsó éveiben is folyamatosan dolgozott komolyzenei művein.¹⁹¹ Műveit rangos előadók, Komor Vilmos, Polgár Tibor mutatták be többek között a Magyar Rádióban, a Zeneakadémián, az Operaházban.¹⁹² Főbb művei:¹⁹³ *A néma asszony* (opera, bemutató: 1918), *Donna Anna* (dalmű, bemutató: 1920), *Eyssler Fanny* (balett, bemutató: 1933, Bécs:1934) *Vilmos huszárok* (operett, bemutató:1924), *A királynő* (operett, 1926), *Az elérhetetlen asszony* (operett, 1926), kísérőzenét írt Maeterlinck

¹⁸² „Hogyan lett Auspitz Jenőből Arany János? Él-e még a „mester”, aki visszaélt?” *Harc*.1/29. (1944. december 9.) 2.

¹⁸³ Lásd: *Függelék VIII. képek*.

¹⁸⁴ Siklós Albert növendéke volt a Zeneakadémián. Az OMIKE művészakciójában 1942-ben egy vígjátékot zenésít meg. In Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei...* 67.

¹⁸⁵ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 123.

¹⁸⁶ Lásd: *Függelék VIII. képek*.

¹⁸⁷ <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/k-o/nadoretet.htm>, 2008. július.

¹⁸⁸ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 123.

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ Lásd: *Függelék: Nádor Mihály műjegyzéke*.

¹⁹² Nádor Mihály műveinek bemutatóiról Nádor Katalin feljegyzéseit, valamint a Szerző kéziratait Gonda János bocsátotta a rendelkezésemre.

¹⁹³ Lásd: *Függelék: Nádor Mihály műjegyzéke*.

Kék Madár című mesejátékához.¹⁹⁴ 1944 tavaszán Neményi Lili még rendelt tőle egy dalt, Várnai Zseni: A fiad visszatér című versére, március 19-én lett volna a bemutató.¹⁹⁵ 1944. márciusában csillagos házba kellett költöznie.¹⁹⁶ Műveit 1944 márciusában 14 csomagban Lányi Ernőnek adta át megőrzésre.¹⁹⁷ Pár hónappal később, 1944 júliusában ismeretlen helyen halt meg.¹⁹⁸

Bechtold Károly¹⁹⁹ jazzmuzsikus, zeneszerző, hegedűs, trombitás 1904-ben született Budapesten. A Nemzeti Zenedében, majd a Zeneművészeti Főiskolán tanult. Szerepelt a budapesti, berlini és koppenhágai rádióban.²⁰⁰ Ismeretlen helyen halt meg.²⁰¹

Deportálásban halt meg Gyémánt Béla (1883. Tiszaroff – 1944. Auschwitz) miskolci dalszerző is.²⁰²

Rozsnyai Sándor (1895–1945) Bukarestben született.²⁰³ Fiatalkorában utazó zongoraművészként a világ számos pontján aratott sikereket, 1912-től Pesten működött karmesterként, zongoristaként, varieté igazgatóként, a nagymező utcai Arizona mulató tulajdonosa volt.²⁰⁴ Sok ismert sláger, operett (*Lámpaláz*, *Havi 200 fix*, *Mussolini il Salvatore*) szerzője.²⁰⁵ Auschwitzban ölték meg.²⁰⁶

¹⁹⁴ Uo. 123.

¹⁹⁵ Kerényi Mária: *Neményi Lili*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1986.) 193.

¹⁹⁶ Nádor Katalin feljegyzései nyomán.

¹⁹⁷ A szerző saját kezű feljegyzése a csomagok tartalmának listáján.

¹⁹⁸ HDKE. *Magyar Közlöny*. 1949/110, 582077/1949. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése.

¹⁹⁹ Lásd: *Függelék VIII*. képek.

²⁰⁰ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

²⁰¹ HDKE ID 113646.

²⁰² Lásd: *Függelék VIII*. képek, valamint A magyar muzsika könyve, Budapest 1936., HDKE ID 68568

²⁰³ HDKE. *Magyar Közlöny*. 1947/60, 580519/1947. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. HDKE Áldozatok adatlapja /A-279./.

²⁰⁴ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 141.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ HDKE. *Magyar Közlöny*. 1947/60., 580519/1947. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. HDKE Áldozatok adatlapja /A-279./.

Meggyilkolt muzsikuskok

Zeneszerzők életműve, pályájuk alakulása fennmaradt darabjaikon keresztül bemutatatható. A előadóművészek esetében nem, vagy csak ritka esetben tudjuk segítségül hívni egy-egy lemez- vagy filmfelvételüket – munkásságuk kézzelfogható bizonyítékait. Az alábbi fejezetben megpróbáltam összegyűjteni visszaemlékezésekből, utalásokból az elhurcolt muzsikuskok neveit. Minden igyekezetem ellenére az összeírás természetesen töredékes. A budapesti koncertélet kiemelkedő személyiségei jobban voltak dokumentálva, így több anyag maradt utánuk. A Zeneművészeti Főiskola, bár azt ígérte,²⁰⁷ a II. világháború után nem készített számadást háborús növendék-veszteségeiről. Négy – valószínűsíthetően a bombázásban vagy ostromban elpusztult, nem zsidó növendékéről – Csipkay Éváról (művészképző, zongora I. évf.), N. Jeszenszky Gabrielláról (tanárképző, zongora II. évf.), Vaszy Livia Kláráról (gyak.zongora, I. évf.), és Zsámbéki Péterről (ak. gordonka, II. évf.) egy szó erejéig bár, de megemlékezett.²⁰⁸

Budapesten, mint az ország elsődleges zenei központjában koncentrálódott a professzionális zenei élet java része, nem feledkezhetünk el róla, hogy az ország több városában működtek zeneegyletek, zenekarok, kisebb-nagyobb együttesek. Ilyen volt például a debreceni zsidógimnáziumban 1942-ig működő zenekar is.²⁰⁹ Pécsen a helyi hitközség által alapított Goldmark Egyesület 1940 és 1943 között hét hangversenyt rendezett.²¹⁰ A koncertek színvonalasak voltak, olyan művészek léptek fel, mint Ernster Dezső, Gödry Kató, Bíró Kató (hegedűs), Bíró Malvin, Müller Bianca, Fenákel Miklós, Rosenberg Ernő és mások.²¹¹ De más városok is közvetlen kapcsolatban álltak a budapesti zenei élettel. Fennmaradt levéltári iratokból tudjuk, hogy 1944 nyarán a már országszerte beindult, zsidó tulajdonok elleni rablássorozatban az állami hivatalnokok is sok értékes hangszert foglaltak le és loptak el. Szekszárdról deportált zsidóktól egy Stradivarius és egy Steiner hegedűt vittek el,²¹² de a budapesti Reményi Mihály hangszerkészítő mester tulajdonában lévő hangszergyűjtemény (80 hegedű, 7 brácsa, 2 cselló, 1 bőgő, 1 gamba, 7 gitár,

²⁰⁷ Kapitány István (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1944/45.* (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1945).

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Gonda Moshe Eljáhu: *A debreceni zsidók száz éve.* (Tel Aviv: Linotur, 1966). 219.

²¹⁰ Schweitzer József: *A Pécsi Izraelita hitközség története.* (Budapest: MIOK, 1966). 137.

²¹¹ Uo. 138.

²¹² Fővárosi Levéltár, MOL-K643-1944-384.

köztük a legértékesebb magyar készítők – Schweitzer, Nemessányi, Leeb, Spiegel, Thirr – hangszereivel) is nyomtalanul eltűnt.²¹³ Nyilván a ténylegesen, dokumentálatlanul elrabolt hangszereknek ez a töredéke volt.

Az emberi veszteségek méreteiről tanúskodnak egy-egy vidéki város zenei életéről, veszteségeiről fennmaradt információk. Ezekből az adatokból sejthető a vidéki muzsikások elpusztításának a mértéke. 1944 áprilisában összegyűjtötték Nagykanizsa teljes zsidó lakosságát, majd több csoportban indították őket a haláltáborok felé. A háromezer férfi, nő és gyermek közül alig háromszázan éltek túl a holokausztot.²¹⁴ A városban működő muzsikások közül is sokan szenvedtek mártírhalált. Hozzátarozóikkal együtt gyilkolták meg többek között Abramovics Márk főkántort,²¹⁵ Büchler Mór karnagyot²¹⁶ valamint feleségét, Büchlerné Krausz Gizella énekesnőt,²¹⁷ Fábiánné Pásztor Irma zongoraművész-zenetanárt,²¹⁸ Hirschel Hermin magán-zongoratanárt,²¹⁹ dr. Lóránt Ödön amatőr hegedűst és Lóránt Ödönné Rosenfeld Bertát, a Városi Zeneiskola egyik legtehetségesebb növendékét,²²⁰ dr. Strém Sándort, a Zrínyi Miklós Irodalmi és Művészeti Kör Vegyeskarának tagját, zenei tárgyú újságcikkek íróját,²²¹ Villányi István zeneszerző-zongoratanárt.²²² A nagykanizsai zsidóság tragédiáját eleveníti fel Pauk Anna magánének tanár *Az 12539-es fogoly* című könyve.²²³ Szekszárdról hurcolták el Auschwitzba, majd ott megölték Gráber Lajost.²²⁴ A nagyhírű hegedűtanár, pedagógus, zeneszerző 1931-ben alapított zeneiskolát Szolnokon, majd 1937-ben Szekszárdon.²²⁵ 1937-ben saját

²¹³ Fővárosi Levéltár, MOL-K643-1944-384.

²¹⁴ Braham, Randolph L.: *A népiértés politikája. Holocaust Magyarországon*. (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997) 756.

²¹⁵ Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye*. (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 42.

²¹⁶ Lásd: *Függelék VIII. képek*.

²¹⁷ Uo. 205, 206.

²¹⁸ Thomán István nagyreményű növendéke volt. Fricsay vezényletével a nagykanizsai Kaszinóban előadta Schumann zongoraversenyét. Szeretett városához ragaszkodva letelepedett Nagykanizsán és ott zongorát tanított. Özvegy édesanyjával, férjével és húszéves lányával ölték meg Auschwitzban. In Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye*. (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 298.

²¹⁹ Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye*. (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 69.

²²⁰ Uo. 164.

²²¹ Uo. 17.

²²² Egy korabeli helyi újságkritika említi Villányi két szerzeményét: Külön elismerés illeti meg azért [Vogl Elly-t], hogy Villányi István nagykanizsai zeneszerzőnek két szerzeményét bemutatta és ezzel a tehetséges zeneszerző első sikereit városában arathatta. A közönség a fiatal szerző Románcát és Allegro marcatoját lelkes éljenzéssel fogadta és a szerzőt többször kitapsolta. (Zalai Közlöny 126. 1921. június 7. 3.) In: Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye*. (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 81.

²²³ Pauk Anna: *A 12539-es fogoly*. (Budapest: C.E.T. Belvárosi kiadó, 2001).

²²⁴ Csalog Zsolt: „Magyar vagyok.” In *Falak, falomok*. Élő Irodalom sorozat. (Pécs: Jelenkor Kiadó Kft, 1994).

²²⁵ Lengyel Dezső: *Zenekultúra*. <http://vfeke.vfmk.hu/00000113/17fej.htm>, 2009 augusztus.

szerzői estjén a budapesti Székesfővárosi Zenekart vezényelte.²²⁶ Szekszárdról deportálták Pirnitzer Edéné Bányász Erzsébet operaénekesnőt is.²²⁷ A pécsi Székely Mihály (1889–1944) zenetanárt, karmestert 1944-ben deportálták, még a vonaton meghalt.²²⁸ Szolnokról legalább három muzsikust öltek meg, Breuer Gézát²²⁹ (született: 1887-ben) és Kalmár Lászlót²³⁰ deportálták, dr. Kalmár György²³¹ munkaszolgálatban vesztette életét. Bátori Józsefné Quittmann Erzsébet (1904–1944?) székesfehérvári zenetanár²³² a Zeneművészeti Főiskolán nyert zongoratanári oklevelet.²³³ Deportálták, ismeretlen helyen halt meg,²³⁴ mint Berger Erzsébet, szintén székesfehérvári zenetanár.²³⁵ Kunhegyesről hurcolták el Bíró Lászlóné zongoratanárnőt, egyéves kisfiával ölték meg 1944-ben.²³⁶ Gyuláról Schwimmer Elza zongoratanárnőt²³⁷ deportálták, ahonnan nem tért vissza.²³⁸ Orosházáról Horovicz Klára zongoratanárnőt,²³⁹ a győri zongoratanárnőt, a 34 éves Krausz Miklósné Csillag Magdolnát Auschwitzban pusztították el 1944. június 15-én.²⁴⁰ Így halt meg Láng Jenőné Klein Irén kolozsvári születésű, gönci zongoratanárnő is, akit Kassáról deportáltak.²⁴¹ Kolozsvárról Wald Renée zongoratanárnőt vitték el.²⁴² Ligeti Gábor, Ligeti György zeneszerző testvére mérnöknek készült, de tehetségesen hegedült és brácsázott.²⁴³ Együtt játszottak a kolozsvári Goldmark Filharmóniában, Gábor²⁴⁴ brácsázott a zenekarban. Kolozsvárról deportálták Auschwitzba, majd Auschwitzból nyitott vagonban szállították Mauthausenbe; társai kétharmada még útközben meghalt.²⁴⁵ Ligeti Gábor kibírta az utat, de megbetegedett. 1945.

²²⁶ Dr. Bor Dezső és Dr. Bor György: *Bor Dezső emlékkönyv*. Budapest, 1998.

<http://mek.oszk.hu/00200/00206/html/02.htm>, 2009 augusztus.

²²⁷ Lásd: *Függelék VIII.* képek. HDKE ID 71791.

²²⁸ HDKE. *Könyvek könyve 1944* (Pécs, 2004) HDKE Áldozatok adatlapja /A-12589/.

²²⁹ HDKE. *Magyar Közlöny* 1950/67. 5761/1950. Szolnoki Járásbíróság holtta nyilvánító végzése.

²³⁰ HDKE.ZSL XX-C-6. Szolnoki áldozatok névjegyzéke.

²³¹ HDKE. ZSL XX-C-6. Szolnoki áldozatok névjegyzéke.

²³² Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²³³ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

²³⁴ HDKE ID 28349.

²³⁵ HDKE ID 51083.

²³⁶ Pozsgai Géza–Víg Márta: *Ember az embertelenségben*. Kunhegyesi helytörténeti füzetek. (Kunhegyes: 2004) 109.

²³⁷ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²³⁸ Kereskényiné Cseh Edit (szerk): *A gyulai zsidóság és a vészkorszak. Gyulai füzetek 6.* (Gyula: Békés Megyei Levéltár, 1994) 137.

²³⁹ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936, HDKE ID.

²⁴⁰ HDKE ID 946750.

²⁴¹ HDKE ID 674176.

²⁴² HDKE ID 512211

²⁴³ Ligeti Vera szíves közlése. Bécs, 2010. augusztus 22.

²⁴⁴ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²⁴⁵ Ligeti Vera szíves közlése. Bécs, 2010. augusztus 22.

márciusában, pár nappal 17. születésnapja előtt szívébe szúrt fenol injekcióval gyilkolták meg.²⁴⁶ Karcagról két hegedűművészt, Dékány Endrét és Bolgár Endrét soroztak be az orosházi munkaszolgálatos századba még 1942 nyarán.²⁴⁷ Őket Ukrajnába vitték, ebből a századból senki nem maradt meg.²⁴⁸ A kaposvári zenész, Berger István is a Don-kanyarnál halt meg munkaszolgálatosként.²⁴⁹ Lőrincről egy gazdag fakereskedő feleségét, Moskovits Edéné hegedűművészt hurcolták el, leánykori neve nem ismert.²⁵⁰ Bonyhádon a helyi szalonzenekar első hegedűse Erdős Pál,²⁵¹ Debrecenből Jakabffy Magda zongoratanárnő,²⁵² Reismann Sándor zenész,²⁵³ Brück Emil zenetanár,²⁵⁴ Dr. Hartstein Péter dalszerző²⁵⁵ is a holokauszt áldozata lett, mint az esztergomi zongoratanárnő, Leier Zelma.²⁵⁶ A nyíregyházi Fried Márta tehetséges csellista volt, Debrecenben tanult.²⁵⁷ Deportálták. Még a huszadik életévét sem töltötte be, amikor Auschwitzban meggyilkolták.²⁵⁸ Szegedről Hoch Endre zenész (született: 1914-ben) 1944. április 3. és 22. között a bácstopolyai internálótáborba került. Nem tért vissza.²⁵⁹ Nyírbátorból Guttmann Ferenc zenészt (született: 1925-ben) vitték el munkaszolgálatra, ismeretlen helyen halt meg 1944 márciusában.²⁶⁰ A hódmezővásárhelyi zongoratanárnő, Porjezs Klára egy Bécs melletti koncentrációs táborban halt meg, amikor rájuk gyűjtötták a tábort.²⁶¹ Kiskőrösről hurcolták el Büchler Lenke (1894–1945?) zongoratanárnőt.²⁶² A Gráber-, Fodor zeneiskolákban, majd a Nemzeti Zenedében tanult.²⁶³

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Herskó, Mose: *A karcagi zsidók története*. (Jeruzsálem: Lahav, 1977) 139.

²⁴⁸ Uo. 140.

²⁴⁹ HDKE. *Magyar Közlöny* 1948/131, 6895/1948. Kaposvári Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. In *Zsidósors Délkelet-Dunántúl*. (Kaposvár: 1994)

²⁵⁰ Frank Gabriella: *A lőrinci zsidóság története*. (Budapest: Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény, 2004) 33., 64.

²⁵¹ Blau László: *Bonyhád. Egy elpusztított zsidó közösség*. (Bonyhád, 2008) 166, 185.

²⁵² Rosenthál Andorné Jakabfi Magda /Jakabffy/ (1911-1945?), dési születésű debreceni zongoraművésznő, zenetanárnő. 1933-ban nyert zongora-főtanszakon oklevelet a Zeneművészeti Főiskolán. Koncertezett Budapesten és Debrecenben, többször adott szólóestet a rádióban. In *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936. valamint *Halmos: Nevek.273.*, Lásd: *Függelék VIII. képek*.

²⁵³ Uo. 265.

²⁵⁴ Uo. 42.

²⁵⁵ *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936., HDKE ID.

²⁵⁶ HDKE ID 538798.

²⁵⁷ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. január 14.

²⁵⁸ HDKE. *Magyar Közlöny* 1947/224. 7396/1947. Nyíregyházi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése, HDKE Áldozatok adatlapja /A-4434/.

²⁵⁹ HDKE. *A szegedi zsidó polgárság emlékezete*. (Szeged: 1990) Dunainé Bognár Júlis – Kanyó Ferenc: *A második világháború szegedi hősei és áldozatai*. (Szeged: 1996).

²⁶⁰ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-10736/.

²⁶¹ Arányi-Aschner György szíves közlése, 2010. május 8.

²⁶² Lásd: *Függelék VIII. képek*. HDKE ID 66452.

²⁶³ *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936.

Bárdos Alice hegedűművésznő²⁶⁴ (1896–1944), Hubay tanítványa, Szombathelyen élt. Kamarapartnerei között említhetjük többek között Bartók Bélát, Fischer Annie-t, Weiner Lászlót, játszott a Waldbauer–Kerpely vonósnégyessel.²⁶⁵ Fellépési lehetőségei élete végén már csak a javarészt zsidó zenészekből²⁶⁶ álló szombathelyi Collegium Musicum és a budapesti OMIKE hangversenyekre korlátozódott. Auschwitzban ölték meg. Életéről, művészetéről valamint a Collegium Musicum történetéről Gál József írt nagyszerű könyvet.²⁶⁷ Egy visszaemlékezés említi a mártírok között Schönfeld Jutka nevét, aki 1942-ben Szombathelyen koncertezett. Az akkor tizenéves éves kislányt édesapja, „egy újpesti zsidó kántor” kísérte zongorán.²⁶⁸ A Zeneakadémián amíg lehetett, Gábrriel Ferenc növendéke volt, édesanyjával és négy fiatalabb testvérével ölték meg.²⁶⁹ Az OMIKÉben is koncertezett, Lajtai Lazarus Walter kísérte zongorán.²⁷⁰ A Collegium Musicum művészei közül is számos muzsikusi pusztult el. Wiener Lilly hegedűművésznő²⁷¹ Bárdos Alice kamarapartneré volt. Egykori növendéke, Weiss András így emlékszik vissza Bárdos Alice vonósnégyesére:

A vonósnégyes minden tagját meggyilkolták. Alkalmanként Baranyai Gyula ugrott be, mint csellista. Ő budapesti volt, nem zsidó és profi zenész, túlélte a háborút. Dr. Vajda Imre ügyvéd volt. Ő Weinerről magyarosított Vajdára, de nem volt rokonságban Weiner Lászlóval. Vajda időnként második hegedűt játszott. Ébresztős zsebórája volt, és reggelente 8-kor ébresztette magát. Néha a szombathelyi kultúrházban, a vonósnégyes esti hangversenyén pontosan 8-kor, mindenki nagy örömeire megszólalt Vajda Imre zsebóra vekkerje. Dr. Mosonyi Dezső, mint öregember él az emlékezetemben. 1888-ban született, tehát a negyvenes években ő az ötvenes éveiben járt. Nem volt szép ember, hogy enyhén fejezzem ki magam, és brácsázás közben rettenetesen fűjtatott. Nőgyógyász volt. Fia, Mosonyi Péter kiadta apjának *Psychologie der Musik* című tanulmányát, ami Mosonyi Dezső intellektuális ambíciójáról tanúskodik. A csellista, mostohaapám, Dr. Windholz Pál, általános orvos volt. Mellettem halt meg, éhen vagy a tífusz következtében 1945. április 25-én. 44 éves volt. Wiener Lilly, ahogyan megpróbálok visszaemlékezni rá, képe

²⁶⁴ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²⁶⁵ Gál József: *Bárdos Alice és a szombathelyi Collegium Musicum.* (Szombathely: Szigatúra Nyomda és Kiadó kft, 2003.).

²⁶⁶ Gál József: *Bárdos Alice...* című könyvéből megtudjuk, hogy a zsidó muzsikusiok javarészt deportáltak, csak kevesen tértek haza közülük.

²⁶⁷ Gál: *Bárdos Alice.*

²⁶⁸ Uo. 143.

²⁶⁹ Deák Ágnes szíves közlése. 2010. május 27.

²⁷⁰ 1942. április 5-én. Lásd OMIKE Művészesték műsora 1942 április 1-től április 15-ig. OSZK Színháztörténeti Osztály, OMIKE iratok.

²⁷¹ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

összemosódik Szerb Antal özvegyének a képével, ugyan utóbbival mindössze néhányszor találkoztam a múlt század negyvenes éveinek vége felé. Szigorú kinézésű, feketébe öltözött, szemüveges hölgyként tűnik előttem mind a kettő, gondolom ezért mosódnak össze. Nem hiszem, hogy valaha nevetni láttam volna Wiener Lillyt, ellentétben Bárdos Alice-szal, aki csak mosolyogva van előttem. Bárdos Alice és Wiener Lilly között valamiféle feszült viszony volt. Hogy miért, nem tudom. Wiener Lilly és Bárdos Alice is a városi zeneiskolában tanított. Ennek ellenére, Alice néni valamilyen módon magasabb hierarchikus szinten volt.²⁷²

Lorsi Miklós a „Liliom vendéglő szomorú hegedűse”²⁷³ 1943-ban került Borba, Radnóti Miklóssal egy századba.²⁷⁴ A visszavonulás során, minden valószínűség szerint, a bácskai Ószivác faluban lőtték le német katonák, feltehetően 1944. október 7-én.²⁷⁵ Hegedűjét, amit féltve őrzött a munkaszolgálatban is, a keretlegények szilánkokra törték.²⁷⁶ Haláláról Radnóti költeményében, a *IV. Razglednicában* számol be. A húsz éves Nádor György hegedűs a zsidótörvények miatt már nem felvételizhetett az Akadémiára. Ennek ellenére Zathurecky elvállalta tanítását, így magánnövendéke lett. 1944. január 2-án Mura Péterrel koncertezett,²⁷⁷ valamint az OMIKE-ben is fellépett.²⁷⁸ A fiatal tehetség munkaszázadát a Keleti pályaudvar mellől nyugat felé vitték, ahol javarészüket, köztük Nádor is eltűnt. Amikor édesanyja fia halálhírét megtudta, öngyilkos lett.²⁷⁹ Hauser Endre hegedűs Rados Dezső növendéke volt, munkaszolgálatban pusztították el.²⁸⁰ Csakúgy, mint Algács Gyula, újfahértói cigányprímást, aki szintén munkaszolgálat közben veszítette életét.²⁸¹ Gerő Frigyes győri hegedűművész²⁸² (1901. Győr – 1944. Auschwitz) a Győri Ének-és Zeneegylet iskolájában és Bécsben tanult.²⁸³ A Győri Vonósnégyes tagja, a Győri Ének-és Zeneegylet zenekarának koncertmestere mint szólista is működött.²⁸⁴ Deportálták.²⁸⁵

²⁷² Andreas Weiss (Weiss András) szíves közlése, 2009. szeptember 5.

²⁷³ Andai Ferenc: *Mint tanú szólni. Bori történet.* (Budapest: Ab Ovo, 2003) 161.

²⁷⁴ Csapody Tamás szíves közlése, 2009. május 8.

²⁷⁵ Csapody Tamás szíves közlése, 2009. május 8.

²⁷⁶ Andai Ferenc: *Mint tanú szólni. Bori történet.* (Budapest: Ab Ovo, 2003) 161.

²⁷⁷ A Magyar Zsidók Lapja. 1944. január 5. 7.

²⁷⁸ Lásd a budapesti Goldmark terem falán lévő emléktáblát.

²⁷⁹ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6.

²⁸⁰ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január 10.

²⁸¹ Horák Magda szíves közlése, 2010. március 16.

²⁸² Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²⁸³ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ HDKE ID 51882.

Kortársak beszámolóiból²⁸⁶ tudjuk, hogy Budapesten az OMIKE zenekarának számos tagját kivégezték. Trietsch György²⁸⁷ hegedűs volt. A vésztői származású fiatalember Ajtay-Adler Viktorral vonósnégyes hangversenyekeket adott az OMIKE keretein belül.²⁸⁸ A kvartett csellistája, Horváth László a belgrádi opera tagja volt. Mindkettőjüket deportálták, ahonnan nem tértek vissza.²⁸⁹ Hasonló sorsra jutott Schultz Zoltán, még zeneakadémista hegedűs,²⁹⁰ Ádám György fagottművész,²⁹¹ szintén OMIKE zenekarának tagjai és Revere Gyula hárfaművész. Revere Kodály évfolyamtársa volt, zeneszerzést is tanult. 1917/18-ban a Zeneakadémia tanára volt.²⁹² 1943-ban utolsó fellépéseinek egyikén az OMIKE keretein belül hangversenyezett.²⁹³ Hütter Pál csellóművészt zürichi professzori állásából hívta haza az Operaház, itt lett szólócsellista.²⁹⁴ A zsidótörvények miatt elvesztette állását, az OMIKE zenekarában lett szólamvezető.²⁹⁵ A bori munkaszolgálatban vesztette életét.²⁹⁶ Frumen László (született: 1903-ban) budapesti hegedűművész a 701/IX. munkaszolgálatos század tagjaként halt meg Budapesten, 1944. december 29-én.²⁹⁷ Nád (Nadelstecher) László ugyancsak az OMIKE zenekarában hegedült. A fiatal, tehetséges hegedűs a háború előtt Hubermannál is járt előjátszani.²⁹⁸ Valószínűleg munkaszolgálatban tűnt el.²⁹⁹ Az OMIKE keretén belül hegedült Máдай István (1897–1944/45?) hegedűművész is. Feleségével, Präger Gizella (1896–1944/45?) zongoratanárnővel deportálták őket 1944 novemberében.³⁰⁰ Nem tértek vissza. Lichtenberg Emil zenekarában – Budapesti Ének és Zenekar Egyesület – a profi muzsikuskok között (Sándor Frigyes is koncertmestere volt egy ideig az együttesnek)³⁰¹ számos amatőr zenész is játszott. Somló Péter amatőr csellista is részt vett az Akadémián évente megrendezésre kerülő oratóriumi hangversenyeken.³⁰² Ő munkaszolgálatban pusztult el, testvére Somló

²⁸⁶ Mura Péter és Loránd Tamás szíves közlése.

²⁸⁷ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²⁸⁸ Mura Péter és Loránd Tamás szíves közlése.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.* 55., Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²⁹² Breuer János szíves közlése, 2010. március 17.

²⁹³ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.* 138.

²⁹⁴ Gál György Sándor: *Atlantis harangjai.* (Budapest: Móra kiadó, 1982) 206.

²⁹⁵ Starker János szíves közlése, 2009. augusztus 19.

²⁹⁶ Gál György Sándor: *Atlantis harangjai.* (Budapest: Móra kiadó, 1982) 206.

²⁹⁷ HDKE. *Magyar Közlöny* 1947/1219, 587329/1947. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése, HDKE Áldozatok adatlapja /A-13848/.

²⁹⁸ Bodonyi István szíves közlése, 2010. január 23.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ HDKE. ID 514804, ID 553659.

³⁰¹ Breuer János szíves közlése, 2009. április 7.

³⁰² Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6.

Ági, amatőr brácsás Auschwitzban öreg édesanyja mellett maradt, mindkettőjüket a gázkamrába vitték.³⁰³ Az egyesület 22 tagja halt mártírhálát.³⁰⁴

Korányi György több mártírhálát halt hegedűsről, muzsikusról is beszámol:

[...] 1934-ben történt, hogy a mai Erkel Színház külön opera volt; színház, saját zenekarral. Megszüntették a zenekart, így egy komplett zenekar állás nélkül maradt [...] A *Schwartz Józsi*, aki kiváló kereskedelmi érzékkel megáldott ember volt, ezekből egy jó erős szalonzenekart állított össze. Egy *Hirsch Zoltán*³⁰⁵ nevű, Hubaynál végzett ragyogó hegedűművész, aki a koncertmester volt a színházban, lett a koncertmester [...] Így az egész szezont a Weingrubernél a Tejcsarnokban játszottunk végig. A Weingruber egy nyári kávézó-teázó hely volt a Városligetben a Széchenyi fürdő mellett.

[...] 1940-ben már munkaszolgálatos voltam, hat hónapig Erdélyben. *Neumann Lacival* voltam együtt Erdélyben [...] Ő volt a Bor Dezső-féle Fővárosi Zenekarnak a koncertmestere.³⁰⁶ Jómódú családból származott, volt egy szabolcsi szeszfőzdéjük is. A fiú nagyon jól hegedült. 1940 után eltűnt.³⁰⁷

[...] A zsidó zenei élet kiválóságai tobzódtek itt [a *Musica Classica* nevű együttesben] [...] A zenekarban összebarátkoztunk egypáran, ott volt többek között *Steinger Andor*, egy nagyon érdekes figura. Soha nem végzett Akadémiát, csak a Konzervatóriumot. Miután rendkívül érzéki hangú hegedűs volt, kiment Franciaországba, és a Côte d'Azur-ön, a francia aranyparton az egyik mulatóban volt egy 17 tagú jazz és szalonzenekara. Elrontva a neve szerepel a Nemzeti Filharmonikusok kiadott albumában, csak a neve, az is rosszul. *Steinger Bandi* kitűnő technikájú hegedűs volt. Hazajött a mamáját meglátogatni és többé nem engedték ki az országból. A *Bandi* nem esett kétségbe. Volt akkor az Operának egy dr. Perényi [Sándor]nevű csellistája, aki amellet, hogy kitűnő csellista volt, nagyon jó szervező is volt. Ő szerzett neki a Margitszigeten állást. Ott is csupa olyan szalonzenekar játszott, ahol volt Hubay növendékek voltak az első hegedűsök, többnyire zsidók. *Steinger Bandi* is elvitték Borba, az első csoporttal, amit majdnem teljesen kiirtottak. Még Szentkirályszabadjáról értesítette a feleségét, aztán többé semmi... Nem jött vissza. A feleségéhez elmentem látogatóba, sikoltva rohant ki, azt hitte, hogy a *Bandi* megérkezett. Csalódottan látta, hogy csak én vagyok. Egy hétre rá öngyilkos lett, meghalt. [...]

Térei (Schöner) Miklós együtt végezte a Főiskolát Lukács Palival, olyan jellegtelen hegedűsök voltak, hogy fel se tűntek. Ellenben amikor elkezdtek brácsázni, egy álomvilág volt, olyan gyönyörűen játszottak. Ennek a *Schöner Miklósnak* az anyja zongoratanárnő

³⁰³ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6.

³⁰⁴ Kun Imre: *30 év művészek között. Egy hangversenyrendező naplója*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1965). 165.

³⁰⁵ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei* című könyvében Hirsch József néven.

³⁰⁶ *Hang-szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar. 1923–2008*. (Budapest: Kovács Géza, 2008) 90.

³⁰⁷ Lásd: *Függelék VIII. képek*.

volt. Itt laktak a Szüret utca és Hegedűs Gyula (akkor Csáki utca) utca sarkán, a harmadik emeleten egy nagy négyszobás lakásban. A szobákat egybe lehetett nyitni és zongora is volt természetesen. Amikor már a zsidóknak sehol sem lehetett szerepelnie, elhatároztuk, hogy házi koncerteket rendezünk. Schöner papa egy rendkívül jómódú festékgyáros volt, ő gyártotta a kromofágot, képzelheti, hogy mit keresett. Ragyogóan sikerültek a koncertek, telt házzal játszottunk. Már amennyi egy ilyen négyszobás lakásba befér. Olyan sikerünk volt, hogy az ötödik alkalommal a Magyar Királyi Rendőrség politikai osztálya Schöner bácsit majdnem lecsukta, végül pénzbüntetést kapott. Abba kellett hagyni. Térei Miki, mint kikeresztelkedett zsidó, egy ideig megúsza a behívót. Aztán behívták őt egy fehér karszalagos századba. Kétféle munkaszolgálatos létezett. A sárga, az volt a szín zsidó, a fehér a kikeresztelkedett. Volt egy ilyen század, amelyik a Vár kertészetben dolgozott. Tehát naponta hazajárhatott aludni. Egy szép napon bevagonírozták ezt a századot, és szőrénszálán eltűntek. Térei Miki soha nem került elő. A felesége egy ideig az Operánál volt korrepetitor. [...]

A zenei élet másik nagy vesztesége *Fischer Pál* volt.³⁰⁸ Híres hegedűtanár volt. Én is tanultam egy évig nála. A Pozsonyi úton lakott, Rados Dezsővel egy időben tanított, de nem a Fodor zeneiskolában, hanem maszekban. Fischer Palival még találkoztam 1944. novemberében a Tutaj utcai iskolában. Ott gyűjtötték össze a svájci védlevéllel rendelkező századot. Palinak mondtam, hogy gyere velem. Mondta, hogy nem, inkább maradok a régi bajtársakkal. 40-44 éves volt. Ő elpusztult, én megmaradtam. [...]³⁰⁹

A karmesterek közül megölték Bermann Ferencet és Erdősi Lászlót – az OMIKÉ-ben operetteket és operákat vezényeltek³¹⁰ – Káldi Lászlót,³¹¹ Kádár Mihályt,³¹² Molnár Györgyöt.³¹³ Nemes János³¹⁴ karmester (1918–1944) Siklós Albert és Unger Ernő tanítványa volt a Zeneakadémián.³¹⁵ 1938-ban Bruno Walter növendéke Párizsban,³¹⁶ majd 1940 és 1941 között az Operában Sergio Failoni asszisztenseként működött.³¹⁷ Ebben az évben, mint betanító karmester is dolgozott a Szegedi Színházban.³¹⁸ Felesége Varjas Anna zongoraművész nő volt, együtt deportálták őket előbb az

³⁰⁸ Lásd: *Függelék VIII. képek.*

³⁰⁹ Bársony Péter: *Interjú Korányi Györggyel.* (Budapest, 2009. június 25.).

³¹⁰ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.* 66, 78.

³¹¹ Molnár: „Muzsikusi Vértanúink”. 6.

³¹² Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének.* 42.

³¹³ Korányi György szíves közlése, 2009. június 25.

³¹⁴ Lásd: *Függelék VIII. képek.*

³¹⁵ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei.* 125.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ Uo.

³¹⁸ Sándor János: *A szegedi színjátszás krónikája. A kőszínház és társulatainak története 1883-1944.* (Szeged: Bába Kiadó, 2003) 594.

óbudai téglagyárba, majd Nyergesújfaluba, ott elválasztották őket.³¹⁹ Nemest 1944-ben ölték meg, szülei öngyilkosok lettek.³²⁰ Strasser István karmester munkaszolgálatban vesztette életét – az ő vezényletével mutatta be Bartók az I. zongoraversenyt Prágában és Bécsben.³²¹ Bartók annyira elégedett volt vele, hogy dedikálta a karmester partitúráját.³²² Lichtenberg Emil,³²³ a nagytudású, idős karnagy, az Operaház első korrepetitora az Újlipótvárosban bújkált. Volt inasa jelentette fel. A kiérkező nyilasok helyben, a ház kertjében lötték le.³²⁴ Fleischer Antal operaházi karnagy Felsőerdősor utcai lakásán a háború előtt kamarazenei esteket tartott, ahol a zenei élet kiválóságai léptek fel, prominens közönség előtt.³²⁵ A zsidótörvények bevezetése után Fleischert előbb munkahelyéről az Operából bocsátották el, majd megfosztották lakásától, könyveitől, kottáitól, zongorájától.³²⁶ A háború üldöztetései után 1945 októberében halt meg mellhártyagyulladásban.³²⁷ Énekesek közül Basa Istvánt,³²⁸ dr. Győri Pált,³²⁹ a prágai zenei életből hazakényszerült³³⁰ Pál Jenőt,³³¹ Szabó Ilonkát,³³² Flesch Imrét,³³³ Komlóssy Emmát (1881–1944),³³⁴ Pusztai Sándort (1885–1945?),³³⁵ Salamon Miklóst,³³⁶ a Városi Színház magánénekeseit:³³⁷ Bálint Bélát és Szirmai Vilmost,³³⁸ Weiner László

³¹⁹ Horák Magda szíves közlése, Varjas Annával a kilencvenes évek végén készített interjúja alapján. 2010. augusztus 28.

³²⁰ Uo.

³²¹ Breuer János szíves közlése, 2009. április 7.

³²² Uo.

³²³ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

³²⁴ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6. Lichtenberg Emil életrajzát lásd: Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon*.

³²⁵ Németh Amadé: *Fleischer Antal*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1972).

³²⁶ Uo.

³²⁷ Németh Amadé: *Fleischer Antal*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1972).

³²⁸ Lásd: *Az OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³²⁹ Uo., lásd: *Függelék VIII.* képek.

³³⁰ Horák: *OMIKE*. 494.

³³¹ Lásd: *Az OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³³² Szabó Ilonka operaénekesnő (1911–1945) Budapesten, a I. kerületi Donáti utca 49. számú ház első emeleti erkélyes lakásában lakott férjével Hivess Henrikkel. Együtt csatlakoztak az ellenálláshoz, Kiss János altábornaggal és a Magyar Fronttal álltak kapcsolatban. Pályáját a Mátyás–templom énekeseként kezdte, majd 1934-től az Operaház tagja volt. Rendkívül finom hangjával, lényének bájjával és jó színészi képességével számos drámai és lírai koloratúrszoprán főszerep egyedülálló megformálójaként aratott sikereket. Az énekesnőt 1945 elején üzenetközvetítés közben elfogták és a közelben lévő, jelenlegi nevén Szabó Ilonka u. 2–4 alatti SS főhadiszállására vitték. A nyolchónapos terhes Szabó Ilonka a kínzásokba belehalt, holtteste sokáig az utcán hevert. Sírja a Farkasréti temetőben van. In „Adalékok a Víziváros történetéhez 1–2”. (Budapesti Városvédő Egyesület: Bp, 1991). Lásd. *Függelék VIII.* képek.

³³³ Korányi György szíves közlése, 2009. június 25.

³³⁴ Horák: A magyar értelmiség veszteségei. 111.

³³⁵ Horák: A magyar értelmiség veszteségei. 133.

³³⁶ Lásd: *Az OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³³⁷ Horák: *OMIKE*. 494.

testvérét, Weiner Györgyöt³³⁹ ölték meg. Ladányi Ilonka deportálásban szerzett betegségben halt meg.³⁴⁰ Kara (Krausz) Imre³⁴¹ (1906–1945) budapesti operaénekest és Szánthó István³⁴² (1914–1944) székesfehérvári (nagykanizsai?)³⁴³ operaénekest Borba vitték munkaszolgálatra. Kara utolsó tábori lapját 1944. augusztus 15-én írta. 1945 januárjában szemtanúk Oranienburgban látták, utána eltűnt.³⁴⁴ Szánthó először a „Berlin” táborba³⁴⁵ került, majd 1944 szeptember közepétől Bajára. 1944. október 28-án Szentkirályszabadján látták utoljára.³⁴⁶

A zseniális operaénekest, ifj. Ney Dávidot³⁴⁷ a koncentrációs táborban szerzett flektífusz pusztította el 1945 májusában.³⁴⁸ Fekete Miklósné Kemény (Schwarcz) Magdolna énekesnőt a budapesti Weiss Alice kórházban újszülött csecsemőjével együtt megölték.³⁴⁹ Sopronban, 1945 márciusában a nyugat-magyarországi erődítő kényszermunka alatt halt meg Hirsch Ilona zenetanár és Sas Zsigmond énektanár,³⁵⁰ a kőszegi téglagyárban 1944 decembere és 1945 márciusa között egy Mittelman nevű zenész,³⁵¹ Ásványráron Hoffmann Pál csellóművész, zenetanár,³⁵² mind a négyen budapestiek. Garai Frigyes³⁵³ (született: 1915 körül) és Heisler Ferenc (született: 1914-ben)³⁵⁴ budapesti, Grünwald Sándor (született: 1898 körül) diósgyőri származású kispesti zenész³⁵⁵ is munkaszolgálatban halt meg ismeretlen helyen.

³³⁸ Lásd: *Az OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³³⁹ Korányi György szíves közlése, 2009. június 25.

³⁴⁰ Gál György Sándor: *Atlantis harangjai*. (Budapest: Móra kiadó, 1982) 280.

³⁴¹ HDKE. Áldozatok adatlapja /B-50./.

³⁴² HDKE. *Magyar Közlöny* 1949/185, 7078/1949. Nagykanizsai Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. *Síralmaink 1944-1945*.

³⁴³ Lásd: Uo. nem biztos a születési hely.

³⁴⁴ HDKE. Áldozatok adatlapja /B-50./.

³⁴⁵ A Bor és Žagubica közötti 30 kilométeres szakaszon létesített munkaszolgálatos táborok között (pl. „München”, „Bregenz”, „Graz” stb) a „Berlin” tábor volt a legnagyobb. In: Braham, Randolph L.: *A népiértés politikája. Holocaust Magyarországon*. (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997) 339-340.

³⁴⁶ HDKE. *Magyar Közlöny* 1949/185, 7078/1949. Nagykanizsai Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. *Síralmaink 1944-1945*.

³⁴⁷ Molnár Antal: „Muzsikusi vértanúink”, Lásd: *Függelék VIII*. képek.

³⁴⁸ Holocaust füzetek, 1996/6 (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1996) 24.

³⁴⁹ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-12117/.

³⁵⁰ Holocaust füzetek, 1996/6 (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1996) 33.

³⁵¹ Uo. 28.

³⁵² Hoffmann Pál csellista 1892-ban született, Nyíregyházán. Tanulmányait a Zeneművészeti Főiskolán végezte, Kerpely Jenő osztályában. Koncertezett Budapesten, vidéken és külföldön is. 1922-ben a Zeneakadémián, 1923-ban a Vigadóban és 1934-ben ismét a Zeneakadémián volt önálló hangversenye. A Budai Zeneakadémia tanára volt. In *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936. valamint Holocaust füzetek, 1996/6 (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1996) 19.

³⁵³ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-11523/.

³⁵⁴ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-3829/.

³⁵⁵ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-9138/.

Heisler 1943-44-ben tűnt el Ukrajnában.³⁵⁶ Weisz Sándor (1920–1944) budapesti zenész előbb Ercsibe, majd Borba, a Berlin táborba került munkaszolgálatra. Pancsován látták utoljára.³⁵⁷ Bihari Teréz (1896–1944) szegedi születésű budapesti zenetanárt november 15-én hurcolták el, eltűnt.³⁵⁸ Zongoristák közül Adler Tibort,³⁵⁹ Bálint Tibort, Sammler Sándort és Eiser Györgyöt – ők mindannyian az OMIKE koncerteken is közreműködtek³⁶⁰ – Schneller Györgyöt³⁶¹ hurcolták el. Schneller 1922. június 19-én született, a Zeneakadémia zongoraszakos növendéke volt,³⁶² ugyanúgy, mint Turán Aurél zongorista, aki munkaszolgálatosként veszítette életét.³⁶³ Lantos Endre (1924–1944) zongoraművészt a nyilasok gyilkolták meg Budapesten.³⁶⁴ Grosz Sándorné Vogel Magdolna³⁶⁵ (1911/12?–1944) és Gombosi Józsefné Bogyó Erzsébet³⁶⁶ (1880–1944) budapesti zongoratanárnőket Budapesten ölték meg. Hirschl Ilma budapesti zenetanárt 1944 novemberében deportálták, Bergen-Belsenben halt meg.³⁶⁷ Fahidy H. Lajosné Schwarz Katalin³⁶⁸ (1907–1944) budapesti zongoratanárnő és özv. Agulár Árpádné Braun Teréz³⁶⁹ (1898–1944) rákospalotai zongoraművész-tanár is Bergen-Belsenben pusztultak el. Dr. Tarján Tiborné Steiner Erzsébet budapesti zongora- és énektanárnőt 1944 novemberében deportálták, 1945 tavaszán halt éhen Mauthausenben.³⁷⁰ Ábrahám Oszkárné Pór Ilona (1890–1945?), zólyomi születésű budapesti zongoratanárnő tanulmányait a Nemzeti Zenedében végezte. 1913-tól zeneiskolájában zongorát tanított. Ismeretlen helyen eltűnt.³⁷¹

³⁵⁶ HDKE Áldozatok adatlapja /A-3829/.

³⁵⁷ HDKE Áldozatok adatlapja /B-79/.

³⁵⁸ HDKE *Magyar közlöny* 1948/57, 580525/1948. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. Dunainé Bognár Júlia - Kanyó Ferenc: *A második világháború szegedi hősei és áldozatai*. (Szeged, 1996).

³⁵⁹ Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei*. 55. Lásd. *Függelék VIII.* képek.

³⁶⁰ Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei*. 61, 75.

³⁶¹ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

³⁶² A Zeneakadémia Irattára. Anyakönyv 1939/40.

³⁶³ Dr. Tyrnauer János szíves közlése, 2010. május 10.

³⁶⁴ HDKE Áldozatok adatlapja /A-13185/.

³⁶⁵ HDKE Áldozatok adatlapja /A-615/.

³⁶⁶ HDKE Áldozatok adatlapja /A-11145, A-12868/.

³⁶⁷ HDKE ID 720651.

³⁶⁸ HDKE Áldozatok adatlapja /A-4099/.

³⁶⁹ HDKE *Magyar közlöny* 1947/55, 7630/1946. Újpesti járásbíróság holtta nyilvánító végzése, HDKE Áldozatok adatlapja /A-4860/.

³⁷⁰ HDKE 1120188.

³⁷¹ HDKE ID 67473, valamint *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936.

A zongorista Szendy Lajosnak³⁷² egy cigarettatárca miatt kellett meghalnia:

Szendyt, a legnépszerűbb zongorista-humoristát Pestszentimrén gyilkolták meg a nyilasok. A munkatáboros század tagjai egy cigarettatárcát adtak ajándékba egy emberséges keretesnek. (Mert ilyenek is voltak, igaz, hogy csak kevesen...) A nyilasok megtudták, megjelentek a munkatáborban és érdeklődtek: ki adta át a cigarettatárcát. Annak ellenére, hogy tízen voltak az ajándékozók sorában, a bátor Szendy Lajos jelentkezett. Nyomban agyonlőtték.³⁷³

Reiner Mária zongoraművésznő Faragó György magántanítványa volt.³⁷⁴ Egy védett házban lakott szüleivel és testvérével Budapesten. Az egész családot közvetlenül a felszabadulás előtt lőtték a Dunába a nyilasok.³⁷⁵ Deutsch Jenő a Zeneakadémia évkönyvei szerint az 1930/31-es tanévben II. évfolyamos orgona szakos növendék, majd az 1933/34-es tanévben IV. évfolyamos orgona szakos hallgatóként fél tandíjmentességet kapott. Életéről keveset tudunk. Bartók tanítványa volt, népzenei leírásokban segédkezett neki. A 27 egyenmű kar először az ő kézírásában jelent meg.³⁷⁶ Mielőtt véglegesen elhagyta Magyarországot, Bartók beajánlotta Kodálynak a fiatal, tehetséges muzsikust. Kodály oldalán Deutsch népzenei fonográf felvételek lekotázásával a népzene kutatásban jelentős szerepet vállalt. Az OMIKE Művészakció keretében, mint zongorista lépett fel 1939 és 1942 között. 1940-ben Bartók szerzői esten működött közre.³⁷⁷ Kodály Zoltán 1944 októberében őt és Weiner Lászlót is próbálta megmenteni az elhurcolástól, de nem járt sikerrel.³⁷⁸ Szintén Bartók tanítvány volt Hevesi Piroska (1894–1944) is.³⁷⁹ A zongoraművésznő Berlinben is tanult az egykori Liszt növendéknél, Lhevinnél. Hevesi Piroska játszott először Schönberget Magyarországon.³⁸⁰ Testvére a Tanácsköztársaságban helyettes-népbiztosi szerepet vállalt, ezért – bár ő személy szerint sosem politizált – el kellett menekülnie Kolozsvárra.³⁸¹ Sokszor próbált visszatérni Pestre,

³⁷² Lásd. *Függelék VIII.* képek.

³⁷³ Palásti László: „Akik véresen buktak le a színpadról...”. *Képes Figyelő*. 1946 december 21.

³⁷⁴ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. január 14.

³⁷⁵ Pozsgai Géza-Víg Márta: Emberek az embertelenségben. Kunhegyesi helytörténeti füzetek. (Kunhegyes: 2004) 279.

³⁷⁶ Breuer János szíves közlése, 2010. március 17.

³⁷⁷ 1941 március 26-án. Breuer János szíves jegyzetei alapján. 2010. október 28.

³⁷⁸ Legány Dezső (szerk.): *Kodály Zoltán levelei*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1982) 168.

³⁷⁹ D. Dille (szerk.): *Documenta Bartókiana. Heft 3.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968) 92.

³⁸⁰ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

³⁸¹ Uo.

de nem engedték fellépni.³⁸² Visszaemlékezések rendkívüli zenei tehetségéről és intelligenciájáról számolnak be.³⁸³ 1944-ben két fiával együtt ölték meg Auschwitzban.³⁸⁴

Kadosa Pál több zongorista növendéke is a holokauszt áldozatává vált. Egyikük, Forgács Pál munkaszolgálatosként Ukrajnában pusztult el.³⁸⁵ Goldmark Péter a nagy zeneszerző, Goldmark Károly leszármazottja is zongorázni tanult Kadosánál.³⁸⁶ A tehetséges gyermek 13-14 éves korában, deportálásban halt meg.³⁸⁷ Klein (Kadosa) Éva Szatmári Tibor zongorista növendéke, Kadosa iránti tiszteletből vette fel a vezetéknévét.³⁸⁸ Szintén deportálták.³⁸⁹ Lustig Magdolna tehetséges zongorista, Székely Arnold növendéke volt. Akkor 8 éves kislányból világhírű hegedűművész, pedagógus lett. Pauk György így emlékezik édesanyjára:

Zenész családból származom. Anyám, Lustig Magdolna együtt tanult Fischer Annie-val a Zeneakadémián Székely Arnold növendékeként. Sajnos anyámat elvitték a nyilasok '44 októberében és többet nem is tudok róla, csak hogy meghalt valamelyik munkatáborban, mielőtt még Auschwitzba szállították volna. Anyám főleg kamarazenét játszott és tanított. Emlékszem, hogy mint szemtelen kisgyerek sokszor a másik szobából kritizáltam némely partnerét, hogy hamisan játszanak. Egyszer az egyik meg is ütött (teljes joggal...). Azt is tudom nagymamámtól, hogy anyám előjátszott egyszer Bartóknak, aki nagyon meg volt elégedve játékával, annak ellenére, hogy nagyon szigorú embernek ismerték, aki nem szeretett dicsérni. Sajnos, hogy anyám élete ilyen tragikus körülmények között fejeződött be, ki tudja, mi lett volna belőle, ha megmarad. Különben apám és nagyszüleim is elpusztultak a holocaustban. Egy nagymama nevelt fel igen nehéz körülmények között.³⁹⁰

A dzsesszvilág is számos jelentős művészt veszített el a vészkorszakban. Lakos Tibor (1903–1945) a világhírű Mocsányi–Lakos énekduó tagja, Budapesten született. Berlinben működtek, 1928-ban hangosfilm is készült velük.³⁹¹ Több száz lemezt készítettek.³⁹² Barthban halt meg munkaszolgálatosként.³⁹³ Víg (Voglhut) Miklós³⁹⁴

³⁸² Uo.

³⁸³ Ziegler Márta levele Bartóknak In: D. Dille (szerk.): *Documenta Bartókiana. Heft 3* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968) 92.

³⁸⁴ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

³⁸⁵ Breuer János: *Tizenhárom óra Kadosa Pállal*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1978) 33.

³⁸⁶ Uo. 128.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ Uo. 69.

³⁸⁹ Uo.

³⁹⁰ Pauk György szíves közlése, 2009. szeptember 23.

³⁹¹ Csányi Attila szíves közlése, 2010. február 21.

³⁹² Simon Géza Gábor: *Magyar Jazz történet* (Budapest: Magyar Jazzkutatási Társaság, 1999) 73-76.

(1898–1944) népszerű dzsesszzenekarvezető volt,³⁹⁵ őt a nyilasok lőtték 1944. december 19-én a Dunába.³⁹⁶ Szamosi Endre (Buli) (1908-1943) a „magyar Charlie Parker”, szaxofonos, különleges improvizációs készséggel rendelkezett.³⁹⁷ 1941-ben készült első lemezfelvétele az Odeonnál, a háború során szintén eltűnt Weidinger Ede zenekarával.³⁹⁸ Orlay Chappy zenekarának is tagja volt.³⁹⁹ Részt vett az OMIKE több rendezvényén is.⁴⁰⁰ Weisz József (Api) (1910–1944) dobos⁴⁰¹ ismert sztárja volt a könnyűzenei életnek. A budapesti Moulin Rouge-ban Orlay Chappy zenekarával játszott, valamint tagja volt a Moulin Band-nek és a Parisien Grill Band-nek is.⁴⁰² 1944. október 15-én halt meg Ágfalván munkaszolgálatosként.⁴⁰³ Fonó Frigyes⁴⁰⁴ (1897–1945) budapesti szövegíró, zeneszerző, zenekarvezető, Somogyi Mór zeneiskolájában tanult zongorázni, majd a Zeneművészeti Főiskolán ütőhangszer szakon végzett.⁴⁰⁵ Mint zenekari tag és mint saját zenekarának vezetője Budapesten és külföldön koncertezett. Tagja volt a Szövegírók és Zeneszerzők Szövetkezetének.⁴⁰⁶ Türkheimben halt meg.⁴⁰⁷

Az alábbi történetet Csányi Attila dzsesszkutató osztotta meg velem:

1943 táján a Margitszigeten sok szórakozóhely működött. Az egyik ilyenben játszott a népszerű dzsesszmuzsikás, Schenkelbach Fülöp (Filu). A második zsidótörvény életbelépése után már nem mert játszani, de társai, a Parisien Grill nevű elegáns szórakozóhely zenekara minden este fellépett. Schenkelbach a Hajógyár magasságában egy uszályon bújkált. Muzsikustársai minden este zárás után kimentek hozzá, és a napi borra való ráeső részét odaadták neki.⁴⁰⁸

³⁹³ HDKE. *Magyar Közlöny* 1949/35, 580484/1949. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. ZSL XX-C-4 Barth-ban elhunyt deportáltak névjegyzéke.

³⁹⁴ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

³⁹⁵ Lásd: Wikipedia. 2010. március 1.

³⁹⁶ HDKE. *Kivel mi történt?* Riportlexikon. 1945.

³⁹⁷ Csányi Attila szíves közlése, 2010. február 21.

³⁹⁸ Uo.

³⁹⁹ Uo.

⁴⁰⁰ Horák: *OMIKE*.

⁴⁰¹ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁴⁰² Kármán Sándor: „Egy legendás dobos: Weisz Api.” *Dobos Magazin* 2002. december in http://www.drummuseum.hu/cikkek_m.php?a=k&id=7, 2010. július 12.

⁴⁰³ HDKE Áldozatok adatlapja /A-3702/.

⁴⁰⁴ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁴⁰⁵ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

⁴⁰⁶ Uo.

⁴⁰⁷ HDKE ID 103092.

⁴⁰⁸ Csányi Attila szíves közlése, 2010. február 21.

II. FEJEZET

Zenei élet és a zsidótörvények

A Zeneakadémia

Az 1920-ban bevezetett *numerus clausus* és a Tanácsköztársaság után feltámadó antiszemita közhangulat miatt zsidó fiatalok külföldi, Bécs, Prága, Párizs de elsősorban Berlin és Lipcse egyetemeire menekültek.¹ A Budapesti Tudományegyetem izraelita vallású hallgatóinak száma 1915 és 1919 között 11 607 fő volt, az összlétszám (34 367 fő) mintegy harmada. 1920–1924 között 2393 főre csökkent a zsidó vallású diákok száma, míg az összlétszám (30 767 fő) csak kis mértékben változott. A Műegyetemen 1915–1919 között az 12 564 diákból 3803 fő volt zsidó vallású, 1920–1924 között az egyébként növekvő hallgatói létszámból (17 348 fő) már csak 1465 fő. Az összes egyetem – beleértve a művészeti (Festészeti-, Színművészeti Főiskola) főiskolákat is – közül messze a Zeneakadémián volt a legnagyobb a zsidó vallású hallgatók aránya. 1915 és 1919 között 2645 növendék² közül 1197 volt izraelita, a teljes növendék létszámnak majdnem a fele. 1920–1924 között 711 főre csökkent a zsidó zeneakadémisták száma, igaz, az összlétszám is 2186 főre apadt.³ 1920-ban Dohnányit, Kodályt és Bartókot tanácsköztársaságbeli szerepvállalásuk miatt ideiglenesen félreállították. Az új igazgató, Hubay Jenő befolyása, tekintélye miatt a húszas-harmincas években a faji megkülönböztetés a Zeneakadémián nem volt. Egészen a negyvenes évek elejéig, egy-két kivételes esettől⁴ eltekintve nem volt jellemző az erőszakos atrocitás sem a Zeneakadémia épületében a Zeneakadémián tanuló zsidó diákokkal szemben.

¹ Kroó György: *Szabolcsi Bence*. (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1994). 124–125.

² Az adatok természetesen nem jelentik az egy tanévre jellemző pontos növendékszámot. Ezek a nagy számok egyrészt a statisztikai vizsgálódás módszere miatt jelennek meg, másrészt a Zeneművészeti Főiskolán akkoriban egységes, komplex rendszer magába fogadta a növendékeket az alsó fok elejétől egészen a felsőfok végéig.

³ Karády Viktor adatai az említett egyetemek évkönyveiből.

⁴ Mura Péter említi, hogy emlékezete szerint a harmincas évek végén történt, hogy „ébredő magyar” fiatalok egy csoportja behatolt a Zeneakadémia épületébe, hangszereket és berendezési tárgyakat törtek össze. Murát néhány társával együtt elbújtatták az épület X. termében. Az őket kereső huligánoknak azt mondták, hogy nők és gyermekek vannak a teremben, így oda nem mentek be. Breuer János zenetörténész meséli, hogy egy másik alkalommal Kerpely Jenőt, a világhírű Waldbauer-Kerpely vonósnégyes tagját is megverték, mert zsidónak nézték. 2009. június 9.

1933-ban a németországi események hatására az ott dolgozó, tanuló, letelepedett magyar zsidó származású muzsikuszok visszatértek Magyarországra. Ekkor jött vissza például Magyarországra Pártos Ödön is, aki szoliztaként, koncertmesterként 1927-1933 között a német zenei élet kiválóságai közé tartozott. 1938-ban emigrált Bronislaw Huberman meghívására immár végleg Palesztinába.⁵ Az akkor alakuló Palesztin (később Izraeli) Filharmonikusok Toscanini és Huberman irányításával a Kelet- és Közép-Európa legjobb zsidó zenészeit próbálták kimenekíteni az egyre fenyegetőbb náci veszély elől.⁶

1934-től a következő igazgató, Dohnányi Ernő is megpróbált a politikai nyomásnak ellenállni, de a helyzetből adódóan erre egyre kevesebb módja nyílt. A Zeneakadémia évkönyveiből megtudhatjuk, hogy 1934-től kezdve folyamatosan csökkent a zsidó származású hallgatók létszáma. A csökkenő tendenciát még az 1939/40 tanévben bevezetett új, megfogalmazásában a bürokrácia tudatos irányultságát jelző „zsidónak számít” kategória sem változtatta meg. Ez a kategória eredeti funkcióját veszítve meg is szűnt 1943-ban.

	1933/34	1939/40	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
római katolikus	344	362	401	427	446	564	401
zsidó	206	100	74	53	31	32	25
zsidónak számít	-	19	15	6	1	-	-
református	81	79	88	83	84	110	88
evangélikus	43	46	47	54	48	56	44
görög katolikus	3	5	3	2	6	8	6
görög keleti	-	-	1	1	2	8	4
unitárius	1	2	4	3	2	4	3
anglikán	1	-	-	-	-	-	-
örmény katolikus	-	-	-	-	-	1	-
egyéb	-	2	2	3	-	-	-

⁵ Brockhaus Riemann: *Zenei Lexikon*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1985) 81.

⁶ <http://www.ipo.co.il/eng/About/History/.aspx>, 2010. július 25.

A politikai légkör egyre szorongatóbbá vált, de bizonyos értelemben a budapesti Zeneakadémia, a magyar zenei élet egy ideig védett sziget volt a zsidó származású muzsikusoknak. A magyar zenész társadalom többsége példás módon bánt a társadalomból kirekesztettekkel. Szép példája a muzsikusok egymás közötti szolidaritásának, hogy a hegedűs Garai Györgyöt, aki akkor a Székesfővárosi Zenekar⁷ koncertmestere volt, a zavaros években eldugták a brácsaszólamba, így mentették meg az üldöztetéstől.⁸ Nádasdy Kálmán aktív közreműködésével az Operaház hatalmas pincerendszerében bújtattak embereket, katonaszökevényeket és zsidókat egyaránt. A lejártnál kifüggesztettek egy vörös keresztes táblát, miszerint lent tízfuszos betegek vannak. A nyilasok jobbnak látták nem lemenni.⁹

Bárdos Lajos bújtatott embereket, saját maga és családja életének kockáztatásával.¹⁰ Ferencsik János albérletében bújtatta Devecseri Gábort, Huszár Klárát és másokat.¹¹ Többek között Zathurecky Ede – Dohnányi után 1943-tól a Zeneakadémia igazgatója¹² –, Kodály Zoltán, Sergio Failoni és Ferencsik János¹³ is rendszeresen látogatta az OMIKE és Hollán Ernő utcai kultúrterembeli hangversenyeket, bátran kiállva az embertelen időkben is a zsidó származású zenészek mellett.¹⁴ Az alábbi történetet Mura Péter mesélte:

[...] A Zsidó Hitközségnek egy kultúrterme volt a Hollán Ernő utcában és nekem is ott volt az első koncertem még 1943 tavaszán! [...] A következő szezonban ismét kaptam koncertlehetőséget. Debussy két táncát tűztem műsorra többek között, de sehol nem találtam (a partitúrában szereplő) hárfát; nem volt se égen se földön. Reiner Karcsi játszotta végül a hárfa szólamát – zongorán. Később Reiner Károlynak hívták, és Henryk Szeryngnek volt sokáig zongorakísérője. Bach a-moll hegedűversenyét játszotta egy fiatal osztálytársunk a Nemzeti Zenedéből, Weiner I. Divertimentója is volt. Leó bácsi is eljött erre a koncertre. És még Starker Jancsi játszott, Couperin *Pieces en concert* című darabját. [...] Ez a második koncertem 1943 őszén volt, vezényelni ekkor már Ferencsik Jánoshoz jártam, a Nemzeti Zenedébe. Ezelőtt a koncert előtt történt nem sokkal, hogy Ferencsik, miután külföldön

⁷ A későbbi ÁHZ, Nemzeti Filharmonikusok.

⁸ Konrád György és Márta szíves közlése, 2009. június 10.

⁹ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

¹⁰ Arányi Aschner György szíves közlése, 2010. március 24.

¹¹ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

¹² Zathurecky Ede 1944-ben állítólag autóval ment egy munkaszolgálatos oszlop után, amelyben a nagy pedagógus és zeneszerző, Weiner Leó haladt. Őt az utolsó pillanatban sikerült megmentenie. Konrád György és Márta szíves közlése, 2009. június 10.

¹³ Kerekes István: *Volt egyszer egy magyar karmester. Somogyi László és kora. Mura Péter visszaemlékezése.* (Budapest: Xynmios, 2005): 249.

¹⁴ Komor Ágnes szíves közlése, 2009. június 11.

vezényelt valahol, hazajött és kérdezte, ki-mit hozott órára. Mondtam, hogy én egy koncertműsort.

Na tessék, mindjárt egy egész koncert-műsort! - nevetett Ferencsik.

Igen – mondtam – a Hollán Ernő utcában lesz hamarosan hangversenyem. És szeretném, ha a Tanár úr is eljönne és meghallgatná.

Ferencsik egy cseppet sem lepődött meg:

Jó eljövök, csak hozzá jegyet. –

Csak hogy ezekre a koncertekre nem volt jegyárúsítás; csak a Zsidó Hitközség tagsági igazolványával lehetett bemenni. Elmondtam ezt Ferencsiknek.

Akkor szerezzen tagsági igazolványt! – mondta erre, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne.

Ott volt az órán az órán egy másik tanítványa, Soltész Lajos is, akivel Ferencsik „*per-tu*” volt. Meglepődve kérdezte:

János, te *tag* leszel a pesti zsidóknál?! –

Igen – mondta Ferencsik – Tudod, ha Clemens Krauss, a náci karmester kezét foghatta a Székely Miskával, akkor én lehetek *dísztag* a pesti zsidóknál! –

Így történt, hogy ott ültek a koncertemen a Hollán utcában, Ferencsik János és Somogyi László, a korábbi és akkori karmester-tanáraim, egymás mellett. Mind a kettő büszkélkedett, hogy az ő tanítványa vagyok. [...]¹⁵

A Zeneakadémia vezetése látszólag együttműködött a kormányzattal, valójában passzivitással és elnéző viselkedésével szabotálta a felülről érkező parancsokat, intézkedéseket. Dohnányi miatt nem került sor 1938-ban a Turul Szövetség által a kulturális élet árjásítása céljából szorgalmazott zenészkamara felállítására.¹⁶ Valószínűleg sejtése volt róla, mit jelenthetett volna egy ilyen szervezet létrehozása, hiszen Németországban Richard Strauss elnökletével és Wilhelm Furtwängler alelnökletével a Reichsmusikkammer már 1933-ban megalakult.¹⁷ 1941-ig tartott az időszak, ameddig Dohnányihoz – tekintélye és nemzetközi hírneve miatt – nem mertek nyúlni, így a zsidó származású muzsikások viszonylagos biztonságban voltak Budapesten. Ez voltaképp egyedülálló volt Európa nációkkal szövetséges, vagy általuk megszállt felén. 1941-ben viszont nyílt kenyértörésre került sor Dohnányi Ernő és a kultuszminiszter Hóman Bálint között. Mivel Dohnányi a régebben kinevezett, zsidó származású tanárok elküldéséről

¹⁵ Kerekes István: Volt egyszer egy magyar karmester. Somogyi László és kora. Mura Péter visszaemlékezése. (Budapest: Xynmios, 2005): 249.

¹⁶ Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő (Budapest: Zeneműkiadó, 1971). 158–159.

¹⁷ <http://holocaustmusic.ort.org/politics-and-propaganda/third-reich/reichskulturkammer/strauss-richard/>, 2010. július 25.

hallani sem akart, Hóman követelte, hogy a két óradíjas tanárt, Major Ervint és Faragó Györgyöt távolítsák el a Zeneakadémia tanári gárdájából.¹⁸

A párbeszéd rövid volt: „Faragó a magyar nemzeti kultúra egyik legnagyobb értéke” – mondta Dohnányi. „Sajnálom, háború van, kulturális szempontokat nem vehetünk figyelembe.” – mondta a kulturális miniszter. „Ha ez így van, akkor rám sincs többé szükség” – feleli Dohnányi s főigazgatói állásáról azonnal lemond.¹⁹

Faragó és Major után 1942-re a Zeneakadémia tanárai között már csak két zsidó származású (egyébként előzőleg kényszerűen megkeresztelkedett) tanár volt, Kósa György és Weiner Leó. Azonnali hatállyal őket is nyugdíjaztatni kellett.²⁰

Dohnányi Ernő és Kresz Géza mentette meg a világhírű hegedűművész, pedagógus Carl Flesch életét azzal, hogy magyar útlevélhez segítették, amivel 1943 elején Flesch és felesége el tudták hagyni Magyarországot.²¹ Bár Dohnányi rendkívüli erőfeszítéseket tett az üldözött muzsikuskokért, egy szerencsétlen eset miatt a háború után a kollaboránsok listájára került. Már nem volt igazgató, amikor Zathureczky Ede elrángatta egy Szálasi által tartott fogadásra a Várba. Amikor a fényképezkedésre került a sor, persze a vendégek java része, így Zathureczky és Nádasdy Kálmán²² is sürgősen a mosdóba távozott. A Híradó forgatott, Dohnányi jelenlétét is megörökítve. Csak évekkel később tudták muzsikusbáratai tisztázni, de a rágalmak hosszú évtizedekig besározták Dohnányi hírnevét.²³

Nemcsak a muzsikuskok számára nyújtott a Zeneakadémia segítséget. A harmincas évektől kezdve a Zeneakadémia otthont adott olyan művészi eseményeknek is, melyeknek erős politikai felhangjuk volt. Ilyenek voltak a szavalóestek, munkás-dalos kórus fellépések is, de ide tartozott Thomas Mann felolvasóestje 1937 januárjában, hiszen pár hónappal ezelőtt fosztották meg a nácik a német állampolgárságától. Elsősorban két párt, a Szociáldemokraták és az illegális Kommunista Párt fejtett ki jelentős baloldali agitációs tevékenységet. Pataki Jenő, Bánki Zsuzsa, Várkonyi Zoltán rendszeresen rendeztek szavalóesteket, eleinte a Zeneakadémia kistermében, nagyrítván a Nagyteremben. Annyira feltűnő volt a

¹⁸ Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő (Budapest: Zeneműkiadó, 1971) 161.

¹⁹ Uo.

²⁰ Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Irattár, 506/1941, 1057/1942.

²¹ Mária Kresz, Péter Király: *The Violinist and Pianist. Géza de Kresz and Norah Dewett. Their Life and Music on Two Continents.* (Budapest: Hencz, 1989). 144.

²² Breuer János szíves közlése, 2010. március 18.

²³ Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő (Budapest: Zeneműkiadó, 1971) 164.

politikai kiállítás, hogy a minisztériumban szükségesnek látták ennek elejét venni. 1941-ben a Kultuszminisztériumból felszólították a Zeneakadémia vezetését, hogy azonnali hatállyal szüntessék meg a Színművészeti- és Filmművészeti kamarából kiszorult művészek fellépési lehetőségeit.²⁴ A rendelkezés elsősorban az 1939-es zsidótörvény hatálya alá eső színészeket, zeneművészeket célozta meg.²⁵ Később, a tiltások miatt az Andrássy út 2. második emeleti nagy lakásában tartották ezeket a szociáldemokrata összejöveteleket.²⁶ Az Orvos Egylet helyiségében működő, Kéthly Anna köréhez tartozó művészi csoport divatos lett baloldali értelmiségi körökben, szinte „sikk” lett a Villon–Faludy esteken részt venni.²⁷

Az OMIKE

Európában, a harmincas-negyvenes években több helyen működtek zsidó kulturális egyesületek. Az egyik legjelentősebb ilyen szerveződés a berlini Jüdischer Kulturbund, eredeti nevén Kulturbund Deutcher Juden 1933-ban kezdte tevékenységét, a hitleri rezsim első intézkedései hatására. Az elbocsátott, kiváló zsidó művészeket²⁸ alkalmazva a Kulturbund a berlini 175 ezres zsidó közösségből már az első évben 12 500 tagot – és egyben támogatót – tudott maga mellé állítani. Ez a tagszám 18 500 főre növekedett és maradt is egészen 1941. szeptember 11-ig amikor az egyesületet betiltották.²⁹

Lengyelországban, a lódzi gettó zsidó vezetője Mordechai Chaim Rumkowski is különleges kulturális közeget szervezett meg a szörnyű körülmények ellenére. A négyszáz férőhelyes Kultúra Házában rendszeresen szerveztek koncerteket, revüket, táncelőadásokat, irodalmi esteket. A koncertek színvonalát itt egy saját szimfonikus zenekar emelte.³⁰ Varsóban élt Európa egyik legnagyobb lélekszámú városi zsidó közössége. 1940 novembere után körülbelül 400 000 lengyel zsidót kényszerítettek a varsói gettóba. A gettóban 1940 végére megalakult egy teljes szimfonikus zenekar, de ezenkívül öt színház, kórusok, kávéházak, koncertek próbálták elviselhetőbbé

²⁴ Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Irattár, 506/1941.

²⁵ Uo.

²⁶ Komor Ágnes szíves közlése, 2009. június 11.

²⁷ Uo.

²⁸ Az első évadban 35 színész és énekes, 35 zenekari zenész, 22 kórusénekes, 10 táncos. In: Lily E. Hirsch: *The Berlin Jüdischer Kulturbund*. In: <http://holocaustmusic.ort.org>, 2010. január 4.

²⁹ Lily E. Hirsch: *The Berlin Jüdischer Kulturbund*. In: <http://holocaustmusic.ort.org>, 2010. január 4.

³⁰ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/lodz/>, 2010. január 4.

tenni a rettenetes körülményeket.³¹ Ez a kulturális közeg egészen 1942 nyaráig működhetett, július 22-én indultak meg az első transzportok Treblinkába, ahol pár hét leforgása alatt gyilkolták le a varsói gettó lakosainak háromnegyedét, 300 000 zsidót.³²

A rigai gettó zenészeinek még ennél is kevesebb idő jutott. 1941 októberében állították fel a gettót. Az ott fogvatartott zsidók között számos művész, muzsikusz volt. Annak ellenére, hogy az ottani Zsidó Tanács szervezett a legszükségesebb teendők (kórház, iskolák) mellett kulturális létesítményeket is, igazán jelentős kulturális élet mégsem alakulhatott ki, mert 1941 decemberében a nácik egy Riga melletti erdőben likvidálták majdnem a teljes lakosságot. A rigai gettóba Európa nagyvárosaiból elhurcolt zsidók még a gettó 1943-as felszámolásáig színházi és egyéb kulturális eseményeket tudtak szervezni azokkal a művészekkel, akik túléltek az első likvidálási hullámot.³³

Litvániában 1942-re a nácik litván nacionalista segítőikkel már a zsidó lakosságnak a legnagyobb részét meggyilkolták. A megmaradt zsidóság három nagy gettóban (Vilnius, Shavli és Kovno) koncentrálódott. A kovnoi és a vilniuszi gettóban alakult zenekarok 1942 és 1944 között működtek.³⁴

A csehországi Terezín neve méltán került be az európai zenetörténet fejezetei közé. 1941-ben a németek Theresienstadtban „mintatábor”, hoztak létre a nemzetközi szervezetek, például a Vöröskereszt félrevezetése céljából. Az itt forgatott náci propagandafilmeket külföldre is terjesztették. Bár a nácik képmutatón egy valódi zsidó kisvárost, gettót rendeztek be, könyvtárral, színházzal, játszóterekkel, üzletekkel, kávéházzal, pezsgő kulturális élettel, Theresienstadt valójában egy átmeneti koncentrációs tábor volt Auschwitz gázkamrái előtt. Koncertek, opera- és színházi előadások követték egymást.³⁵ A táborban működött két szimfonikus zenekar és egy vonósnégyes is. 1943 szeptemberében kezdődött a koncentrációs tábor lakóinak végső transzportálása. A táborban lakók nem sejtették, hogy a naponta „kelet felé” induló transzportok egyenest Auschwitzba vezetnek. A nácik pokoli cinizmussal engedték, hogy a kulturális élet a transzportok ellenére is tovább folyjon. Egy Verdi *Requiem* előadása utáni napon a teljes kórust (180 nőt és

³¹ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/warsaw/>, 2010. január 4.

³² Uo.

³³ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/riga/>, 2010. január 4.

³⁴ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/kovno/>, 2010. január 4.

³⁵ Thomas Schinköth: *Jüdische Musiker In Leipzig. 1855-1945*. (Altenburg: Kamprad, 1994) 256.

férfit) bevagonírozták, és a gázkamrákba küldték.³⁶ A cseh zenei élet számos kiválósága között több zeneszerzőt, Hans Krását, Gideon Kleint, Viktor Ullmant, Pavel Haas-t és a magyar származású Franz Weiszet is Auschwitzba deportálták és megölték.³⁷

Erdélyben, Kolozsvárott az 1941 és 1944 közötti *Concordia* zsidó színház³⁸ mellett működött a Goldmark Filharmonikus Zeneegyesület.³⁹ 1934-ben alakult, 20-25 zsidó zenész valamint zenekedvelő részvételével; az egyre gyarapodó együttes 1942-re már 75 tagot számlált.⁴⁰ Kezdetben Boskovits Sándor irányította az együttest, de ő 1938-ban kivándorolt Palesztinába.⁴¹ Ott a Hubermann féle zenekarnál helyezkedett el.⁴² Utóda a brassói Fischer Demián Vilmos zongoraművész lett.⁴³ Az együttes koncertmesterei Fehér Sándor és Friedmann Ignác voltak.⁴⁴ A fiatal Ligeti György is részt vett a zenekar munkájában, általában timpanizott, de volt, hogy vezényelt is.⁴⁵ Öccse, Gábor brácsázott a zenekarban.⁴⁶

Magyarországon a legelőször deportált és a háború végéig csaknem teljesen kiirtott vidéki zsidósággal szemben a budapesti zsidóság létszáma a beszűkült életter, a diszkriminatív rendeletek, üldöztetések ellenére sem csökkent drasztikus mértékben. A budapesti zsidóság üldöztetésének igazi csúcspontja a Vészkorszak történetében viszonylag későn, 1944. október 15-től 1945. februárig tartó nyilas őrjöngésben teljesedett ki. A háború utáni első összeírás szerinti 165 330 zsidó túlélő közül 117 363 fő budapesti volt.⁴⁷ A fővárosiak túlélési arányszáma (52,31%-os veszteség) jelentősen meghaladta tehát a vidéki zsidóságit (78,24%-os veszteség).⁴⁸ Ez a késleltetett végkifejlet tette lehetővé, hogy a XX. századi európai történelem egyik egyedülálló társadalmi, kulturális mentővállalkozása a II. világháborúban

³⁶ *Terezín zenei élete* (angol-cseh dokumentumfilm, 1993) rend.: Simon Broughton.

³⁷ Gideon Klein kivételével. Őt továbbhurcolták Fürstengrubába, ott gyilkolták meg pár héttel 25. születésnapja után.

³⁸ Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben. 1923-1944.* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995) 254.

³⁹ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁴⁰ Zsidó szimfonikus zenekar Kolozsváron. (Budapest: Múlt és Jövő, 1941) 160.

⁴¹ Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben. 1923-1944.* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995) 255.

⁴² Uo.

⁴³ Zsidó szimfonikus zenekar Kolozsváron. (Budapest: Múlt és Jövő, 1941) 160.

⁴⁴ Löwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig. A kolozsvári zsidóság története.* (Kolozsvár: Erdélyi Szépművészeti Céh, 1998) 38.

⁴⁵ Ligeti Vera szíves közlése, 2010. március 22.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Karády Viktor: *Zsidóság Budapesten a 20. század első felében.* In: <http://www.karadyviktor.uni.hu/>.

⁴⁸ Randolph Braham: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. II. kötet.* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997) 1249.

legtovább – 1944. március 19-ig – működhessen. Az OMIKÉ-nek (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) történetét Horák Magda páratlanul értékes kutatómunkával foglalta egybe.⁴⁹ Disszertációm nem foglalkozhat részletesen azzal a hatalmas anyaggal, amit az OMIKE 1909-től 1944-ig tartó fennállása adott a magyar kultúrának, ezért csak összefoglalva mutathatom be a II. világháború magyarországi kultúrtörténetének egyik legjelentősebb állomását, amit az OMIKE Művészakciója jelentett 1939 és 1944 között.

Bár már korábban is voltak gettókban jótékonyági egyesületek, a XIX. században jött létre Németországban az első zsidó kultúregyesület, majd nem sokkal később 1860-ban a párizsi Alliance Israélite Universelle.⁵⁰ Magyarországon már jóval a századforduló előtt, 1865-ben felmerült egy zsidó kulturális egyesület létrehozásának a gondolata,⁵¹ de a megvalósítás egészen 1909-ig váratott magára. Az alapvető célkitűzés a közművelődés szolgálata volt, mint azt dr. Hevesi Simon az Egyenlőség hasábjain 1908-ban felvetette.⁵² A zsidóság helyzetének kedvezőtlen alakulása miatt mégis főleg szociális téren fejtette ki a legnagyobb hatást a széles körben támogatott új egyesület. A sikerességet mutatja, hogy nemcsak gazdag zsidó gyárosok, iparosok és a zsidó származású értelmiség pártolta az OMIKÉ-t, hanem a keresztény értelmiség körében is támogatókra talált.⁵³ Már az első esztendőől olyan kiválóságok léptek fel az OMIKE „cultur-Estélyeken”, mint a világhírű csellista, Popper Dávid, Jászai Mari vagy Szamosi Elza, az Opera primadonnája,⁵⁴ később Antalffy-Zsiros Dezső, Basilides Mária, Szigeti József, Beregi Oszkár. A támogatók között Weiss Manfréd, a Baumgarten család, báró Hatvani, báró Herczog Mór neve mellett megtalálhatjuk József főherceg és gróf Tisza István nevét is.⁵⁵ Kezdetben Budapesten, később az ország több pontján szerveznek OMIKE rendezvényeket, például Békéscsabán, Tatán,⁵⁶ majd 1928-ban megalakul az OMIKE első vidéki szervezete Debrecenben.⁵⁷ A zsidóságra fokozódón nehezedő nyomás, az első és második zsidótörvény hatására, valamint az egzisztenciájuktól megfosztott művészek

⁴⁹ Horák: *OMIKE*.

⁵⁰ Uo. 7.

⁵¹ Uo. 8.

⁵² Hevesi Simon: „Magyar Zsidó Közművelődési Egyesület”. *Egyenlőség* (1908. július 12.) 1–3. In: Horák: *OMIKE*. 17–19.

⁵³ Horák: *OMIKE*. 12.

⁵⁴ N.N.: *Cultur-Almanach*, 1910. 123–156. In: Horák: *OMIKE*. 47.

⁵⁵ N.N.: *Cultur-Almanach*, 1910. 123–156. In: Horák: *OMIKE*. 48.

⁵⁶ N.N.: *Egyenlőség*, 1926. március 27. 27–28. In: Horák: *OMIKE*. 198.

⁵⁷ Horák: *OMIKE*. 217.

kezdemenyezésére 1939-ben Budapesten Dr. Ribáry Géza ügyvéd, amatőr zongorista, Bálint Lajos, dr. Bánóczy László és dr. Bacher-Bodrogh Pál⁵⁸ vezetésével megalakult az OMIKE keretein belül a Művészakció, melynek célkitűzései között szerepelt, hogy „a magyar zsidóságot megtartsa azon a kultúrfokon, melyre annak eddigelé felemelkedni sikerült” valamint, hogy „szóhoz juttassa a zsidó magyar előadóművészeket (színészeket, énekeseket, zenészeket) és írókat, akik ma a működési teret és a legszűkösebb megélhetést biztosító kenyeret egyaránt nélkülözni kénytelenek”.⁵⁹ A Művészakció zenei szekciójában a zsidó muzsikuskok⁶⁰ legjobbait juttatták fellépési lehetőséghez, és ez által némi pénzkeresethez. De segített még a Művészakció a rászoruló művészeknek vagy családtagjaiknak orvosi kezelésben és gyógyszerellátásban is.⁶¹ A legnagyobb jelentősége mégsem ebben állt a Művészakciónak. A *numerus clausus* és később a zsidótörvények a hatályuk alá eső művészeket emberi méltóságuktól, tehetségük kibontakoztatásától fosztották meg. Bécs, Berlin, Prága, Mannheim, Belgrád, Párizs, Brünn operaházaiból és zenekaraiból hazatérni kényszerült muzsikuskok, a Magyar Királyi Operaház, a Városi Színház, a Vígszínház, a Belvárosi Színház, a Magyar Színház, a Király-Színház, a Fővárosi Operettszínház, az Újszínház, a Művész Színház, a Renaissance Színház, a Kamaraszínház, a Bethlen-téri Színház, a Royal Orfeum, a Komédia Orfeum, a Teréz körúti Színház, az Andrássy úti Színház színpadairól⁶² elbocsátott művészek foglalkoztatása egy pezsgő kulturális életet indított el Budapesten, így az elnyomás éveiben is az egyetemes kultúra szolgálatában tudtak maradni. Szórakoztató műfajú esteken láthatta a közönség kedvenceit, Lakner bácsi gyermekszínházát, Salamon Bélát, Kellér Dezsőt,⁶³ színházi előadásokon többek között Ascher Oszkárt, Beregi Oszkárt, Ráday Imrét.⁶⁴

A Művészakció saját zenekarral, operatársulattal, szólistákkal, kórossal rendelkezett. Az előadások több helyszínen, a Hollán utcai Kultúrteremben, a Zsinagógában, a Bethlen téri díszteremben, de többnyire a Goldmark teremben zajlottak.⁶⁵ A koncerteket, előadásokat egy hónappal az előadás előtt megszerkesztett műsorfüzetben hirdették. Sokszor előfordult, hogy az időközben munkaszolgálatra

⁵⁸ Uo. 288.

⁵⁹ Uo. 286.

⁶⁰ Lásd: A Függelékben összeállított (töredékes) lista.

⁶¹ OSZK Színház-történeti Osztály, OMIKE iratok. Bánóczy levél, 1942. február 10.

⁶² N.N. Magyar Zsidók Lapja 1943. február 25. In Horák: *OMIKE*. 494-495.

⁶³ Horák: *OMIKE*. 554, 546, 568, 517.

⁶⁴ Horák: *OMIKE*. 288, 302.

⁶⁵ Horák: *OMIKE*. 309.

behívott művészt helyettesíteni kellett, ezt – hála a nagy létszámú és kiváló művészi szinten lévő társulatnak – a közönség legtöbbször észre sem vette.⁶⁶ Az operatársulatot Komor Vilmos, az Operaház nagyhírű karnagya irányította. Vezetése alatt a Goldmark-teremben rendezett operaelőadások a körülményekhez képest meglepően magas színvonalon zajlottak. Az egyik előadáson még vízesést is varázsoltak a kicsiny színpadra.⁶⁷ Kitűnő, de Budapestre szorult énekesek, mint Ernster Dezső, Kálmán Oszkár, Relle Gabriella, Ney Dávid, Fehér Pál vagy Spiegel Annie rendszeresen felléptek különféle szerepekben.⁶⁸

A zenekar munkájában a zsidó művészekre a közhangulat és a politika ellenére is kollegialitással tekintő nem zsidó származású zenészek a tiltások ellenére rendszeresen részt vettek. Visszaemlékezések szerint a fúvósok jelentős többsége valamint az egyik nagybőgős „külsős” volt.⁶⁹ A magas szintű munkában a kor legjobb vonósai vettek részt. A csellószólamban Hütter Pál, a fiatal Starker János, Dénes Vera és Horváth László játszott. A hegedűsök és a brácsások között ült többek között Adler Viktor, Gerle Róbert, Ákos Ferenc, Lukács Pál. A zenekar munkáját Sándor Frigyes és Somogyi László irányította. A művészi munka színvonalára és nyitottságára jellemző, hogy a kortárs zene bemutatása iránt is elkötelezettek maradtak. Bartók Divertimentójának budapesti bemutatója (1943) az OMIKE nevéhez kapcsolódik. A világszínvonalú zongorakonzerteken fellépett a sok kiválóság között például Fischer Annie, Ungár Imre, Farnadi Edit, Jámbor Ági.⁷⁰ Házi zeneszerzőket is foglalkoztattak rendszeresen: Budai Pál, Fischer Sándor, Garami Oszkár, Harsányi Tibor, Kadosa Pál, Kelen Hugó, Kondor Leó, Reschofsky Sándor és Szelényi István mellett fiatalságával és tehetségével is kiemelkedett Weiner László. Segítő szándékkal figyelte az OMIKE-ben zajló munkát a Népszava kritikus, Jemnitz Sándor és a Magyar Nemzet újságírója Gaál Endre is, a szélesebb nyilvánossághoz juttatva ezzel az OMIKE művészeit.⁷¹

Egy 1944-ben, megszűnése évében nyomtatott négyoldalas röplapon szűkszavúan összegzi a vezetőség az OMIKE 35 éves működését, benne a Művészakció 1939 és 1944 közötti tevékenységével.⁷² Ezek szerint több helyszínen

⁶⁶ Horák Magda szíves közlése, 2009. szeptember 7.

⁶⁷ Komor Ágnes szíves közlése, 2009. június 11.

⁶⁸ Horák: *OMIKE*. 319, 287, 298, 303.

⁶⁹ Komor Ágnes 2009. június 11, és Mura Péter 2009. június 9. szíves közlése.

⁷⁰ Horák: *OMIKE*. 320, 293.

⁷¹ Tallián: *Weiner László*. 17.

⁷² Horák: *OMIKE*. 572.

738 előadáson 430 művésznek tudtak fellépést biztosítani. Az előadások összesített nézőszáma 272 000 fő volt. A Képzőművészeti csoport 95 művész műveit vásárolta meg, így enyhítve anyagi gondjaikon. A Sajtócsoport évkönyve 10 000 példányban jelent meg. 325 származása miatt elbocsájtott újságírókat alkalmazott, öt zsidó író művét terjesztette 12 000 példányban.⁷³ A *Függelékben* megpróbáltam rekonstruálni, kik játszottak 1939 és 1944 között az OMIKE Művészakciójában. A listán szereplő nevek között számos, a későbbi zenei életből is jól ismert művész nevével is találkozhatunk. Azt, hogy a többiek közül pontosan hányan pusztultak el holokausztban, sajnos nem állt módomban kideríteni. A háború után Sándor Frigyes írja a New York-i Musical Courier 1946. december 15-i számában:

A háborús és a háborút megelőző éveknek különleges színfoltja volt az „OMIKE” zsidó művészakció. A Zsidó Hitközség épületének nappali komor és rideg irodái esténként benépesedtek a mindenünnen kitiltott zsidó művészekkel. A szekrényekből, az íróasztalok alól előkerültek a hangszerek és az írógépek helyét elfoglalták az énekesnők kis kézikofferei a belegyömöszölt kosztümökkel, parókákkal és arcsminkeléshez való toalettzserekkel. A folyósokon a zenekar hangolt és a statiszták színes hada, Sarastro és főpapjai, Sába királynője aranyos hordszéken, vagy Rodolfo és Mimi várták az ügyelő csengetését. Közben a Goldmark-teremben a közönség gyülekezett és nap-nap után zsúfolásig megtöltötte a széksorokat. Az OMIKE előadásait tulajdonképpen csak zsidó közönség látogathatta. Mégis minden alkalommal sokan jöttek el a keresztény közönség köréből is, akik a lehetőségekhez képest megőrizték függetlenségüket. A Magyar Nemzet, az Újság és a Népszava rendszeresen hoztak kritikákat az előadásokról, amelyek általában messze túlszárnyalták a hivatalos „szabad” zeneélet színvonalát. A Varázsfuvola, Fidelio, Don Pasquale, Sába Királynője és Bartók Divertimentójának első budapesti előadása – Komor Vilmos, Somogyi László illetve Sándor Frigyes vezényletével – elemi erővel törték szét ennek a művész-gettónak a kereteit és sikerük az általános zenei élet integráns része lett. A német megszállás vetett véget az OMIKE működésének, amely azóta feleslegessé is vált.⁷⁴

Kamarazene, az üldözött művészek muzsikálási lehetőségei

A századfordulótól a II. világháborúig eltelt időszak aranykor volt a Zeneakadémia életében. Szinte minden tanszakon világhírű oktatók mesteriskoláiban későbbi

⁷³ Horák Magda szíves közléséből (2010. február 3.) tudható, hogy az itt zárszámadásként közölt lista nem teljes. Kimaradt belőle például az OMIKE művészakciója által megjelentetett Zsidók Évkönyve sorozat komoly irodalommal. Köztük Rónai Mihály András: *ANTOLOGIA COACTA* (zsidó származású írók, költők) című műve, amelyet a munkaszolgálatok között fordított le, ill. állított össze.

⁷⁴ Az írás magyarul: Új Élet 1946. április 4. 6.

világhírű növendékek nevelkedtek. Hegedűszakon Hubay Jenő, Zathureczky Ede, a zongoraszakon Thomán István, Székely Arnold, Dohnányi Ernő, Bartók Béla, a csellószakon Popper Dávid, a kamarazene-tanszakon Weiner Leó, a zeneszerzés-szakon Kodály Zoltán és Siklós Albert világszínvonalú minőséget hoztak létre. Egy ilyen közegben nyilvánvalóan nagyszámú tehetséges növendék volt. Európa és a világ számos országa tárt karokkal várta a magyar Zeneakadémián végzett, kiváló képességekkel rendelkező művészeket. Hosszasan lehetne sorolni a szólistákat, vonósnégyeseket, karmestereket, akik külföldre kijutván szinte pillanatok alatt váltak világhírűvé. Csak néhány név: a Budapest-, a Léner-, a Róth-, a Magyar- és a Végh vonósnégyes, a karmesterek közül Solti György, Ormándy Jenő vagy Reiner Frigyes. A magyar zenei élet pezsgése, a Zeneakadémia révén Magyarország igazi nagyhatalom lett, legalábbis ami a nemzetközi zenei világot illeti. A polgári hagyományoknak megfelelően már kialakultak baráti társaságok, ahol a házimuzsika sokszor nem is amatőr szinten zajlott. Ez a kamarazenét szerető és értő miliő a századforduló és a II. világháború között élte fénykorát. A közép- és felső társadalmi rétegeknek a házimuzsikálások nagyszerű alkalmat nyújtottak a találkozásra. Ilyen házimuzsikálás-szerű koncertélet folyt például Hubay Jenő Fő utcai palotájában, a Fehér-szalomban. Itt nemcsak a legjelentősebb magyar hegedűművészek például Geyer Stefi, Vecsey Ferenc, Szigeti József, Waldbauer Imre, Székely Zoltán, Zathureczky Ede, Gertler Endre és Végh Sándor fordultak meg, hanem olyan világnagyságok is, mint Bartók Béla, Fischer Annie, Felix Weingartner, Richard Strauss, Arturo Toscanini, Bruno Walter, Yehudi Menuhin, Ruggiero Ricci, Pietro Mascagni és Vincent d'Indy.⁷⁵ A koncerteken a közönség soraiban rendszeresen jelen voltak politikusok, egyházfők, az arisztokrácia tagjai, gyakori vendég volt például Horthy Miklós is.⁷⁶ A Hubay koncerteken való szereplés, részvétel annyira magas presztízszt jelentett, hogy komoly karriereket indíthatott el.⁷⁷ Hubay Jenő élete utolsó koncertjét 1937. február 2-án a Fehér-szalomban adta. Faragó Györggyel⁷⁸ Schubert D-dúr szonátáját D. 384 játszották.⁷⁹ Ezután egy időre megszakadt a

⁷⁵ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁷⁶ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁷⁷ Komor Ágnes megjegyzése, 2009. június 11.

⁷⁸ A kivételes képességű zongoraművész zsidó származása miatt elvesztette zeneakadémiai tanári állását. A II. világháború utolsó éveiben, nélkülözésben, súlyos betegségben hunyt el. Életéről és munkásságáról bővebben: Kun Imre–Szegedi Ernő: *Faragó György. Nagy magyar előadóművészek. XI.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1970).

⁷⁹ Zipernovszky Mária: „Koncertek a Hubay palotában”. *Magyar Zenei Szemle* (1941 március–december): 115.

hangversenyek sora a Hubay házban. 1939-ben indultak meg újra a palota-hangversenyek, 1939 és 1941 között januártól márciusig négy koncertet tartottak. Hubay özvegye, férje halála után a II. világháború évei alatt is megpróbálta megőrizni a Szalon jelentőségét. Egy sor olyan művész vett részt a háborús évek alatt házi előadásokon itt, akiknek koncertjeit bizonyos köröknek nem volt tanácsos látogatni vagy ténylegesen üldözöttek, a zenei életből kizárt előadók voltak.⁸⁰ Így történhetett, hogy Rózsa Vera énekesnő későbbi férjével, Weiner Lászlóval 1941. március 9-án fellépett a Hubay-koncerteken. Erre a fellépésre Weiner egy zsidó lapnak adott interjújában büszkén emlékezett.⁸¹ Fellépett a hangversenyeken még Zathureczky Ede, Fischer Annie, Basilides Mária, Szervánszky Péter, Nováki László, Kerpely Jenő, Palló Imre, Albert Ferenc, Banda Ede, Zipernovszky Fülöpke, Szécsi Magda, Hajdu István, Farnadi Edit,⁸² Siklós Albert, Szabó Ilonka, Jámbor Ági.⁸³ A műsorban 1941-től helyet kaptak olyan zsidó származású szerzők művei is, mint Weiner Leó, Siklós Albert, Volkmann Róbert.⁸⁴ Mindez – az életben lévő zsidótörvényeket és az általános közhangulatot tekintetbe véve – bátor kiállás volt Hubay özvegye részéről. Bánát Gábor, a New York-i Filharmonikusok későbbi koncertmestere 1942-ben, 11 éves korában élete második hangversenyét játszhatta itt. Bánát fiatal kora ellenére az OMIKE rendezvényein szólistaként is részt vett.⁸⁵ 1942 után a koncerteket nem hivatalos módon, baráti körben, telefonon szervezték. Az egyik ilyen esten vett részt a Zeneakadémiáról száműzött Kósa György is.⁸⁶ Hubay özvegye tevékenységének sikerét jellemzi, hogy még 1944-ben is olyan vendégek fordultak meg, – informálisan – mint Horthy és családja, vagy József főherceg.⁸⁷ A Szalonban egyszer fordult elő „zsidózás”, az illetőt Hubay özvegye kitiltotta a Szalonból.⁸⁸ A vészkorszakban Hubayné a pincében bújtatott

⁸⁰ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁸¹ Horák: *OMIKE*. 383.

⁸² Farnadi Edit nemcsak zongoristaként vett részt, hanem a zenekart is vezényelte az OMIKE rendezvényein. Szabó Ilonka operaénekesnőt a nyilasok gyilkolták meg 1945-ben. Jámbor Ági, a később Amerikába emigrált zongoraművésznő, Weiner Leó egykori kamarazene-tanítványa a II. világháború alatt szerepet vállalt az antifasiszta ellenállásban.

⁸³ Zipernovszky Mária: „Koncertek a Hubay palotában”. *Magyar Zenei Szemle* (1941. március-december): 112–115.

⁸⁴ Zipernovszky Mária: „Koncertek a Hubay palotában”. *Magyar Zenei Szemle* (1941. március-december): 112–115.

⁸⁵ Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei*. (Budapest, 1943) 118.

⁸⁶ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

üldözötteket.⁸⁹ A Szalon-koncertek egészen 1944-ig folytatódtak, majd az ostrom alatt bombatalálatot kapott épületet a háborút követő években bérlakásokra szabdalták.⁹⁰ Ma az eredeti palota-lakásból egyedül a Fehér-szalon látható.

Több visszaemlékező is megállapította, hogy a háború alatt Budapesten az üldözött muzsikások általában reménykedve várták az üldöztetés végét. Amennyire a körülmények megengedték, gyakoroltak, feladatokat tűztek maguk elé, készültek a háború végére, amikor az élet visszakerülhetett a rendes kerékvágásba. Nemcsak megélhetésből zenéltek, összegyűltek egyéb alkalmakkor is. Házimuzsikálás és ezáltal élénk társadalmi élet zajlott a Deák Ferenc utca 21-es számú csillagos házban. Hernádi (Heimlich) Lajos zongoraművész és Ungár Imre zongoraművész még 1944 nyarán is tudott házi hangversenyeket adni.⁹¹ Heimlich Lajos első munkaszolgálat után Budapestre visszatérve 1940 decemberében meghirdet egy hat koncertes sorozatot saját lakásában, az V. kerületi Légrády Károly (ma XIII. ker. Balzac) utca 21. első emeleti lakásába.⁹² 1941. évi bejegyzéseiben Radnóti Miklós több helyen is említi Naplójában Heimlich Lajost, pontos időpontokkal és műsorral tájékoztatva a házi koncertekről.⁹³ A Deák Ferenc utcai házban lakott többek között Fischer Sándor (Fischer Iván és Ádám édesapja), Rados Dezső és fia, Ferenc is.⁹⁴ Mura Péter említi, hogy az Andrássy úton egy sebészprofesszor, Vigyázó doktor tartott rendszeresen zenedélutánokat, ahol szívesen látták a fiatal művészeket.⁹⁵ Egy másik orvos, Pólya Tibor egyetemi tanár is tartott a lakásán vonósnégyes koncerteket, ahol a fellépő művészek honoráriumot kaptak.⁹⁶ A magyar zenei élet egyik későbbi vezető alakja, Mihály (Mauthner) András rendezett koncerteket Damjanich utcai lakásán, itt a művészek öt pengő fizetség ellenében kortárs darabokat is bemutattak. Valószínűleg az illegális kommunista pártot – amelynek Mihály András a tagja volt – támogatták a bevételekből.⁹⁷ A koncertek egészen 1944-ig, Mihály letartóztatásáig folytak.⁹⁸ Kósa György is tartott Mészáros utcai műteremlakásukban koncerteket.⁹⁹ A rendszeres hétvégi hangversenyeken Kósa néha saját műveit is játszotta,

⁸⁹ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁹⁰ <http://www.hubayzeneterem.hu/index.php/hu/oldal/3.html>. 2010. július 26.

⁹¹ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január.

⁹² Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv* (Budapest: Rózsavölgyi, 2005) 70.

⁹³ Radnóti Miklós: *Napló*. (Budapest: Magvető, 1989) 125, 131, 135, 145, 159.

⁹⁴ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január.

⁹⁵ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

⁹⁶ Bársony Péter: Interjú Korányi Györggyel. Budapest, 2009. június 25.

⁹⁷ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

⁹⁸ Kárpáti János: *Mihály András*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1965) 4.

⁹⁹ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. február 8.

de többnyire a klasszikus zongora repertoárból választott.¹⁰⁰ Meghívott vendégei közül fellépett például Basilides Mária és Rózsa Vera is.¹⁰¹ 1944. február 2-án Kurtág Márta játszotta Beethoven c-moll zongoraversenyét Kósa György kíséretével a lakásban lévő speciális Moór-féle zongorán.¹⁰² Érdekes házi hangversenyeket rendezett Farnadi Edit zongoraművésznő, a bemutatott művek között találjuk Jemnitz I. zongoraszonátáját (op. 10),¹⁰³ de Bartók Béla Hegedűversenyét is itt mutatta be Szervánszky Péter szólójával 1943. szeptember 17-én.¹⁰⁴

A Margit-sziget szórakozóhelyein nyaranta szalonzenekarok játszottak. Sok zsidó muzsikusi tudott itt némi honoráriumért cserébe fellépni. A szalonzenekarok első hegedűsei többnyire Hubay növendékek voltak.¹⁰⁵ Önszervező módon több zenekar is alakult az állástalan zsidó muzsikusi összefogására. Egyes esetekben baloldali politikai körökkel is kapcsolatot tartó művészek pártsegítséggel tudtak fellépés lehetőséget biztosítani a művészeknek. Az egyik ilyen szerveződésről, a Musica Classica kamarazenekarról Korányi György így emlékszik vissza:

1935-ben vagy 1936-ban felkeresett egy Flesch Imre nevű baritonista. Amellett, hogy csodálatosan énekelt preklasszikus operaáriákat, kitűnő szervező volt. A Szociáldemokrata Párt volt a Horthy rendszerben az egyetlen legális baloldali párt. Kultúrosztályának a segítségével facér zsidó művészekből szervezett egy Musica Classica nevű kamaraegyüttest. A Szociáldemokrata Pártnak mindegyik kerületben volt munkásotthona egy nagy teremmel, Angyalföldön, Újpesten, Kispesten, Lőrincen, Erzsébeten, Csepelen a Vasasnak a Nagyterme. Itt szerepeltünk mindig, vasárnap délelőtt tartottuk a koncerteket, akkor a munkások nem dolgoztak. Ahhoz, hogy a preklasszikus művekhez közel vigyük a munkásokat, műsorokat adtunk a kezükbe, amelyen a szerzők rövid életrajza mellett a művek megértéséhez szükséges kis ismertető volt. Újpesten felléptettük a Varga Lacit, 14 éves volt. Saint-Saëns Hattyú című darabját játszotta. Molnár Györgynek hívták a Musica Classica karmesterét, a Zeneakadémián végzett fiatalember volt, nagyon tehetséges; Flesch Imrével együtt őt is elhurcolták, megölték. 1941-ben adtunk egy csodálatos hangversenyt az Orvos Egyletben, az Andrássy út első háza első [második]¹⁰⁶ emeletén, nagy díszterem volt. A karmesterünk Wahrend-Váradai László volt. Akkor váltották le az Operettszínház

¹⁰⁰ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. február 8.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Kurtág Márta szíves közlése, 2010. február 8. Moór Emánuel zeneszerző nevéhez fűződik a Duplex-Coupler Grand Pianoforte (Pleyel-Moór zongora) megszerkesztése. A hangszernek két klaviatúrája és öt pedálja van.

¹⁰³ Breuer János szíves közlése. 2010. október 14. Az eseményről beszámolt a Népszava is. (1943. november 28).

¹⁰⁴ Breuer János szíves közlése. 2010. október 14. A zenekari bemutató 1944. január 5-én volt, a Székesfővárosi Zenekart Ferencsik János vezényelte.

¹⁰⁵ Bársony Péter: Interjú Korányi Györggyel. Budapest, 2009. június 25.

¹⁰⁶ Komor Ágnes megjegyzése, 2009. június 11.

karmesteri székéből. Nem tudom, hogy életben maradt-e és külföldön folytatta-e a pályáját. Veracininek van egy koncertszonátája hegedűre és zongorára, amelyik dramatikus bevezetővel kezdődik. Azt a Váradi átalakította kamarazenekarrá és a Steinger Bandi játszotta a hegedűszólót. Utána Jámbor Ági zongoraművész nő játszotta Mozart d-moll zongoraversenyt, csodálatosan.

Kortárs beszámoló említi, hogy 1942-43 körül a Művészakción kívül több olyan zsidó zenekar is volt, ahol szerény anyagi díjazás mellett művészek pénzkeresethez jutottak.¹⁰⁷ A Budapesti Vallásos Körök Zenekarát középiskolai diákokból Koltai Ferenc szervezte.¹⁰⁸ Ők a Hitközség Hollán Ernő utcai termében próbáltak és játszottak.

A Goldmark Zeneiskola 1943-ban alakult a VI. kerületi Eötvös utca 31-ben.¹⁰⁹ Rados Dezső volt az igazgató, László Zsigmond az iskolatitkár.¹¹⁰ Az új zeneiskola első bemutatkozása 1944 februárjában volt, az iskola kamarakórusa három madrigált adott elő.¹¹¹ Ez volt az egyetlen zeneiskola, ahol 1943-tól ilyen létszámban zsidó származású tanárok taníthattak. Hat főtanszakot indítottak, valamint az összes kötelező melléktárgyakat is oktatták. Többnyire a Fodor Zeneiskola elbocsátott, zsidó származású tanáraiból állt a tanári gárda.¹¹² A zongora tanszakon Bercel Vera, Gál György Sándor, Gimesné Freud Irma, Kadosa Pál – elméletet is oktatott –, M. Mairovitz Erzsébet, P. Jámbor Ági, Reschovsky Sándor – ő hangszerelést is tanított –, B. Sándor Renée, Széchy Ilonka és Ungár Imre; a hegedű szakon Rados Dezső, Horovitz Pál, B. Rosenák Margit, Rothfeld (Radnai) Gábor, Sándor Frigyes tanítottak.¹¹³ Fraknoi Károly ének korrepetálást, Kelen Hugó éneket, Káldi László karéneket, Hammerschlag János orgonát, szolfézt, zeneszerzést és elméleteket, Somogyi László kamarazenét, Dénes Vera és Hütter Pál csellót

¹⁰⁷ Lóránd Tamás szíves közlése, 2009. június 10.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor szerk. (Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944) 257.

¹¹⁰ Rados Ferenc szíves közlése, 2010 január.

¹¹¹ N.N.: A Magyar Zsidók Lapja. 1944. február 17-i szám. 10.

¹¹² Fodor Ernő nem bocsátotta el az összes zsidó tanárt. 1942/43-ban a tanárok között volt Garai György is. (Lásd: *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor szerk., Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944. 257.) Valószínűleg a zsidótörvényben megállapított százalékos arálynak megfelelően maradhattak a tanári gárdában.

¹¹³ *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor (szerk.) (Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944) 257–258.

oktatott.¹¹⁴ Szabolcsi Bence zenetörténeti órákat és előadásokat tartott, voltaképp itt kezdte tanári pályafutását.¹¹⁵

A növendékek nevei között találjuk Deák Ágnes hegedűművészt,¹¹⁶ Varjas Anna zongoraművészt, Földes Imre zenetörténész, Vadas Ágnes hegedűművészt, Klein Aranka énekművészt és a mártírhaltalt halt Delej Lajos nevét is.¹¹⁷ A tanári kar egészen 1944. március 19-ig tudott itt tanítani. Az utolsó tanítási napon, 1944. március 19-én este lett volna egy zeneiskolai koncert, ami a náci megszállás miatt elmaradt.¹¹⁸ Deák Ágnes hegedűművész, egykori növendék így emlékezik:

1942-43-ban ekkor én még a Gábrrielhez jártam. A zsidótörvények miatt Gábrriel aggódott, hogy mi lesz a tanulmányaimmal. Ekkor Kósa György ajánlatára kerültem Rados Dezsőhöz a Goldmark zeneiskolába. Rados tanár úr lakására jártam hegedűórákra. 1944. március 19-én játszottam volna egy koncerten Wieniawsky d-moll koncertjét. Dél előtt Rákóczi úti lakásunkba feljött a Rados és mondta, hogy a koncertet azért megtartjuk. Már tudott a német megszállásról és tombolt, de eljött a koncert előtt még utolsó instrukciókat adni. A koncert az Erzsébet körút 26-ban lett volna. Édesanyámmal mentem. Egy udvaron keresztül kellett menni, de a kapuban ott állt Rados és küldte el az embereket; a koncertet nem lehet megtartani.¹¹⁹

A felszabadulás után még egészen 1952-ig tudott működni az iskola, amikor is államosították.¹²⁰ A háború után Dénes Vera, Fraknói Károly, Fraknói Rózsi,¹²¹ Lukács Pál, Sándor Frigyes, Rothfeld Gábor, Rényi Albert, Brust Gyula, Sándor Renée, Sárai Tibor és Szelényi István tartoztak a színvonalas tanári gárdához.¹²² Koncertet rendeztek a Zeneiskola az Erzsébet körút 26. számú ház földszintjén található Chevra Kadisa dísztermében is.¹²³

¹¹⁴ *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor szerk. (Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944) 257–258.

¹¹⁵ Szabolcsi Bence: *Zsidó Kultúra és zenetörténet. Tanulmányok*. Összeállította és sajtó alá rendezte: Kroó György. (Budapest: Osiris, 1999) 13.

¹¹⁶ Deák Ágnes szíves közlése, 2010. május 24.

¹¹⁷ N.N.: *A Magyar Zsidók Lapja*. 1944. március 2-i szám. 10.

¹¹⁸ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január.

¹¹⁹ Deák Ágnes szíves közlése, 2010. május 24.

¹²⁰ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fürjes Lajos, Varga Elemér (szerk.) (Budapest, 1965).

¹²¹ Földes Imre szíves közlése, 2010. május 24.

¹²² *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fürjes Lajos, Varga Elemér. (szerk.) (Budapest, 1965) valamint az Új Élet 1946. július 11. 11.

¹²³ Uo.

A Goldmark Zeneiskolát mindvégig a Pesti Izraelita Hitközség kulturális osztálya felügyelte, nem a Főváros volt a kezelő.¹²⁴ Működése alatt nemcsak pedagógiai, hanem kulturális és tudományos célokat is kitűztek. Szabolcsi 1946-tól előadássorozatot tartott kéthetente a Zeneiskola szervezésében az Eötvös u. 31-ben *Keleti és zsidó zene*¹²⁵ valamint *Biblia a századok zenéjében* címmel.¹²⁶ A Zeneiskola később átköltözött a XIII. kerületi Hollán Ernő utcába.¹²⁷ 25 tanár körülbelül 150 növendéket oktatott.¹²⁸ Sok évvel később így emlékeztek a Goldmark Zeneiskolára XIII. kerületi Zeneiskola tanárai:

Ez a kollektíva kezdeményezően alkalmazta a pedagógia új, haladó módszereit. Az iskola kitűnő eredményei közismertek voltak.¹²⁹

A hangzatos nevű Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének zenekarát (MIEFHOE) Rajter György vezette, ők a Goldmark-teremben is felléptek.¹³⁰ Ez a pénzkereseti forrás természetesen nagyon szerény lehetett. Az OMIKE zenekarában sem voltak kiemelkedő bérezések, de ott a legjobb zenészek játszhattak. Komor Ágnes visszaemlékezése szerint a muzsikusok nemcsak a létfenntartáshoz szükséges honorárium, – 10-20 pengő volt az átlagos díjazás, de előfordult 30-40 pengős „sztárgázi” is –¹³¹ hanem a fellépési lehetőség miatt is vetélkedtek egymással.¹³² Az OMIKE énekkarában 5 pengő volt a gázi előadásonként.¹³³ A korra nem igazán jellemző, humoros anekdota szerint egy OMIKE zenekari koncerten gondok voltak a kifizetéssel. A koncerteket rendszerint előre fizették a fellépő művészeknek, de akkor ez kivételesen nem így történt. A fellépés előtt a zúgolódó zenészek közül az egyik kilátásba helyezte,

¹²⁴ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fürjes Lajos, Varga Elemér. (szerk.) (Budapest, 1965) valamint az Új Élet 1946. július 11. 11.

¹²⁵ N.N.: Új Élet. 1946. június 20. 14.

¹²⁶ N.N.: Új Élet. 1946. szeptember 12.

¹²⁷ Földes Imre szíves közlése 2010. május 24.

¹²⁸ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Szerk: Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fürjes Lajos, Varga Elemér. (Budapest, 1965)

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Lóránd Tamás szíves közlése, 2009. június 10.

¹³¹ Komor Ágnes visszaemlékezése szerint „10 pengőért abban az időben lehetett kapni egy vekni kenyeret, tejet és még maradt is belőle”. 2009. június 11.

¹³² Komor Ágnes visszaemlékezése, 2009. június 11.

¹³³ Soltész Erzsébet (az OMIKE énekkar egykori tagja) szíves közlése, 2009. szeptember 14.

amennyiben nem érkezik meg a koncert szünetig a honorárium, a második félidőben egy *generál pauzában* hatalmasat be fog húzni, bosszúból. Valószínűleg nem a fenyegetés miatt, de időben megérkezett a pénz, így a botrány elmaradt.¹³⁴

1943-ban Kósa György Basilides Máriával közös dalestjét a Lichtenberg Emil vezette Budapesti Ének és Zenekar Egyesület szervezte.¹³⁵ Ebben az évben még rendszeres koncertélet zajlott. 1943. április 6-án a Kun-hangversenyiroda által rendezett¹³⁶ Vigadó-beli koncerten Starker János és Petri Endre Boccherini Csellóversenyét (Hütter Pál kadenciájával) és Schubert A-dúr Arpeggione szonátáját játszotta. A műsoron az akkor Németországban már régen betiltott Mendelssohn Oktettje is szerepelt.¹³⁷ 1943. december 10-én a Zeneakadémia Nagytermében Magyar Tamás, Magyar Gábor és Petri Endre Kodály Duóját és Milhaud hegedű-zongora szonátáját adta elő.¹³⁸ 1944. január 10-én Végh Sándor és Veress Sándor Kadosa Partitáját játszotta, január 13-án a Waldbauer–Kerpely vonósnégyes Faragó Györggyel Bartók Zongoraötösét.¹³⁹ Tudomásunk van arról is, hogy a Vörösmarty utcában működő Skót Misszió is rendezett hangversenyt. 1944. január 15-én a koncert műsorán Kósa György Krisztus című oratóriuma szerepelt a szerző vezényletével.¹⁴⁰ A szereplőgárda tagja közt megtaláljuk Rózsa Vera és Sipos Jenő nevét is. 1944 januárjában a Magyar Nemzet¹⁴¹ és a Mai Nap¹⁴² is közöl kritikákat az eseményről. Február 5-én Schönberg II. vonósnégyesét (!) játszotta a Waldbauer–Kerpely vonósnégyes Rózsa Vera szólójával.¹⁴³ Február 19-én Starker János a Vasas Székházban zenekarral játszhatta Dvořák Csellóversenyét.¹⁴⁴

¹³⁴ Lóránd Tamás szíves közlése, 2009. június 10.

¹³⁵ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

¹³⁶ Természetesen nem a saját nevén, hiszen a zsidó származású Kun Imre már nem rendezhetett koncertet; a cég vezetését névleg átadta egy megfelelő származási papírokkal rendelkező alkalmazottnak.

¹³⁷ Breuer János: *Von Budapest nach Bloomington. Janos Starker und die Ungarische Cello Tradition.* (Kronberg: Kronberg academy Verlag, 1999) 60.

¹³⁸ Breuer János szíves közlése. 2010. október 14. A testvérpár édesapja, Magyar Samu bácsi – Breuer János osztályfőnöke volt a Madách gimnázium zsidó osztályában – a gettóban halt meg.

¹³⁹ Breuer János szíves közlése, jegyzetei alapján. 2010. október 14.

¹⁴⁰ Gombos László (összeállította): *Kósa fellépéseinek jegyzéke.* In: Kósa György. *1897–1984.* Berlász Melinda szerk. (Budapest: Akkord kiadó, 2003) 205.

¹⁴¹ N.N.: Magyar Nemzet 1944. január 19.

¹⁴² Mai Nap 1944 január 17.

¹⁴³ Breuer János szíves közlése, jegyzetei alapján. 2010. október 14.

¹⁴⁴ Uo.

A Szimfonikus Zenekar elnevezésű, valójában „névtelen zenekar”¹⁴⁵ Komor Vilmos bátor kiállításának köszönhetően egészen 1944 márciusáig tudott működni.¹⁴⁶ Komor 1944 januárjáig még bérletsorozatot is hirdetett a Zeneakadémián.¹⁴⁷ Sztravinszkij Ragtime című művének előadása szintén Komor Vilmos és az általa vezetett Szimfonikus Zenekar nevéhez fűződik.¹⁴⁸ A cimbalomszólót Rácz Aladár játszotta, a koncerten mutatták be Weiner Leó III. Divertimentóját is.¹⁴⁹ Az 1944 márciusi koncertről Járdányi Pál írt méltató kritikát, nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot, hiszen a lap 1944 áprilisában, a német megszállás után közölte a cikket.

1944. március 12-én délelőtt Hernádi (Heimlich) Lajos adott Chopin matinét a Vajda János Társaság rendezésében.¹⁵⁰ A bevezető előadást Molnár Antal tartotta.¹⁵¹ A sikeres eseményről beszámolt több újság is, többek között az Újság, a Pesti Hírlap, az Esti Kurír és a Magyar Nemzet.¹⁵² (Aznapi egy másik koncert is volt, a résztvevőket és a műsort tekintve szokatlanul bizarr összeállításban. Egy héttel az ország német megszállása előtt a Székesfővárosi Zenekart Csilléry Béla vezényelte, az orosz Sztravinszkij Hegedűversenyét a zsidó származású Garai György játszotta.)¹⁵³ Ezután Hernádit behívták Kárpátaljára hosszabb munkaszolgálatra, ahonnan 1944. november 26-án érkezett vissza Debrecenbe. November 28-án Debrecenben koncertet adott, amin hihetetlen műsort zongorázott „együttében”.¹⁵⁴ A programban többek között Scarlatti, Beethoven szonáták, Liszt művek (h-moll szonáta, Mephisto-„valcer”, Esz-dúr zongoraversenynek részletei) szerepelnek.¹⁵⁵ Ez az előadás egyben a felszabadult Magyarország zenei életének egyik első hangversenye volt.¹⁵⁶

¹⁴⁵ Tallián: *Weiner László*. 11.

¹⁴⁶ Járdányi Pál: „Koncertkritika.” *Forrás*. II. évf. 4. szám. (Budapest, 1944. április) 91.

¹⁴⁷ Tallián: *Weiner László*. 11.

¹⁴⁸ Járdányi Pál: „Koncertkritika.” *Forrás*. II. évf. 4. szám. (Budapest, 1944. április) 91.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Breuer János szíves közlése, 2010. október 14.

¹⁵¹ Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv*. (Budapest: Rózsavölgyi, 2005) 82.

¹⁵² U.o. 82.

¹⁵³ Breuer János szíves közlése, jegyzetei alapján. 2010. október 14.

¹⁵⁴ Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv*. (Budapest: Rózsavölgyi, 2005) 89.

¹⁵⁵ Uo. 89.

¹⁵⁶ Mivel a keleti országrész előbb szabadult fel. Az esemény egyébként nem volt példátlan; Szegeden, közvetlenül a front átvonulása után pár nappal, 1944. október 18-án rendeztek zenekari hangversenyt.

III. FEJEZET

Kuti, Weiner, Vándor élete, brácsára írott műveik elemzése

Mártír zeneszerzők és a kamarazene

Az instrumentális és vokális kamarazene, mint igazán polgári műfaj, különösen jelentős volt a korszak zenei életében. Fiatal zeneszerzők amúgy is ritkábban foglalkoznak népesebb előadói gárdát igénylő műfajokkal, hiszen egy lehetséges előadás valószínűsége az előadók számának növekedésének a függvényében csökken.

A mártír zeneszerzők közül Vándor Sándor és Justus György a húszas-harmincas években írta hangszeres műveiknek javát. Ezután fordultak a kamarazene és nagyobb apparátust foglalkoztató instrumentális műveik felől a kórus világa felé. Ezt a korabeli politikai – szociáldemokrata, kommunista – és egyéni törekvéseik is indokolták,¹ de más lehetőségük nem is nagyon adódott műveik kinyomtatására, népszerűsítésére és előadására. Ők nem a budapesti Zeneakadémián végeztek, esélyük sem volt bekapcsolódni a kor zenei életébe. Kivételesnek tekinthető a Vándor életműben, hogy 1937 és 1943 között négy alkalommal nagy zenekart foglalkoztató művek írásába kezd. Két operáját és két kísérezzenét sohasem adták elő.

Kuti Sándornak is születtek kórusművei, őt az illegális kommunista mozgalomban való részvétele készíthette erre. De mivel a Zeneakadémia közegében megismert – később világhírűvé vált – művésztársak és barátok segítették, ő inkább a vonós kamarazene és dalok komponálása felé fordult. Weiner László csak két művét írta nagyobb előadói gárdára. Az 1938-1939-ben keletkezett Nyitányt, a tanulmányai utolsó évében lévő szerző kisenekari művét Rajter Lajos mutatta be 1939. június 21-én.² Másik zenekari műve, a Concerto (1941?) már egyértelműen az OMIKE adta lehetőségek jegyében született; a szólisták (a bemutatón Lukács Pál, Sonnenfeld Miklós és a Szerző) mellett vonós kamarazenekar működik közre,

¹ Gondolok itt elsősorban a kórusmozgalommal együttjáró népnevelői munkára, aminek a zenei témájú újságírás is a része volt.

² Tallián: *Weiner László*. 2.

ezt az OMIKE keretein belül így lehetett a legtakarékosabban megoldani. Budai Pál rövid műjegyzékében csak két kisenekari darab található. A Függelékben közölt Gyulai Elemér termékeny életművében is csak hat nagyobb apparátusú zenemű van; többnyire zongorára, énekhangra vagy vonós kamaraegyüttesre komponált. Nádor Mihály, bár a könnyűműfajban is hatalmas életművet hagyott hátra, élete végéig folyamatosan dolgozott „komolyzenei” instrumentális, vokális és operaművein, sokszor átírva, újraírva azokat.

Korai halálukig tehát mindannyian írtak instrumentális kamarazenét. A hatvanas évektől a kommunista hatalom előnyben részesítette Vándor, Justus és Kuti kórusműveit, fölhasználták a szerzők baloldali elkötelezettségét. Ekkor születhettek meg a munkás-dalos kórusokkal kapcsolatos írások, rádióbeszélgetések, visszaemlékezések, amikben az emlékezők szinte tudatosan a kommunista munkásmozgalom mártírjainak próbálták meg beállítani a szerzőket.³ Sajnos ez az egyoldalú bemutatás azt is eredményezte, hogy a köztudatban zeneszerzői munkásságuk másik oldalának (kamarazene, instrumentális zene) még az emléke is feledésbe merült. Pedig ezekben a műveikben őrződött meg igazán a két világháború közötti korszak zenei lenyomata. A következő fejezetben részletesebben írok az említett szerzőkről és megpróbálom bemutatni őket egy-egy kiválasztott, brácsát használó művük tükrében.

Kuti Sándor

Kuti (Krausz) Sándor⁴ talán az egyik legtehetségesebb fiatal zeneszerző volt a kortársai közül. Falk Géza 1937-ben Kutit (Krauszt), Bartók, Kodály, Siklós, Weiner Leó, Lajtha László és Kósa társaságában említi, mint a magyar zene „modern irányú zeneszerzői”.⁵ Rövid életének történetét Flórián László és Fejes György munkáiból ismerhetjük.⁶ 1944 körül vetette papírra életrajzát:

³ Lásd: Vágó Ernő: Vándor Sándor tanítványai. (Budapest: Táncsis, 1978) A könyv előszavát maga Aczél György írta. Még az olyan tudományos igényű megírt könyvek, mint a Czigány Gyula által szerkesztett *Munkásének 1919–1945...* is elsősorban a kommunista tevékenységet, kapcsolatokat domborítják ki Kutinál, Justusnál és Vándornál.

⁴ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

⁵ Falk Géza: A magyar muzsika mesterei. (Budapest: Dante, 1937) 24.

⁶ Flórián László: Egy tehetséges muzsikus Kuti Sándor. Valamint Fejes György: Kuti Sándor és fennmaradt művei. In: Czigány: *Munkásének*. 59–81.

1908-ban születtem Budapesten, egy óbudai rozoga bérkaszárnnyában. Szüleim szegény emberek voltak, állandóan gondokkal tele. Három éves koromtól kezdve kedvenc játékom volt: jeleneteket képzeltem el magamnak és zenét találtam ki hozzá. Első lejegyzett kompozícióim kilencéves koromból származnak. Komoly zenei tanulmányaimat mégis csak tizenhétéves koromban, érettségi után kezdtem el. Tanáraink Willheim Lajos és Laurisin Miklós, majd a budapesti Zeneművészeti Főiskolán Siklós Albert voltak. Legmagasabb képesítésem, a művész oklevelet Dohnányi Ernő vezetésével szereztem meg. Azóta magántanításból és kórusoktatásból élek. Művészi hitvallásom: az igazság, a szabadság és az emberi méltóság gondolatának szolgálata. Zongoradarabjaim Budapesten kívül Amsterdamban, Koppenhágában, Wienben, Párizsban és a tengeren túl, kamarazeném és kórusaim Budapesten kerültek nyilvánosság elé.

Kuti Sándort a legkiválóbb művészbarátok vették körül. Költők közül Hollós Korvin Lajossal és Gelléri Andor Endrével, muzsikuskok közül Solti Györggyel és Földes Andorral mély baráti kapcsolatban állt. Kuti 1928-ban kezdte meg Zeneakadémiai tanulmányait. A tehetséges, de nehéz anyagi körülmények között tanuló fiú az 1930/31-es tanévben már a negyedik évfolyamot végezte Siklós Albert osztályában, tandíjmentességet élvezve.⁷ Solti (Stern) György, volt osztálytársa és barátja 1997-ben megjelent memoárjaiban így emlékszik vissza Kutira:

Dohnányi egyik tanítványa volt Kuti Sándor, egy nálam két-három évvel idősebb, rendkívül tehetséges zsidó fiú. Többször meglátogattam Óbuda nyomornegyedében, a szegényes kis pincehelyiségben, amelyben családjával együtt lakott. Meg vagyok győződve róla, hogy Kutiból Magyarország egyik legnagyobb zeneszerzője lett volna, ha tovább él: a háború alatt, egy koncentrációs táborban halt meg.⁸

1934. június 7-én, már Dohnányi zeneszerző-művészképző osztályában Kuti közös zeneszerzői estet rendezett barátjával, Solti Györggyel. Az előadók növendéktársak, a később világhírűvé vált Végh Sándor és Koromzay Dénes, Horváth László, Salgó Sándor és Frank Lajos voltak. Ezen a koncerten Kutitól a II. *Szerenád*, a kéthegedűs *Szonáta* (1932) valamint az I. *Vonósnégyes* hangzott fel.⁹ A *Szonátát* Koromzay Dénes és Salgó Sándor adta elő.

⁷ Lásd Zeneakadémia Évkönyve, 1930-31.

⁸ Sir Georg Solti: *Emlékeim*. Budapest: Seneca, 1998. 36

⁹ Lásd Zeneakadémia Évkönyve, 1934.

Ezt a művét később a Fodor Zeneiskola nagytermében az UMZE által rendezett koncerten Ország Tivadar és Pártos Ödön is megszólaltatta.¹⁰ A II. *Szerenád* másik előadásáról az Új muzsika szemináriumon, számol be a Magyar Zenei Szemle.¹¹ Földes Andor Kuti *Zongoraszvitjét* és *Zongoraszonatináját* Európában több helyen is bemutatta.¹² Életében csak egyetlen műve jelent meg nyomtatásban, a *Zongoraszvit*.¹³ A kotta gyönyörű litográfiáját festőművész felesége, Amy készítette.¹⁴

Baloldali szerepvállalása – tagja lett az illegális kommunista mozgalomnak – és származása egyre nehezebbé tette számára a pénzkeresetet. Tanításból, kórusvezetésből, zenei cikkek írásából próbált megélni.¹⁵ 1935 körül a Városi Színházban vezényel, korrepetítori munkát vállal a Lichtenberg féle Budapesti Énekkari és Zenekari Egyesületben.¹⁶ Friss diplomásként felkínálták neki a megtisztelő lehetőséget, egy korrepetítori állást az Operában. Ez ugyan nem járt fizetéssel akkoriban, viszont hatalmas lehetőség volt a kiugrásra. Ezt a felkérést anyagi okok miatt nem tudta elfogadni, ezért helyette Solti Györgyöt hívták, akinek innen indult világkarrierje.¹⁷ Kuti kapcsolatba kerül az OMIKÉ-vel is, kamaraegyüttesével új-héber népdalokat ad elő Trencsényi-Waldapfel Imre előadásán.¹⁸ 1944 nyarán SAS behívóval a Kárpátokba viszik.¹⁹ Itt, a munkaszolgálatban papírfecnire húzott vonalakra komponálja hegedű szólószonátáját. Élete utolsó művét feleségének ajánlotta. A kotta csodálatos módon megérkezik a címzettnek. A lap aljára pici, de olvasható, világos betűkkel Kuti ezt írta: „*nagyon nagy szeretettel és vágyakozással*”. 1945 tavaszán tűnt el, valószínűleg Németországban.

¹⁰ Flórián László: „Egy tehetséges muzsik Kuti Sándor.” In: Czigány: *Munkásének*. 60.

¹¹ Raics István: „Magyar zeneművek jegyzéke 1920-1941 (harmadik, befejező közlemény)” In: *Magyar Zenei Szemle* II. évf. 1942. január-december.

¹² Molnár: „Muzsik Vértanúink”, 7.

¹³ Uo.

¹⁴ Kuti Éva szíves közlése, 2008. április. 15.

¹⁵ Flórián László: „Egy tehetséges muzsik Kuti Sándor.” In: Czigány: *Munkásének*. 63.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Breuer János szíves közlése, 2010 március. 5.

¹⁸ Horák: *OMIKE*. 299.

¹⁹ Flórián, i.m. (lásd a 14. lábjegyzetet), 65.

II. Szerenád vonóstrióra (1931)

Zeneakadémiai tanulmányai alatt keletkezett ez a remek vonóstrió, de stílusából, formai építkezéséből arra lehet következtetni, hogy Kuti stílusgyakorlatnak írhatta. A klasszikus formák és a vonóshangszerek ismeretével már készségszinten rendelkező fiatal szerző talán házi feladatként kaphatta egy klasszikus vonóstrió megkomponálását. A rutinfeladatot Kuti jócskán túlteljesítette. A mű sziporkázik a sok ötlettől, nyoma sincs a zeneszerző tanoncok kezdeti ügyetlenkedésének. Mintha minden tétel hangulata egy-egy arckép lenne, felismerhetjük benne a négy klasszikust, Schubertet, Beethovent, Haydnt, Mozartot.

1. kottapéllda Kuti Sándor: II. Szerenád vonóstrióra 1. tétel 1–8.

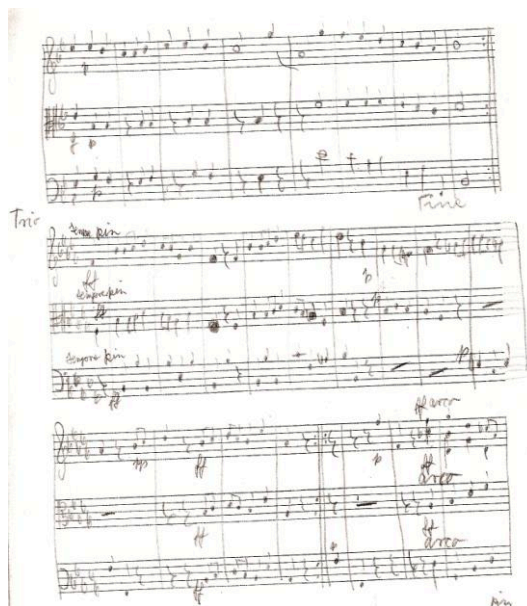

2. kottapéllda Kuti Sándor II. Szerenád vonóstrióra 2. tétel 49–64.

elé állító tizenhatod futamok vezetnek a kidolgozáshoz. A kezdő mottó anyagát használja fel a szerző a moduláláshoz, majd hamarosan visszatér a főtéma. A második tétel címe (*Menuetto I*) és a kézirat első oldalán található tartalomjegyzékben szereplő tételcím (*Scherzo*) valószínűleg tévedésből, eltér egymástól. Egyértelműnek tűnik, hogy a *Molto allegro* tétel valójában a mű

Scherzo tétele. Beethoven mintáját követi itt Kuti, hemiolákkal, kis kánonokkal tűzdelt dallamvezetése még a trióban is megragadó. (2. kottapéllda) A lassú, g-moll tétel (*Andante lamentoso*) brácsaszólójának fájdalmas dallamának folyamatosan hullámzó íve mindegyik hangszeren végigvonul. Haydn humorát idézi a *Menuetto* tétel „túl” szabályos, világos, nyolcütemes periódusai után meghökkentő

ellenpontként a *Trio* pizzicatóinak szabálytalan, súlyeltolósos, rusztikussága. (3. kottapélda) Az utolsó tétel (*allegro vivace*) vidám, rondó. A tizenhatodos, magyaros-törökös téma hangulatában felfedezhetjük a negyedik bécsi klasszikust, Mozartot. (4. kottapélda)

3. kottapélda Kuti Sándor II. Szerenád
vonóstrióra 4. tétel 17–41.

4. kottapélda Kuti Sándor II. Szerenád
vonóstrióra 5. tétel 1–12.

III. Szerenád vonóstrióra (1934)

A három tételes mű a fiatal Kuti Sándor első igazán jól sikerült művei közé tartozik. Egyike azon rendkívül kevés darabjainak, amelyek – bár halála után – nyomtatásban is megjelentek. A tételek tempójelzése a hagyománytól eltérően a gyors-gyors-lassú (*Allegro giocoso – Scherzando – Adagio, ma non troppo. Poco più mosso*) felosztást követi. A duraták arányos formai építkezést mutatnak, az első 5, a második 2, a harmadik tétel 4 perces.²⁰

Az első tétel napfényes, vidám, szerkezete szabályos szonátaformába rendeződik. A látszólag egyszerű kezdő főtéma szabályos, nyolc ütemes periódusának hangkészletében meglepően mind a 12 hang szerepel.

A főtéma két karakterből építkezik. A hegedű kezdő szólama és a felütésére adott kánonszerű brácsa válasz legatói éneklően simulnak össze. A másik, kedvesen táncos karaktert a harmadik ütemben belépő cselló és brácsa staccatói biztosítják. (5. kottapélda) A tételen végigvonul a ritmikus daktilus-ringatózás. A 9–12. ütemben a cselló cantabile tükörindításai és a hegedű és brácsa összekapcsolódott kettősének sűrűsödő és erősödő anyaga a 13. ütemtől kezdődő együttes piano átvezető szakaszban olvad fel. Itt a metrikus lüktetést kis *sforzatók* és *subito forte* hangok tagolják. A főtéma hangjai kezdenek átalakulni, ambitusuk szűkké válik. Majd a 23. ütemtől egy *fortepiano*-val elinduló tartott cselló-hegedű

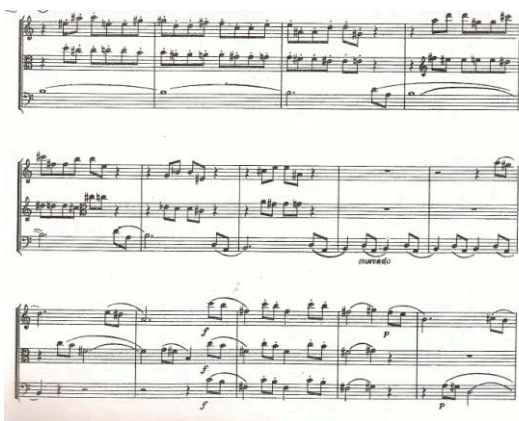
5. kottapélda Kuti Sándor: III. Szerenád
vonóstrióra 1. tétel 1–9.

6. kottapélda Kuti Sándor: III. Szerenád
vonóstrióra 1. tétel 25–34.

hangköz közé a brácsa a második téma jellegét előrevetítő *legato* nyolcadmenetekkel és a 27–32. ütemig kromatikus sóhajszerű gesztusokkal érkezünk meg a második témához. (6. kottapélda)

²⁰ Hangzó anyag: *In memoriam*. Hungaroton, HCD32597, Budapest, 2008, előadók: Szabadi Vilmos, Bársony Péter, Rohmann Ditta.

7. kottapélda Kuti Sándor: III. Szerenád
vonóstrióra 1. tétel 50–63.

négy ütemben a cselló egész kottáinak szűkített-hármas dallamvonala felfelé, a hegedű-brácsa daktilus legatói lefelé ívelnek, s ez a folyamat az 50. ütemben kulminál. Itt kezdődik a cselló domináns H orgonapontja fölötti kromatikus *staccató*kkal a zárótéma. Az 59. ütemig tart az orgonapont, a végén daktilus ritmussal körbedíszítve. (7. kottapélda)

Az 59. ütem a kidolgozás kezdete. A főtéma dallamtöredékeiből szekvenciális modulációk nyílnak ki, a dinamika egyre erősödik, a kifejezés komorrrá válik. A 79. ütemben eljut a *fortissimó*ig, előbb félkottánként, majd a 81. ütemben diminúcióval negyedenként a hangsúlyokkal még izgatottabbá teszi a zenei anyagot. A 82. ütemben hirtelen *diminuendó*val lezárja a szakaszt és egy fugatóval a második téma anyagát felhasználva látszólag újat kezd. Szabályszerű kétütemes cselló *dux*-szal indít, majd a brácsa hozza négy ütemben a *comest*. A hegedű kétütemes témája után egy, majd két ütemmel később még egy fermatás egészhangon mégis megtorpan váratlanul.

A 94-97. ütem domináns funkciójú átvezetője hozza meg a feloldozást, a 98. ütemben a visszatérést. A 120. ütemig gyakorlatilag megismétlődik az expozíció, itt azonban g-moll felé fordul, *az* hegedű-cselló orgonapont között a brácsa viszi tovább négy ütemen keresztül a legato nyolcadokat,

Az ismételten szabályos periódus első felének optimista dallamát a cselló-orgonapont felett a hegedű hozza, majd válaszol rá a brácsa, miközben a hegedű boldog, madárhangszerű trillákat játszik. Az ezt követő kilenc ütemes periódus már bővítményeket tartalmaz. Öt ütemen keresztül a cselló és a hegedű-brácsa kettős egész ütemes legatókkal válaszolgatnak egymásnak. Az azt követő

8. kottapélda Kuti Sándor: III. Szerenád
vonóstrióra 2. tétel 1–21.

míg a 125. ütemben egy dudaszóra emlékeztető kísérettel új szövet épül a már meglevő elemekből. A 130. ütem basszus *pizzicato*i a szerenád világát idézik fel ismét, visszakanyarodva a tétel elején megismert anyaghoz. Tercrokon hangnemben tér vissza a második, majd a zárótéma is. A 163. ütemben a második téma anyagából alakítja ki a kódát, amit a már megmutatott *pizzicato* kíséret tesz bájosná, egy szerenád hangulatát megvillantva.

9. kottapélda Kuti Sándor: III. Szerenád
vonóstrióra 2. tétel 71–84.

kottapélda) Az alaphangot csak szekunddal, kisterccel elhagyó, körberajzoló szólam is csak fokozza ezt a nyomasztó hangulatot. A kis ambitusú, ereszkedő dallamot nyugtalan tizenhatod-előkéekkel tölti meg a szerző, egyfajta barokkos jelleget kölcsönözve annak, de egy pillanatig sem hagyja megnyugodni a zenét. Az első fellélegzés csak a 72. ütemben (B rész) jön, amikor hirtelen egy lyd tercmenettel

10. kottapélda Kuti Sándor: III. Szerenád
vonóstrióra 3. tétel 1–15.

kilép a körből. (9. *kottapélda*) A szakasz, amilyen hirtelen jött, olyan hirtelen csavarodik vissza tétel groteszk világába. A tétel tükörtengelyében egy szabályosan felépített fuga kezdődik, előbb, a cselló, majd a brácsa, végül a hegedű hozza a témát. A bonyolult szövésű fuga rövidesen a kezdő A részre ér ki. A visszatérő szakasz ismét a lyd hangsorú tercmenetre bukkan ki, viszont a továbbépítés helyett a cselló

visszatérő, körberajzoló motívumával hatásos befejezésként hirtelen elvágja a tételt.

A harmadik tételben az első tétel nyitótémájának lefele hajló gesztusai köszönnek vissza. Az első 15 ütem egyfajta mottó a tételhez. A cselló magányosan intonál egy kétszer visszaforduló, aztán a magasban megkapaszkodó dallamot.

De a hegedű kettős kötéses, panaszos kommentárjának a tükreként a csellónál mégis visszahajlik a dallamív. (*10. kottapélda*) Ezt követően fuga indul. A háromnegyedes lüktetésű lassú fuga egy következő fúgába torkollik. Ennek a témának az anyagát a mottóban már hallhattuk, mégis, a dallamvezetés és a gyorsabb tempó most optimistább kicsengést biztosít. Harmadik fuga kezdődik, de mintha csak Johann Sebastian Bach: A Fuga Művészetének záró fúgájára szeretne utalni a szerző, ezt a tételt megszakítja, kérdésként hagyva nyitva a darabot.

Weiner László

Weiner László²¹ rövid életéről viszonylag többet tudunk. Köszönhető ez özvegyének, Rózsa Verának, valamint a számos muzsikussá barátjának, akik emlékét ápolták, műveit műsorra tűzték. 28 éves korában ölték meg. Tallián Tibor részletes Weiner tanulmányában²² meglelhetjük az összes elérhető információt Weiner László életéről, ezért csak a leglényegesebb életrajzi adatokra szorítkozom.

1916. április 9-én született Szombathelyen. Édesapja Weiner Nándor kereskedő, édesanyja Krausz Olga.²³ Testvére György operaénekes volt. Weiner László zongorázni tanult, majd 1934-ben felvételt nyert a Zeneakadémiára, ahol Kodály Zoltán növendéke lett. Ez év január elsején kezdte el írni zenei jegyzeteit, amiben bel- és külföldi koncertélményeiről ír, nagyszerű stílusban, páratlan értékítéssel jellemezve a két háború közötti korszak hangversenyéletét.²⁴ Bartókról, Dohnányiról, Szigetiről, Kósa Györgyről, Fischer Annie-ről, Szigetiről, Backhausról, Zathureczkyről írott beszámolóit egy, a zenei nagyságukért rajongó fiatalember lelkes, de mégis precíz művészrajzai. Mura Péter visszaemlékezése szerint a zeneakadémiai koncertek után rendszerint Lukács Pállal hármasban sétáltak végig a Körúton, miközben Weiner esztétikai, művészi szempontok alapján értékelte az elhangzott koncertet. Tudása mély benyomást tett rájuk.²⁵ Három év alatt eljutott az utolsó, negyedik osztályig, de a szorgalmas és tanulni vágyó ifjú komponista

²¹ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

²² Tallián: *Weiner László*.

²³ A Zeneakadémia Irattára, Anyakönyv: 1939/1940.

²⁴ „Vissza a múltba. Részletek Weiner László zenei jegyzeteiből.” Közreadja Kovács Ilona In: *Parlando* XLVIII/6 (2006) 40–44.

²⁵ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

megismételte a negyedik évet.²⁶ Diáktársai között is nagy hírnevet, tiszteletet szerzett tehetségével, szerénységével, kedvességével. Zeneakadémiai évek alatt számos növendékhangversenyen játszott, de az egyébként jelentős szombathelyi zenei életben is kivívta magának a közönség és a kollégák szeretetét. Az alábbi listán azok a koncertdátumok szerepelnek, amiken bizonyíthatóan részt vett Weiner.

1936. október 13. Beethoven: C-dúr zongoraversenyét játssza a szombathelyi Collegium Musicum hangversenyén.²⁷

1937. május 8. Kodály: Il pleut dans la ville, Székely keserves (Moór-féle, kétklaviatúrás zongora)

1938. február 24., március 27. és május 4. A Zeneakadémia Segítő Egyesületének koncertjén Händel: Saul című oratóriumában csembalón működik közre

1938. április 25. Siegfried rajnai útjának átírata Járdányi Pállal és Sugár Rezsővel (Moór-féle zongora)

1938. május 11. Weber: Recitativo kíséretét vezényli, a szólista Kelen Anna

1938. december 21. A Zeneakadémia Segítő Egyesületének koncertjén Bach: Magnificat című művében csembalón működik közre

1939. május 22. Weiner László első zeneszerzői bemutatkozása, Hegedű-brácsa duóját Ajtay Adler Viktor és Lukács Pál játssza

1939. június 21. Weiner László: Nyitány című művét Rajter Lajos mutatja be

1940. március 23. és 26. Fiatalok estje a Hollán utcai kultúrteremben. Közreműködők: Nád László, Nádas István, Starker János, Weiner László

1940. május 3., 5. A Zeneakadémián az Intézet nyilvános zenekari hangversenyén Haydn: Teremtés című művében zongorán működik közre

1940. május 26. kamarakonzert Szombathelyen a Collegium Musicum hangversenyén, Weiner zongoristaként, karmesterként és zeneszerzőként is közreműködik

1940. május 27. Händel: Júdás Makkabeus című oratóriumát vezényli Szombathelyen

1941. január 18. Bárdos Alice hegedüestje Szombathelyen. Kíséri Weiner László

1941. január 20-21. Gluck: Orpheus és Bárdos Alice hegedüestje. Az OMIKE zenekarát vezényli: Weiner László

1941. március 9. koncert Rózsa Verával a Hubay-palotabéli zenedélutánon

1941. június 11. Horváth László szonátaestjén zongorapartnere a csellóművésznek

1941. június 23. Händel: Júdás Makkabeus című oratóriumát vezényli a budapesti Dohány utcai templomban

1941/1942-es szezonban Ernster Dezsővel és Hütter Pállal játszik Szombathelyen a Collegium Musicum hangversenyén, ebben a szezonban Lukács Pállal tervezett szerzői estje elmarad

²⁶ Tallián: *Weiner László*. 1.

²⁷ Gál: *Bárdos Alice*. 125.

1942. január 26. és 28. Zenekari hangverseny az OMIKE Goldmark-termében, vezényel Weiner László, itt mutatják be hármasszerzőjét, amiben a zongora szólópartot ő maga játssza

1942. március 8. Fehér Pállal, Horváth Lászlóval és Halmos Györggyel OMIKE koncert, zongorán közreműködik Weiner

1942. április 12. délelőtti hangverseny ugyancsak az OMIKEben Dénes Verával Bach szonáta, Lukács Pállal a saját brácsaszonátájának a bemutatója

1942. december 7. Kodály-est az OMIKE Goldmark termében, Weinstock Miklóst, Rózsa Verát és Starker Jánost kíséri²⁸

1940-ben Sárváron és Veszprémben teljesített munkaszolgálatot.²⁹ Ebben az évben költözött a Teréz körút 38. számú ház második emeleti albérletébe, ahol egy özvegyasszony, Kramerné három fiatalnak, Kulk Zsuzsa zeneakadémistának, testvérének Kulk Mihálynak és Weinernek adta ki lakását.³⁰ 1942-ben nősült meg, feleségével Rózsa Vera énekesnővel a Zeneakadémián 1940-ben, egy közös koncert alkalmával ismerték meg egymást. Esküvője után, 1942/43-ban újra behívják, Csepregre kerül munkatáborba. 1944. július 25-én halt meg a lukovi munkatáborban. Özvegye így emlékezik a tragikus eseményekre:

Weiner Lászlóról azért nem szeretek beszélni, mert sírni kezdek. Most mégis megteszem. Soha, soha olyan tisztességes, becsületes, jóságos és zseniális embert nem ismertem, mint amilyen ő volt. Tehetsége, szerénysége elmondhatatlan. Elpusztították. Valaki értesített, hogy két óra múlva felszámolják azt a táborát, amelyben fogva tartották Magyarországon, de ha idejében odaérek, talán még megmenthetem. Kodály írt egy levelet, amelyben kéri, hogy kíméljék meg ezt a rendkívül tehetséges embert. Természetesen azonnal indultam, de az a gazember, aki elvitt a táborba, útközben, a kocsiban meg akart erőszakolni, s én természetesen ellenálltam. Ez ösztönös reakció volt, de azóta se tudom megbocsátani magamnak. Azt kellett volna mondanom, hogy siessünk, vigyen el, s utána tegyen, amit akar. Mindenesetre ez volt az oka, hogy tizenöt perccel lekéstük a táborbeliek elindítását. Lacit korábban egy apácarend főnöknője bújtatta, de amikor Laci meghallotta, hogy mindenkit elvisznek, azt mondta, ő nem akar kivétel lenni. Nem tudom elmondani, milyen nagyszerű ember volt. Hihetetlenül sokat tanultam tőle. Mielőtt elvitték, utoljára még azt mondta, lejátsszom neked valamit. Ez Izolda halála volt. És én nem mentettem meg a miatt a szörnyeteg miatt.³¹

²⁸ A listát Horák: *OMIKE*, Tallián: *Weiner László és Gál: Bárdos Alice* című munkái nyomán állítottam össze.

²⁹ Tallián: *Weiner László*. 4.

³⁰ 1941-es népszámlálási adatok. Budapest Fővárosi Levéltár.

³¹ Feuer Mária: „Mókamester énekmester. Londoni beszélgetés Rózsa Verával”. *Muzsika* 43/4 (2000. április): 27.

Művészete fiatal kora ellenére meglepő érettséget és tudatos irányválasztásokat mutat. A barokk zene végigkísérte életét. Számos koncerten csembalistaként működött közre. Meghangszerelte Bach a-moll *Adagióját* [sic!]³² a hegedű szólószonátájából. A zenekar-kíséretes hegedűművet Ákos Ferenc mutatta be ráadásként a Zeneakadémián Brahms Hegedűversenye után. A zenekart Komor Vilmos vezényelte.³³ A darab kottája elveszett.

Nagyon kevés műve maradt ránk, talán fiatal kora és óvatos, de tudatos személyisége miatt nem ontotta a műveket. Fennmaradt darabjaiból kettőt Lukács Pál brácsaművész mutatott be, neki is ajánlotta őket. De több műve is megkülönböztetett figyelemmel fordul a brácsa felé. A brácsa, mint a vonós hangszercsalád elvileg teljes jogú, gyakorlatilag háttérbe szorított tagja, szimbolikus jelentőséggel bírt egy olyan korban, ahol a halk szó nem érvényesült, az elesetteket eltiporták. Több zeneszerző fordult ehhez az allegóriához. A holokausztban meggyilkolt theresienstadti szerzők mindegyike írt mélyhegedűre. Hans Krása kamaraműveinek többségében,³⁴ Gideon Klein körülbelül 25 fennmaradt műve közül nyolc kamaraművében használja a brácsát, sőt ezek között egy hegedű-brácsa duót és egy szóló brácsaművet is találhatunk.³⁵ Viktor Ulmann³⁶ és Pavel Haas csekély számú kamarazenéje is számos brácsára is írt művet; vonósnégyeseket, triókat foglal magába.³⁷ Weiner László találkozása és barátsága Lukács Pállal eredményezte, hogy kicsiny életművének jelentős része brácsadarab. Az elégikus hangvétel, amit Weiner a mélyhegedű hangjához rokonít, végigvonul rövid életművén. Nehéz nem gondolni a kapcsolatra, ami a brácsát egy tipikusan közép-európai, magyar-zsidó sorssal összeköti.

Brácsaművei, a Vonóstrió (Szerenád) (1938 július-augusztus), a hegedű-brácsa Duó (1939), de elsősorban a Brácsaszonáta (1939?) és a Hármaverseny (1941?) Weiner életének legsikeresebb műveihez tartoztak.³⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium 1942-ben előbb a Concertót, majd a Brácsaszonátát jutalmazta pályadíjjal. Ez meglepő volt, hiszen 1940 után zsidó származású zeneszerzők műveit minisztériumi szinten nem nagyon méltatták figyelemre.

³² a-moll adagio a hegedű szólószonátákban nincs. A visszaemlékező Lóránd Tamás vagy az a-moll szonáta (BWV. 1003) Grave tételére vagy a g-moll szonáta (BWV. 1001) adagio tételére gondolhatott.

³³ Lóránd Tamás szíves közlése 2009. június 6.

³⁴ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/hans_krasa, 2010.május 20.

³⁵ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/gideon_klein, 2010.május 20.

³⁶ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/viktor_ullmann, 2010.május 20.

³⁷ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/pavel_haas, 2010.május 20.

³⁸ Tallián: *Weiner László*, 26-27.

További művei közé tartozik a Nyitány kis zenekarra (1939), három zongorakíséretes dal, a Vörösmarty versre komponált *Idához* (1941. február), valamint a két megzenésített Ady vers, az Epilóg (1941. február) és az Ismeretlen átok (1941. augusztus).³⁹ Utolsó, fennmaradt művét az Ady versre írt *Sötét vizek partján.* (1942. szeptember 23.) című kórusművet is feleségének, Rózsa Verának ajánlotta, mint műveinek többségét.⁴⁰

Duó hegedűre és brácsára

Weiner László Duója előtt is született Magyarországon hegedű-brácsa duó,⁴¹ de ha a művet zeneileg inspiráló forrást keressük, szemünkbe ötlük a rokonság Kodály Zoltán

11. kottapélda Weiner László: Duó hegedűre és brácsára 1. tétel 1–4.

op.12-es Szerenádjával és hegedű-cselló vonósduójával. Kodály 1914-ben az első világháború előestéjén írta szokatlan összeállítású vonós duóját. 1939-ben, a

II. világháború kitörésének évében, Kodály osztályában komponálta Weiner hegedű-brácsa duóját. A darab ősbemutatója 1939. május 22-én volt, a Zeneakadémia nyilvános intézeti hangversenyén.⁴² A művet jóbarátainak, Ajtay Adler Viktornak – a háború után a Chicago Szimfonikus Zenekarban lett koncertmester⁴³ – és Lukács Pálnak ajánlotta. A duó első tétele szonátaforma. Rögtön a mű indításánál ritmikai billenés tapasztalható, mivel Weiner a brácsa szólamot nyolcad szünettel indítja, elbizonytalanítva a hallgató metrum érzetét. (11. kottapélda) Ez a ritmikai játék az egész művön végigvonul. A hegedű belépése rántja helyre érzeteinket. A főtéma 6/8-os ringását a brácsa nyolcad lüktetése támogatja. A pentaton főtéma után a brácsával is bemutatja a dallamot. Az első tétel karaktere hordozza magában Debussy, Ravel és Kodály hagyatékát, de a fiatalkori művekre általában jellemző eklektikus hangvétel miatt nem jelenik meg Weiner személyes hangja.

12. kottapélda Weiner László: Duó hegedűre és brácsára 2. tétel 52–54.

³⁹ Tallián: *Weiner László.* 26-27.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Jemnitz Sándor: Duósonáta, op. 25, hegedűre és brácsára (1927) (Schotts)

⁴² Tallián: *Weiner László.* 2.

⁴³ <http://www.cso.org/main.taf?p=7,3,1,1>. 2009. szeptember 23.

A tétel gyermekbetegsége a felszabdalt kifejezésmód, ami miatt nehezen áll össze a dallamok, imitációk, témavariánsok közötti kapcsolat. A második tétel *allegro vivace*. Weiner Brácsaszonátájának második (*vivace*) tételének az előfutára ez a tétel,

13. kottapélda Weiner László: Duó hegedűre és brácsára 2. tétel 60–65.

melynek hemiolás indítása után szilaj tánc veszi kezdetét. Weiner ügyesen használja ki a két hangszer hangjának összecsengéséből származó előnyöket. A tizenhatod unisono menetek, virtuóz imitációk mives megmunkálása az első igazi jele a fiatal szerző

oroszlánkörmeinek. A tétel hangulata nagylelkűen feledteti a középrész *Scherzando* mesterségbéli ügyetlenségeit. Az ellenpontozás és az imitációk kissé iskolás használata megakasztja egy pillanatra az amúgy sodró és bátran megkomponált tétel mozgását. Az első tételben is használt metrumbillentés (12. kottapélda) eszköze felbukkan a gyors befejező szakaszban kétszer is. (13. kottapélda) A harmadik tétel *Lento* felirata és metronómjelzése majdnem teljesen megegyezik Kodály op.12-es Szerenádja lassú tételének feliratával. Nyomasztó éjszaka-hangulat köszön vissza ebben a tételben. A brácsa fájdalmas kezdő dallamára a hegedű apró, alig hallható szaggatott trillái sóhajként válaszolnak. Az egész darab talán legsikerültebb, legegényibb tételében előbukkan Weiner Kodályt és Bartókot tisztelettel példaképnek tekintő, de már kétségtelenül saját magyar zenei nyelve.

A negyedik tétel *allegro molto*. A hegedű egyre nagyobb ambitusú, egyre türelmetlenebb indító ütemei vezetnek a brácsa által megszólaltatott második, *legato* jellegű témája felé. A dallam nyugodt kötőíveit egyre sűrűbben kommentálja az ellenszólam tizenhatodmenete. A *fortissimo unisonóba* torkolló részt követi az első tétel indításából megismert nyolcadkíséréttel megszólaló melléktéma-szerű epizód. A duó lehetőségeit kitágítva a kíséretben kettősfogásokat használ Weiner, ami egy vonóstrió hangzásának a lehetőségét rejti.

14. kottapélda Weiner László: Duó hegedűre és brácsára 4. tétel 133–141.

Az ezt követő *pianissimo* szakasz imitációk, kánonszerű tizenhatodfutamok során jut el a *generál pauzáig*. Az ezt követő rész cigányos-magyaros hangvételét az előbb a brácsában felhangzó, majd a hegedűn folytató cimbalom-*tremoló* és a felette kadenciaszerű dallamkezelés biztosítja. A visszavezetés, melyben a *legato* téma a zeneszerző kezében tükörfordítássá is alakul, visszavonhatatlanul fut bele a visszatérő, *fortissimo unisonóval* kezdődő *codába*. A *coda* virtuóz tizenhatodfutamai nagyszerűen zárják le a művet, szinte szimfonikus hangzást csiholva ki a két hangszerből. (14. kottapélda)

Szonáta brácsára és zongorára

15. kottapélda Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára 1. tétel 1-11.

Valószínűleg 1939-ben keletkezett a Brácsaszonáta is.⁴⁴ A mű erőteljes jegyeket mutat. Érződik rajta Kodály hatása, de mégis felcsillan az egyéni hang. Weiner a hegedű-brácsa Duóban kereső még, szerkezeti egységei, dallamvezetése, hangszerhasználata sok gyermekhibát rejt. A Szonátában úgy tűnik, mindez hátrébb kerül. A brácsával ellentétben a zongoraszólam nehezen játszható elsősorban a sok tágfekvésű akkord miatt.

Az első tétel címe *Fantasia*. A tétel három főbb részre oszlik. A bevezető Andantében a zongora súlyos szinkópáira a brácsa a Duó harmadik tételéből már megismert, lehajló motívuma felel, magyaros, díszítő tizenhatod-felütésekkel tagolva. A fojtottság ellenére – a dallam sokáig csak *piano* és *mezzopiano espressivo* tartományban mozog – belső erő feszíti a témát, ami még akkor is fennmarad, amikor gitárszerű brácsa *pizzicatók* kísérik a széles ambitusban mozgó zongoraszólamot. (15. kottapélda) Néha ez a belső feszültség kisebb gyorsulásokat indukál, de amilyen váratlan ez, olyan gyorsan meg is torpan, mintegy fegyelmezve önmagát. Az *andante* rész *morendo* vége szinte beleolvad a második rész (*più tranquillo*) lágy ringatózó ritmusába.

⁴⁴ Tallián: Weiner László. 26.

16. kottapélda Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára 1. tétel, 76–82.

elhal. A zongora puha moll akkorddal vezet át a lezáró harmadik részhez, ami a nyitó szakasz reminiscenciája. A zongora megfáradt *arpeggiói* kísérik a brácsa szaggatott témafoszlányait, míg egy hosszantartott c brácsahang, majd az arra válaszoló és egy

17. kottapélda Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára 2. tétel 20–23.

szintén rokonítható a későbbi Concerto zárótételével. A brácsaszólam változó ütemmutatójú imbolgását a zongoraszólam dűvő-szerű kísérete tartja meg. A tétel formailag a rondó és a variáció határán ingadozik, de igazából nem akar egyik

18. kottapélda Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára 2. tétel 79–83.

Megszólal egy himnikus téma, erre a brácsa egy terccel mélyebben válaszol; apró a különbség, mégis szinte magával ragadja a hallgatót. A téma fantázia szerűen csapong, igazi romantikus arcát mutatja meg Weiner. Bejárja a teljes dinamikai skálát, míg a szenvedélyes kitörés után elcsendesedik, de megnyugvást nem talál; a brácsa szólója megfáradva, de megnyugvást nem lelve bolyong még egy kicsit, majd teljesen

rövid disszonanciában összeérő d-a kvint zárja a tételt. (16. kottapélda) Hasonló, bár ennél élesebb disszonancia figyelhető meg a Hármaverseny lassú tételének utolsó hangjainál is.

A második tétel az *Intermezzo* címet viseli. A magyaros vivace karakter szintén rokonítható a későbbi Concerto zárótételével. A brácsaszólam változó ütemmutatójú imbolgását a zongoraszólam dűvő-szerű kísérete tartja meg. A tétel formailag a rondó és a variáció határán ingadozik, de igazából nem akar egyik mellett sem lándzsát törni. Sokkal inkább egy ritmikai játékra emlékeztet, ami ugyanazon régi, népi rigmusok hangulatát idézik, mint Bartók pár évvel később keletkezett Concertójának Párok játéka című tétele. A kisdob-szerű tizenhatod fricskák élénkké varázsolják a zenei matériát, Weiner egyre inkább kihasználja a brácsa hangszíneiben rejlő

ütőhangszeres lehetőségeket, a ritmikát is egy önálló variációs képességeket rejtő réteggént kezeli. Meglepő, ahogy Weiner a regiszterekkel játszik a

19. kottapélda Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára 3. tétel 15–22.

A harmadik tétel *adagio* bevezetőjének súlyos, fojtott zongora szeptimakkordjaira a brácsa pizzicatók bátortalanul, magányosan felelnek. A súlyos akkordok folytatják a gondolatot, de a szeptimek hirtelen oktávba rendeződnek, a brácsa fájdalmas dallamot játszik. A dallam folyamatosan emelkedik, erősödik, sűrűsödik, de végül egy *sfz* után arpeggio-szerűen leomlik. A feszült csendbe a brácsa energikus, de sutogó témája szinte agresszíven vág bele. Az *allegro un poco agitato* beethoveni expresszivitása észrevehetően ellensúlyozza az első két tétel karakterét. (19. kottapélda) Weiner érezhető magabiztossággal kezeli a szonátaformába rendezett zenei szövetet. A melléktema széles melódiájának végén lelassul és megnyugszik a zene; az átvezető kisebb szakasz (*tranquillo*) a zongoraszólamban kezdődik. A brácsa fenyegető tizenhatodmenetekkel szakítja meg a széles dallamvonalat. Ezekből a megszakítások bomlik ki a kidolgozás kontrapunktikus anyaga.

Weiner a regiszterekkel játszik a tételben. Többnyire a brácsa a középregiszterben mozog, ritkán kalandozva alacsonyabb vagy magasabb hangfekvésekbe. Általában a c-húrt alacsony fekvésben a ritmikusabb, ütőhangszerekre jobban emlékeztető részeken használja. (17. kottapélda) A középregiszter (g és d) húrjain viszont többnyire az éneklőbb, legato szakaszokat találjuk. Jó példa erre, ahogy egy ritmikus rész után hirtelen (F betű) felbukkan egy elegáns keringő motívum. (18. kottapélda)

20. kottapélda Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára 3. tétel 139–143

A tizenhatodik dallamvezetése a bachi prelúdiumok világát idézi, a téma tükörfordításának felbukkanása is jelzi a szerző szándékát. A rövid, két ütemes *Lento* szakasz a főtéma motívumával vezet vissza a reprízhez. A *Coda (Più allegro)* rész egyre szélesedő, súlyosodó dallama a brácsa felsőbb regisztereibe emelkedik. (20. kottapélda) A deklamáló, parlando brácsaszólam alatt a zongora futamai, *arpeggiói*, oktávjai nagyszerűen alátámasztják az egyébként kényes magasságokban mozgó szólamot. Végül a tételt és egyben a művet a zongora látványos és hatásos tizenhatodfutammal zárja.

Concerto zongorára, brácsára, fuvolára és vonószekarra

Weiner rövid életének egyik legfontosabb, legjelentősebb művében, a brácsára, fuvolára, zongorára és vonószekarra komponált Concertóban szintén egy régi, barokk műfajra, a *concerto grosso*-ra tekint vissza. Lehet persze ezt sok mindennel magyarázni. Hiszen Bartók *Divertimentó*-ját – ami szintén a *concerto grosso* eszközeit használja – Magyarországon először az OMIKE zenekara mutatta be Sándor Frigyes vezényletével; nyilván ismerhette a fiatal komponista a mű partitúráját. Bach V. brandenburgi versenyével való párhuzam nyilvánvaló, ha megnézzük többek között például a hangszerösszeállítást. A *Concerto* hangvételéből, ünnepélyességéből mégis érezhető, hogy Weiner László lényének egy egészen

CONCERTO
I.

Allegro maestoso (♩ = 92-96)
molto risoluto

WEINER László

21. kottapélda Weiner László: Concerto
1. tétel, 1–4.

különleges kapcsolata volt a barokk zenével; életének egyik legfontosabb eseménye, feleségével való megismerkedése is egy Händel oratórium előadáshoz kapcsolódott.⁴⁵ Az első tétel a barokk hangnemtervet – tonika, domináns, szubdomináns, tonika – követi. A szólóhangszerek és a zenekar használatában megfigyelhető,

⁴⁵ Tallián: Weiner László. 3.

hogy Weiner polarizálja a szólamokat. A brácsa és a fuvola általában együtt mozgó, vagy egymást kiegészítő kettőse mellett a zongoraszólam és a vonószeneakar hármas osztásúvá alakítja a hangképet.

A mottószerű vonószeneakar bevezető, melynek szaggatott, de egyre inkább bővülő részei (21. kottapélda) a hallgatóban a

türelmetlen elmondani-vágyás érzését kelti, a már említett hangnemterv szerint tér vissza az adott hangnemben a tétel folyamán. A tételben a mottótémán kívül három téma váltja egymást, melyek karaktere is különböző.

Az első téma egyértelműen bachi eredetű. Talán a g-moll hegedű

23. kottapélda Weiner László: Concerto
1. tétel, 27–30.

szólószonáta (BWV 1001) fűgája ihlette Weinert, hogy a jellegzetes hármas felütés után barokkosan körülírt dallammal indítsa az expozíciót. (22. kottapélda) Itt is megfigyelhető a már a mottóban bemutatott hangról hangra építkező szerkesztésmód. A téma első, kétütemes fuvola

megszólalását a brácsa öt ütemmé bővíti. A zongora témabemutatása már hét ütemre bővíti az anyagot. Újabb jel következik, a tétel elején megismert mottó a domináns hangnemben (e) jelzi a következő formarészt. A második témához érkeztünk. (23. kottapélda) Az eszpresszív dallamot a brácsa és a fuvola kettőse válaszolgatva hozza, teljesen szabályos, nyolc-ütemes periódusban. A vonószeneakar kíséretében feltűnik a „Bach-téma” feje, visszautalva a főtémára. A harmadik téma *scherzando* karakterű.

24. kottapélda Weiner László: Concerto
1. tétel, 41–42.

Anapesztus ritmusa jellegzetes hangulatot ad, amitől akkor is fel lehet ismerni később, amikor variálva vagy kíséretként tér vissza. (24. kottapélda) Az 57. ütemtől átvezetés kezdődik, ami a mottó anyagából táplálkozik. A 70. ütemtől érdekes kísérletet figyelhetünk meg, Weiner egymásra illeszti a három téma rétegét. A Bach-téma brácsában és a fuvalóban jelenik meg, az eszpresszív-téma a zongorában. A *scherzando*-témára a vonósnékar *pizzicato*

25. kottapélda Weiner László: Concerto
1. tétel, 265–268

kísérete utal. Ez a kidolgozásszerű, hosszabb szakasz áll a tétel tengelyében. Egy hosszabb átvezető szakasz után érünk el az újabb formai határhoz, a 133. ütemben újra felhangzik a mottó, ezúttal a szubdomináns (*d* majd *g*) hangnemben. Ezt

26. kottapélda Weiner László: Concerto
2. tétel, 57–60.

követően jutunk el a hatalmas zongora kadenciához, amely – mint ahogy Tallián Tibor is rávilágít erre tanulmányában⁴⁶ – megidézi Bach V. brandenburgi koncertjének csembaló kadenciáját. A virtuóz kadenciát a zenekar vezeti le a három ütemes álzárathoz, ahol *c*-ben hangzik fel a mottó, de aztán egy egyszerű kadenciális négy ütemmel lezárja a tételt. (25. kottapélda)

⁴⁶ Tallián: Weiner László. 37.

A második tételben nyoma sincs az első tétel neobarokk, optimista alaptónusának. Ennek ellenére kapcsolatban marad a barokk formavilággal; a barokk Air lassú, improvizatív vonássai elevenednek meg benne. A tétel a bartóki éjszaka

Z. 4203

27. kottapélda Weiner László: Concerto
2. tétel, 77–80.

vízióira emlékeztet. A három szólóhangszer egy, Weiner művészetében már ismerős dallamot intonál. A kvartlépéses, népdalszerű deklamáció megfigyelhető a brácsa-zongora szonáta nyitótételében, de a hegedű-brácsa duó lassú tételében is. Ezt a komor, fájdalmas hangulatot még nyomasztóbbá teszi, amikor előbb a cselló és a brácsa, majd a teljes vonóskar *unisono*ja *de profundis* hozza a témát. A zenekart szinte kóruszerűen, mindig *unisono* használja itt

Weiner. A zongora ebben a tételben is hosszabb kadenciához jut, szinte kitör a tétel nyomasztó légköréből. A kadencia érzelmek széles skáláját járja be, *appassionatótól*, *rubatón* és *tranquillón* át, a *maestoso*ig, míg a vonós *pp unisono* hirtelen megtöri a lendületet. (26. kottapélda) A beletörődés érzését még meg-meg szakítja pár dallamfoszlány, mígnem eljutunk a tétel befejezéséhez, ahol a vonósok mélyen lent tartott *fisz-cisz* kvintjébe a zongora *fisz-moll arpeggio* akkordjába fájdalmasan fúródik bele a *sforzato c* hang. Ezt a kisszekundos furcsa fintort már hallhattuk az első tétel végén is, igaz, másfajta előjellel. (27. kottapélda)

A harmadik tétel hirtelen magyaros, rusztikus lendülete mintha feledtetni próbálná a második tétel nyomasztó töprengéseit. Ismét az optimista Weinerrel állunk szemben, aki visszatér eredeti gondolatához a barokk concertóhoz. A rövid, ám vaskos zenekari bevezető után a szólóbrácsa az első tételben megismert barokkos, tizenhatodos dallamot játszik. A zenekari közjátékok rondószerűen követik egymást, mígnem tempóváltásba torkollnak. A 65. ütemben gyors, bartóki scherzo-

szerű *vivace* veszi kezdetét. A szólókban virtuóz tizenhatodfutamok, a kíséretben *pizzicato* és *col legno* effektusok teszik légiesen elegánssá a hangvételt. A rész végén visszalassul a tempó, visszatérünk a már ismert, barokkos témához. A *coda unisonói* után Weiner odailleszt még egy *strettát*, imponálóan bravúrosan zárva a tételt. (28. kottapélda)

28. kottapélda Weiner László: Concerto
3. tétel, 170–174.

Vándor Venetianer Sándor

A meggyilkolt szerzők közül talán Vándor Venetianer Sándor¹ élete, munkássága van a legjobban dokumentálva.. Vándor zeneszerzőként hátrahagyott életműve egy polgári hatásokkal telített, a francia impresszionista és német posztromantikus hagyományokkal átitatott egyéni nyelvről tanúskodik, amit Bartók és Kodály szelleme – bár nem ismerte személyesen őket, mindkettőjükre a legnagyobb tisztelettel tekintett² – is megérintett. Vándor kórusvezetői és munkásmozgalmi szerepéről átfogó tanulmányok születtek.³ Dolgozatomban inkább instrumentális munkásságára próbálok rávilágítani, ezért röviden ismertetem életét.

1901. július 28-án született Miskolcon. Édesapja dr. Venetianer Jakab szülész-nőgyógyász, a miskolci értelmiségi elit egyik népszerű alakja volt. Lakásukon rendszeres vendégek voltak haladó gondolkozású politikusok, művészek. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bródy Sándor is felkereste őket, amikor Miskolcon jártak.⁴ Buzás Józsefné (Vándor Sándor özvegye) a vele 2009 márciusában készített interjúban így emlékszik Vándor Sándor gyermekkoráról, szüleiről:

Férjem jól szituált értelmiségi, polgári családból származott. Az apósom a miskolci OPI-nak volt igazgató-főorvosa, nőgyógyász volt. A miskolci jobb családok gyermekei mind az ő közreműködésével jöttek világra. Az anyósom egy fantasztikus asszony volt, aki miután felnevelte a gyerekeit és azok szétszéledtek, állandóan kitalált valami tevékenységet. Nem tudta tevékenység nélkül csak úgy az időt eltölteni. Szervezett főzőtanfolyamot, kiváló háziasszony volt. Próbált régiségekkel foglalkozni és kereskedni, de csak műkedvelőként. De mindig csinált valamit [...] A férjemnek abszolút hallása volt. Ez már kora gyermekkorában megmutatkozott. Nevetve mesélte nekem első karmesteri tevékenységét. Egy este vacsoravendégek voltak náluk. Persze a gyerekek nem vehettek részt a vacsorázásban, le kellett feküdniük. Odaálltak az ajtóhoz és hallgatóztak. Ekkor két testvéréből „kórust” szervezett. Amikor hallották a kanál- és tányérsörömpölést, akkor ő levezényelte a következő szöveget: MÁR ESZ-NEK, MÁR ESZ-NEK! Egészen addig kiabálták ezt, amíg a szülők el nem zavarták onnan őket [...] A család komoly társas életet élt. Az anyósom volt a lelke ennek a társaságnak, az apósomat nagyon kedves, csendes

¹ Lásd: *Függelék VIII.* képek.

² Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefnével.* 2008. augusztus 15. (hangfelvétel, Bársony Péter tulajdonában).

³ Flórián László, Fejes György, Tiszay Andor és Vágó Ernő tanulmányai. In: Czigány: *Munkásének.*

⁴ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének.* 83.

visszahúzódó idős úrként ismertem meg akkortájt, amikor én a családba kerültem. Közel volt a hetvenhez.⁵

Dr. Venetianer Jakab a Tanácsköztársaság alatt vezetői szerepet is vállalt.⁶ Fia, Vándor Sándor a gimnázium utolsó évében a diáktanács vezetője lett, ezért a forradalom után, még érettségi előtt kirúgták az iskolából.⁷ Nagy nehézségek árán sikerült az érettségi bizonyítványt megszerezni, de nem tanulhatott tovább. 1920-ban nővérével Berlinbe utazott, ahol három szemesztert végzett Wilhelm Klatte növendékeként, majd Lipcsébe ment.⁸ 1922. szeptember 16-án a lipcsei Zenekonzervatóriumban Paul Graener zeneszerzés-növendéke lett.⁹ Egy korabeli plakát tudósít egy zeneszerzés vizsgakonцерtról, ahol Vándor Sándor is részt vett fuvola-zongora darabjával.¹⁰ A mű kottája elveszett. Lipcsében megismerkedett Szabolcsi Bencével, aki szintén ott töltötte diákéveit.¹¹ Sokat találkoztak, együtt elemeztek Bartók és Kodály műveket, Adyról és a német új zenéről beszélgettek.¹² 1924. március 24-én kapta meg diplomáját.¹³ A németországi évek után több évre Olaszországba utazott, ahol staggione társulatoknál korrepetitorkodott, néha vezényelt is.¹⁴ Ezután visszatért Berlinbe, majd 1932-ben hazajött Magyarországra.¹⁵ A komoly műveltségű fiatal Vándor Sándor folyékonyan beszélt németül, angolul, franciául, oroszul, olaszul és spanyolul.¹⁶ Később, amikor nem volt állása, tanította is ezeket a nyelveket.¹⁷ Először a Soproni Színházban dolgozott, mint karmester és korrepetitor, majd Miskolcra, később Budapestre ment, ahol bekapcsolódott a zenei életbe.¹⁸ 1934-ben „ezüst” díjat nyert „Gép” című zongoradarabjával a „kelet-európai

⁵ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével*. 2008. augusztus 15.

⁶ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 83.

⁷ Uo.

⁸ A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.I.2. Ins.Nr.14197.

⁹ Uo.

¹⁰ A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.III.1/23.

¹¹ Szabolcsi Bence: *Zsidó Kultúra és zenetörténet. Tanulmányok*. Összeállította és sajtó alá rendezte: Kroó György. (Budapest: Osiris, 1999). 8.

¹² Fejes György: „Vándor Sándor, a zeneszerző”. In: Czigány: *Munkásének*. 93.

¹³ A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.I.2. Ins.Nr.14197.

¹⁴ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 83.

¹⁵ Uo. 84.

¹⁶ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével*. 2008. augusztus 15.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 84.

zongoraművek zenei versenyén”.¹⁹ Ez az egyetlen darabja Vándor Sándornak, ami még az életében nyomtatásban megjelent.²⁰ Első szerzői estjére 1935 márciusban került sor a Zeneakadémia Kistermében. Az előadói gárdában kiváló művészek neveit találhatjuk: Sándor György, Friss Antal, Rózsa Vera, Salgó Sándor. Az eseményt méltató kritikák jelentek meg több pesti újságban.²¹ Kapcsolatba került a munkásmozgalommal, megismerkedett József Attilával is.²² 1936-ban felkérték a Szalmás Piroska által vezetett kórusból kivált csoport által alakított kórus vezetésére, ami később mint Vándor kórus vált híressé.²³ Második szerzői estje 1939. márciusában szintén a Zeneakadémia Kistermében volt.²⁴ Ebben az évben ismerte meg későbbi feleségét, Juditot, akivel 1941-ben házasodtak össze.²⁵ Az Aréna úti (ma VII. ker. Dózsa György út) egyszobás albérletben boldog házasságban éltek, 1942-ben megszületett gyermekük, Júlia.²⁶

Én 1939-ben kerültem a kórusba, ott ismerkedtem meg a férjemmel. Természetbarátok Egyesületének tagja voltam és jártam közös túrákra, énekelgettünk. Ott fedezte fel valaki, hogy milyen jó hangom van. Kórustag volt, mondta, hogy menjek a kórusba, tehát beszervezett. Meghívott és én kötélnek álltam. Nem tudtam én akkor a kórusról. A Vándor kórusban politizáltak. Baloldelibbák voltak a Szociáldemokrata Pártnál. Nem is szerettek minket. Nem voltak kommunista párttagok tudomásom szerint, de mindenképpen afelé szimpatizáltak mindenki. Hogy honnan ismerték a férjemet, honnan tudtak róla, vagy a munkásdalos szövetségből javasolták, én meg nem tudom mondani. De tény, hogy elmentek hozzá, megegyeztek. Úgy egyeztek meg, hogy fizetni nem tudnak. Ha a kórus fellépéseiért kap valami pénzt, akkor persze juttatnak neki is, de fizetésről szó sem esett közöttük. Akkor nem volt konkrét munkahelye, állása. Nyelvet is tanított. És a kórusból is volt imitt-amott egy kis jövedelem. A testvérénél Gál Lászlónénál lakott és az édesanyjától, szüleitől kapott pénzt, amíg egzisztenciálisan gyengén voltunk eleresztve. Amikor összekerültünk, akkor is én dolgoztam, de anyósoméék minden hónapban küldtek, ha jól emlékszem 30 pengőt. Az én szüleimnél ebédeltünk. Az utolsó levelezőlapot, amit az anyósomtól kaptunk, míg élek nem felejttem el. Úgy volt, hogy az orvosokat nem viszik be a gettóba, a deportálást előkészítő téglagyárba. Írta, ahogy az emberek viszik a motyóikat, cipelik a kis batyukat, mennek és vonulnak sírva az ablak előtt, és ő nézi és nem tud mást, csak zokogni. A következő nap őket is beterelték. Csak sokkal később tudtam meg, az egyik kórustag felesége mesélte, – ő

¹⁹ A versenyre való egyetlen utalás a zongoradarab kiadott kottájának a címlapján található.

²⁰ Vándor Sándor: *A gép.* (Budapest: Détári, 1934).

²¹ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének.* 84.

²² Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével.* 2008. augusztus 15.

²³ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének.* 86.

²⁴ Uo. 89.

²⁵ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével.* 2008. augusztus 15.

²⁶ Uo.

miskolci volt, a nagypapa, vagyis az apósom segítette őt is a világra – hogy bekerültek a téglagyárba, a Venetianer házaspár. Másnap holtan találták őket. Öngyilkosok lettek. Gondolom, fel voltak erre készülve. Én nagyon megkönnyebbültem, hogy nem csinálták végig ezt a szörnyűséget. Én tisztviselő, ügyvédkisasszony voltam sok éven át. Aztán amikor jött a zsidótörvény, akkor feketén.²⁷

1940-ben Vándor Kárpátalján munkaszolgálatos.²⁸ A fizikai kényszermunka mellett szellemileg folyamatosan képezte magát, ruszin népdalokat gyűjtött, nyelvet tanult.²⁹ A negyvenes évektől Vándor már szinte kizárólag csak kórusműveket komponált. Felesége visszaemlékezése szerint nem volt kapcsolata a zenei élettel, inkább a kórusmozgalom és ezáltal a kultúrpolitika töltötte ki az életét.³⁰ Dokumentumokból kiderül, hogy az OMIKE is alkalmazta 1943-ban korrepetitorként.³¹ Instrumentális művek bemutatására kevésbé volt lehetősége, míg a munkaskórusokkal napi kapcsolatban volt. Ennek ellenére 1942-ben és 1944-ben az opera műfaját is kipróbálta. *Dr. Kiss Álmos* című kétfelvonásos operája (1942), majd *Amphytrion* című opera vázlatai (1944) soha nem kerültek bemutatásra.³² 1944 márciusától kezdve folyamatosan munkaszolgálatos, előbb a IX. kmsz zászlóalj pótkereténél Szentendrén, majd Vácott.³³ A nyár végén Budapesten teljesített munkaszolgálatot.³⁴ Utolsó bevonulásakor 1944 novemberében Sopron környékére vitték a századát. 1945 januárjában a táborban a rettenetes körülmények miatt naponta 8-10-en haltak meg.³⁵ Vándor Sándor január 14-én³⁶ a Malomhegy utca 10. szám alatt lévő Poropatic-héle hengermalomban fagyott halálra.³⁷ Kórusa, a Vándor Kórus is drámai veszteséget szenvedett, a kórus 47 tagja halt meg különféle koncentrációs táborokban, munkaszolgálatban, rabságban.³⁸

²⁷ Részlet az interjúból In: Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás József nével.* Budapest, 2009.

²⁸ Szita Szabolcs: *Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944/45.* (Budapest: Kossuth, 1989). 168.

²⁹ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének.* 110.

³⁰ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás József nével.*

³¹ Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei.* (Budapest: n.k., 1943). 118.

³² Az operák kéziratái az MTA Zenetudományi Intézetben találhatóak.

³³ Szita Szabolcs: *Halálérőd.* 168.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Szita Szabolcs Halálérőd című könyvében (168.) január 16-át adja meg halálozási dátumnak. A január 14-i dátum Vándor Sándor özvegye elmondása alapján.

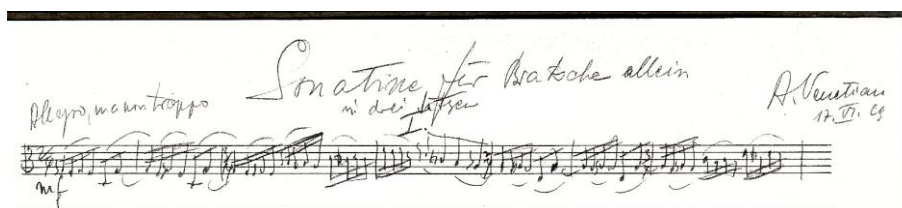
³⁷ Szita Szabolcs: *Halálérőd.* 168.

³⁸ A mártírok névsorát lásd: Vágó Ernő: *Vándor Sándor tanítványai. A Vándor Kórus története.* (Budapest: Táncsis, 1978). 96.

Férjem 1945. január 14-én halt meg Sopronbánfalván. 1944. nyarán kellett bevonulnia. Utoljára 1944 november végén találkoztam vele. Akkor itt volt Budapesten. Tudta, hogy viszik nyugatra. Könyörögtem, hogy próbáljon meg lelépni, tudtam valamilyen lehetőséget, ahol lakhat. A háború után hirdetem újságban, hogy aki tud róla, keressen meg. Egy társa, aki vele együtt volt, megkeresett. Ő mesélte el a halálát. Iszonyatos körülmények között, nyitott pajtában, még oldala sem volt, szállásolták el őket. Hullott rájuk a hó. Először a keze, lába fagyott el. Könyörgött a férjemnek, hogy ne hagyja el magát, próbáljon lábraállni. Nem bírt tovább élni. Vidám volt és derűs, fantasztikus humorú.³⁹

Szonatina szóló brácsára három tételben

Vándor egyes kézírataiban nagyon pontosan feljegyezte a komponálás helyét és a befejezés idejét.⁴⁰ Így történt ez a Szonatina esetében is.⁴¹ 1929-ben, második hosszabb berlini tartózkodása alatt született a mű, a szerző ideiglenes lakhelyén, Berlin-Charlottenburgban. Vándor Sándor (ekkor még Alexander Venetianer) gyorsan komponált. Özvegye visszaemlékezése szerint egész életében folyamatosan foglalkozott zeneszerzéssel. Ezt alátámaszja műveinek datálása is. A Szonatina első

29. kottapélda Vándor Sándor: Szonatina
brácsára 1. tétel, 1–6.

tételét valószínűleg egy nap alatt, 1929. június 17-én vetette papírra. A második tételt június 19-én kezdte írni és a rákövetkező napon fejezte be. A harmadik tétel datálása június 20-21. Három másik műve keletkezett ebben az időszakban, az I. hegedű-zongora szonáta, a *La tombe di Bilitide* dalok mezzóra és zongorára és az 1930-as IV. zongoraszonáta. Vándor Sándor egy évvel korábban írta Vonósnégyesét, ami az első jelentősebb, fennmaradt műveként tart számon a zenetörténet.⁴² Debussy és Ravel hatása érezhető ezen a művön, de tetten érhető Vándor vonzódása a német expresszionizmushoz is. A Szonatina egy lépéssel tovább megy. Nem tudjuk, hogy Vándor kapcsolatban volt-e a kor német mestereivel, Regerrel és Hindemith-tel,

³⁹ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás József nével.*

⁴⁰ A kéziratok a Zenetudományi Intézetben találhatóak.

⁴¹ MTA-ZTI Könyvtár, C-16/a/1962.

⁴² Fejes György: „Vándor Sándor, a zeneszerző”. In: Czigány: *Munkásának.* 94.

de mivel Reger a lipcsei konzervatóriumban tanított, Hindemith pedig a berlini Zeneakadémián, valószínűsíthető, hogy ismerte művészetüket. A Szonatina néhány pontban rokon vonásokat mutat Reger 1915-ben komponált három brácsa szólószonátájával, de meglepő módon Hindemith két (1919 és 1922-es kelezésű) brácsa szólószonátájával is. Az első tételben (*Allegro, ma non troppo*) két karakter

30. kottapélda Vándor Sándor:
Szonatina brácsára 1. tétel 163–178.

ütközik egymással. Az első téma karaktere franciás könnyedségű, ritmikus *legato* tizenhatodmenetek tagolják, sokszor használ kis szekund lépést, ez különlegesen hajlékonyá teszi a dallamot. (29. kottapélda) A második karakter nyugodtabb tempója egy expresszív új anyaggal ismertet meg. Hindemith brácsa szólószonátaiban megfigyelhető a tág hangközöket használó kromatikus, gyakran moduláló dallamvezetés, ami erre a témára is jellemző. A bőséggel használt szekund, szeptim és szűkített hangközök egy bátor útválasztást sejtetnek. A tétel *coda* előtti részénél felgyorsul a tempó; kromatikus tizenhatodfutam *leggiero*, virtuóz passzázs vezet a második téma kétütemes távoli emlék-szerű visszaidézéséhez, hogy a félhangonként fellépő akkordsor után egy vad, hat ütemes *ff* zárja le a tételt, a végén kitarva az egész tétel alap hangközét, a kis szekundot. (30. kottapélda)

31. kottapélda Vándor Sándor: Szonatina
brácsára 2. tétel 1–14.

A második (*Adagio*) tétel egy fájdalmasan ereszkedő siratóval indul. A dallam kötéseinek artikulációi egyértelműen a magyar népdalok szövegét követik. (31.

32. kottapélda Vándor Sándor:
Szonatina brácsára 3. tétel 77–88.

kottapélda) Az egyre sűrűsödő és tömegében gyorsuló anyag egy magas fekvésű *ff* részben kulminál. Bartóki vízió az ezt követő *pp* üveghangos, elfáradt és semmibe vesző dallamtöredék. Mintha a megállás után, nem is lehetne továbblépni, a sirató dallam tér vissza. De ezúttal másfelé kanyarodik. Fájdalmas jajkiáltások után *morendóba* süllyed a tétel. Az utolsó gyors tétel 5/8-os lüktetésű témája egy szilaj tánc képét vetíti elénk. Fejes György tanulmányában rámutat, hogy a tételben felfedezhető – először Vándor Sándor művészetében – a magyar zene, a „bartóki értelemben vett magyar népdal” és Liszt hatása.⁴³ Ő a harmadik tételre gondol, holott a második tétel siratója egyértelműbb jelzéseket ad Vándor Sándor magyar gyökereiről. A bolgár ritmika azonban keringővé változik. A dallamban Fejér rokonságot lát Liszt Faust szimfóniájával.⁴⁴ Lehet, hogy igaza van, bár a dallam inkább az első tétel expresszív témájával rokon. A halvány keringőszerű szakasz felgyorsul és megérkezik a tétel egy vad, tizenhatodos részhez. (32. *kottapélda*) Hindemith hatását nyilvánvalóvá teszi a ritmikus hangsúlyozás. (33. *kottapélda*) Rondószerűen tér vissza újra az első, majd a második téma, míg végül *furiosóba* torkollva négy *ff* akkorddal fejeződik be a darab.

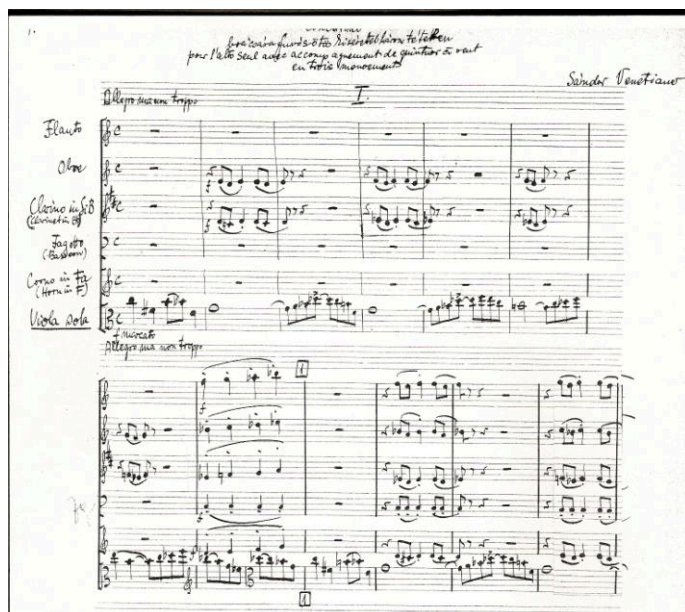

33. kottapélda Paul Hindemith: Szonáta
szóló brácsára (op 25, Nr. 1) 4. tétel 1–8.

⁴³ Fejes György: „Vándor Sándor, a zeneszerző”. In: Czigány: *Munkásének*. 94–95.

⁴⁴ Uo. 95.

Concertino, Kis versenymű brácsára fúvósötös kísérettel

34. kottapélda Vándor Sándor: Concertino
brácsára és fúvósötösre 1. tétel 1–12.

A Concertino szokatlan összeállítású mű, a brácsa repertoárjában egyedülálló módon fúvósötöst rendel a szólóhangszerhez.⁴⁵ 1932-ben próbálkozik először egy – szintén Concertino című – darabbal, amit csellóra és fúvósokra képzelt el. A mű csak zongorakivonatban maradt fenn, de pár évvel később a hangszer-összeállítást kicsit módosítva újabb darab készült. Vándor

Sándor – ennek a művének a partitúrájában, „vezérkönyvében” használta először új nevét – 1936-ban Budapesten komponálta a darabot. Az ajánlás barátjának, Marcel Dicknek szól.⁴⁶

A mű stílusán is változást hozott a Vándor *ouvre*-be. Fejes György tanulmányában rámutat arra, hogy 1935/36-tól Vándor tudatosan szakítani próbált korábbi „eklektikus”, a francia- és német hagyományokat ötvöző stílusával és kívülről keresett kapcsolatot a Kodály-iskolával.⁴⁷ A Concertino kottáját kézbe véve mindjárt szembe tűnik a szóló brácsa és a fúvósötös kíséret markáns elkülönülése. Mintha egy kórus és egy énekes szólista vetélkedne egymással, a kórus – azaz a fúvósötös – általában tömörszerűen mozog, néha engedélyez csak kisebb szólókat a fúvósoknak. Az első tétel *Allegro ma non troppo*, két különböző karakterű és metrumú témának a váltakozására épül. Az első, nyitó téma magyaros deklamálását a fúvósok előbb csak párban, majd együtt kommentálják. (34. kottapélda) A fúvósok *anapestus* lüktetése az egész tételen átvonul, mintegy vezérritmusként. A második téma $\frac{3}{4}$, a *legato*, *pp* negyedmozgások sejtelmes hangulatát

⁴⁵ MTA-ZTI Könyvtár, C-50/1962.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Fejes György: „Vándor Sándor, a zeneszerző”. In: Czigány: *Munkásének*. 101.

a brácsa és a vele párba állított fúvósok kérdés-felelete tagolja. (35. kottapélda) A ritmusvariációkkal, kánonokkal színesített tétel egyszerű zenei anyaga élvezetes

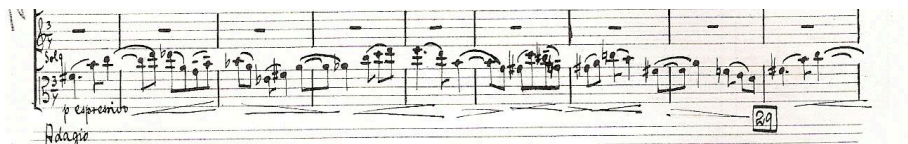

35. kottapélda Vándor Sándor: Concertino
brácsára és fúvósötösrre 1. tétel 38–58.

játszanivalót biztosít a művészeknek, mert a szólamok, elsősorban a brácsaszólam kidolgozása hangszereszerű.

A második tétel dal-formájú *adagio*, finom, lírai dallam hangzik föl, a szólóhangszer hemiola osztású témát mutat be. (36. kottapélda) A második rész kis kánonokkal sűrített szakasza után az anyag felszakad; fúvósok tartott

hangjai alatt a brácsa recitativo-szerű dallamot játszik. A visszatérés előtt a szólóhangszer akkord- és kettősfogásokkal, tizenhatod menetekkel előbb sűríti,

36. kottapélda Vándor Sándor: Concertino
brácsára és fúvósötösrre 2. tétel 1–9.

37. kottapélda Vándor Sándor: Concertino
brácsára és fúvósötösrre 3. tétel 1–6.

majd oldja a feszültséget, hogy a kezdő, fájdalmas téma még egyszer felhangozhasson. Az utolsó tétel *Allegro molto* motorikus dallama, a zárt és tömbökben mozgó kíséret (37. kottapélda) nyújt keretet a fő témának. A második téma lágy *espressivo*ja (38. kottapélda) alapvető különbségét a kíséret finom, nyolcad-mozgásos, egy későbbi közjátékban triolás lüktetése adja.

38. kottapélda Vándor Sándor: Concertino
brácsára és fúvósötösre 3. tétel 44–50.

FÜGGELÉK I.

Vándor (Venetianer) Sándor műveinek jegyzéke

A műjegyzéket az MTA Zenetudományi Intézetének Magyar Zenetörténeti Osztályán, Maróthy János hagyatékában található kéziratok alapján állítottam össze. Egyetlen kivétel legkorábbi ismert darabja, az 1923-ban keletkezett *Téma variációkkal*, aminek kottája eltűnt.

<i>Műcím</i>	<i>Szöveg</i>	<i>Hangszer</i>	<i>Keletkezés helyszíne</i>	<i>Keletkezés ideje</i>
Téma variációkkal		fuvola, zongora	Lipcse	1923
I. vonósnégyes három tételben		vonósnégyes	Legnano (Milano)	1928
Szólószonáta brácsára három tételben		brácsa	Berlin	1929.VI.17-21.
I. szonáta három tételben		hegedű, zongora	Berlin-Charlottenburg	1929.VI.2-10.
La tomba di Bilitéde, Tre epittaffé per mezzo-soprano	Pierre Louÿs - Alessandro Chiavolini	mezzo, zongora		1929.X.24.
IV. zongoraszonáta		zongora	Berlin-Wilmerdorf	1930.I.3-29.
A lelkek temetője	Ady Endre	vegyeskar	Miskolc	1931
Air		cselló, zenekar	Miskolc	1931.III.5.
Air		cselló, zongora	Miskolc	1931.XI.7-10.
Vonóshatos három tételben		2hg,2br,2cs	Miskolc	1932
Concertino gordonkára és fúvósokra		cselló, zongorakivonat		1932.II.31.
Fölszállott a páva	Ady Endre	négyszólamú férfikar	Miskolc	1932.VI.14-15.
Szvit két tételben	I.Falu a/Pastoral, b/tánc II.Város /Gyártelep	zenekar (2fl,2ob,2cl,2fg,1cfg, 3tr,4hr,btb,schl,vl, vla,vc,cb)	Miskolc	1932.VI.24.
A gép		zongora	Miskolc	1933.I.13-14?
Levél (Dalok)	Henry Barbusse–Kosztolányi Dezső	ének, zongora	Debrecen	1934.I.25.
Hol a földes...	Ovid Densasiánu – József Attila	4 szólamú férfikar	Budapest	1934.X.2.
Szonáta gordonkára és zongorára három tételben		cselló, zongora	Budapest	1934.X.20., XI.6.
Rilke áhítatos sorai	Alfred Reinhold	ének, zongora	Budapest	1934.X.26.
Sanctificetur nomen...	Alfred Reinhold	mezzo, zongora	Budapest	1934.X.8.
Silence	Henry Barbusse	ének, zongora		1934.XII.13.
Farkasverem	Erdélyi József	négyszólamú férfikar	Miskolc	1935.VI.24.
Magyar szerenád három tételben kamarazenekarra		(2fl,2ob,2cl,2fg,2hr, vonósok)	Miskolc	1935.VIII.
Serenade pour orchestre a cordes		vonósszenekar	Budapest	1935.XII.11.
Ária baryton-fuvolára zongorakísérettel		baritonfuvola, zongora	Budapest	1935.XII.14.
Duó hegedűre és gordonkára		hegedű, cselló	Budapest	1936

III. zongoraszónáta		zongora	Budapest	1936
Concertino brácsára fúvósötös kísérettel, három tételben		brácsa, fúvósötös	Budapest	1936.I.31.
Jelige	n.n.	négyszólamú férfikar		1936.IV.7.
Haszon	József Attila	2 szólamú kórus, zongorakísérettel		1936.V.20-26.
Koldus és királyfi, kísérőzene I.kép		zongorakivonat		1937.VI.29.
Valaki elment	Bach György	ének, zongora	Budapest	1937.XII.11.
Tiszta szívvel		vegyeskar		1937.XII.14.
Aki szegény, az a legszegényebb	József Attila	dal zongorakísérettel		1937.XII.31.
Szegény ember balladája	József Attila	dal zongorakísérettel		1937-40
Lopók között szegény az ember	József Attila	dal zongorakísérettel		1938.I.5.
Ki vagyok én, nem mondom meg	Petőfi Sándor	dal zongorakísérettel		1938.III.27.
Kísérőzene Aristophanes darabjához				1938.IV.1.
Zenei összeállítás Csokonai: Méla Tempefői című művéhez			Erzsébetváro- si Színház, Márkus Parkszínpad	1938. IV. 28. (bemutató)
Öt kétszólamú zongoradarab régi stílusban		Zongora		1938.IX.20.- X.20.
Medvetánc	József Attila	vegyeskar		1938.VIII.24.
Csák Máté földjén	Ady Endre	vegyeskar		1938.VIII.26.
Jobbágydal a XIX. század elejéről		vegyeskar		1938.X.21.
Verdun esztendővel később	E. Kästner - Szegő István	négyszólamú kórus		1938.XI.15.
És keressük az igazságot	József Attila	négyszólamú kórus		1938.XII.6.- XII.16.
Ha ki erős ember	József Attila	négyszólamú kórus		1938.XII.9.
Vigasz	József Attila	négyszólamú kórus		1939. 24-25.
A bányász	Aron Cotrus – József Attila	férfikar		1939.II.23.
Detestatio belli	Tibullus – Radnóti Miklós	vegyeskar, szoprán, alt, tenor szóló, zongorakísérettel		1939.IV.19.
Külvárosi éj	József Attila	vegyeskar, alt- basszus szólóval, zongorakísérettel,		1939.IX.14-18.
Öt szegény szól	József Attila	4 szólamú kórus		1939.VIII.14- 21.
Munkások	József Attila	vegyeskar		1939.VIII.30.
Darab mozgáskórusra		kórus, zongora		1939.XI.17.
Villon, a költő oktató verse arról az ingről	Erdődy János	dal zongorakísérettel		1939.XI.20-21.
Fiatal életek indulója	József Attila	vegyeskar		1939.XI.4.
Óda	József Attila	dal zongorakísérettel		1939.XII.9-22.
Ember csak az...	Hárs László	kétszólamú kórus zongorával		1940. V.10.
A fán a levelek	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.II.9.

Gyászinduló	Zemplényi István	kétszólamú kórus		1940.IV.8.
Áldassál emberi verejték	Ady Endre	vegyeskar		1940.IV.9.
Hegyes fogakkal	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.V.22.
Gyöngy	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.V.22.
Kovács	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.V.7.
A kanász	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.VI.1.
Mama	József Attila	ének, zongora		1940.VI.5.
Háló	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.VI.7.
Dúdoló	József Attila	vegyeskar		1940.X.23.
Judithoz	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.XI.18.
Judit	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.XI.19.
Burját-mongol aratódal	Zemplényi István fordítása	vegyeskar		1940.XI.30.
Regös ének	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.XII.31.
Várlak	József Attila	dal zongorakísérettel		1940.XII.7.
Fagy	József Attila	dal zongorakísérettel		1941.II.14.
Tedd a kezed	József Attila	dal zongorakísérettel		1941.II.20.
Favágó	József Attila	vegyeskar		1941.II.28.
Fehér Anna	Bartók gyűjtése	alt, tenor, basszus szóló, kórus, zongora		1941.II.6-7.
Föltámadott a tenger	Petőfi Sándor	vegyeskar		1941.III.24.
Siralomvölgy	H. Heine – Szász Károly	dal zongorakísérettel		1941.III.31.
A gazdag embert...	H. Heine – Spáner Andor	dal zongorakísérettel		1941.IV.1.
Hagyd a szent parabolákat	H. Heine - Szász Károly	dal zongorakísérettel		1941.IV.1.
A város peremén	József Attila	vegyeskar zongorakísérettel		1941.IV.23.
Csuvas népdal	Vikár Béla fordítása	vegyeskar, szoprán és tenor szólóval		1941.IV.27.
Háború volt...	Petőfi Sándor	vegyeskar		1941.IX. 9.
Szabadság	Keszthelyi Zoltán	vegyeskar		1941.IX.3.
Talán tudunk dalolni még / Májusi dal	Hárs László	egyszólamú kórus zongorakísérettel		1941.IX.4.
A munkácsi várban	Petőfi Sándor	vegyeskar		1941.VI.21.
Mert ember vagy	Hárs László	ének, zongora		1941.VI.24.
Népi mesék a a folyókról	Langston Hughes – Keszthelyi Zoltán	dal zongorakísérettel		1941.VI.26.
Téli falu, kantáta	Keszthelyi Zoltán	közép hang, vonósnégyes		1941.VIII.18.
Fohászkodás a békekességhez	Keszthelyi Zoltán	háromszólamú nőikar		1941.VIII.22.
Huszita zsolnárdallam	Édes István fordítása	kétszólamú vegyeskar		1941.VIII.27.
Az Isten harsonája	Ady Endre	vegyeskar		1941.XII.30.
Búcsúképpen	Keszthelyi Zoltán	dal zongorakísérettel		1941.XII.31.
Gyors a madár, gyors a szélvész	Petőfi Sándor	dal zongorakísérettel		1941.XII.5.
Rég veri már a magyart a teremtő	Petőfi Sándor	ének (kar?) zongorakísérettel		1941.XII.5.
Fürdik a holdvilág az éj tengerében	Petőfi Sándor	ének (basszus vagy bariton) zongorával		1941.XII.5.(?)

Bordal	Petőfi Sándor	dal zongorakísérettel		1941.XII.8.
Pusztulás előtt	Keszthelyi Zoltán	vegyeskar		1942.I.22.
Külvárosi ucca	Balázs György	ének, zongora	Budapest	1942.IV.20.
Ó, ködös utca, pesti út...	Balázs György	ének, zongora		1942.IV.20.
Dr. Kiss Álmos, opera (tragikomédia 2 felv, 2 kép)	Keszthelyi Zoltán	énekesek, szimfonikus zenekar	Budapest	1942.V.2, VII.9.
A madár fiaihoz	Tompa Mihály	vegyeskar	Budapest	1942.XII.25.
Zene 14 fúvóshangszerre három tételben		2fl,2ob,2cl,2fg,2hr, 2trb,2tr	Budapest	1943
Barátaim!	Fodor József	vegyeskar		1943. II.24.
Esze Tamás komája	Ady Endre	férfikar		1943.IX.2.
Amphitryon, opera	Beck Péter			1943.V.6.
Magyar jakobinus dala	Ady Endre	vegyeskar		1943.VIII.17.
Ének aratás előtt	Ady Endre	vegyeskar		1943.VIII.31.
Sommáslány balladája	népi szöveg	vegyeskar		1944.V.2.
II. szonáta három tételben		hegedű, zongora		
Mondd, mit érlel...	József Attila	egyszólamú vegyeskar		
Mondd, mit érlel...	József Attila	egyszólamú vegyeskar zongorakísérettel		
Szonatina szóló gondokára		cselló		
Béke, borzalom	Radnóti Miklós	dal zongorakísérettel		
Szvit zongorára		zongora		
Két rahókönyéki ruszin népdal		vegyeskar		
Három kőrösmezőkönyéki ruszin dal		férfikar		
Szonatina gondokára és zongorára, három tételben		cselló, zongora		
Kis kétszólamú invenciók zongorára		zongora		
Szonatina hegedűre egyedül három tételben		hegedű		
Szonatina zongorára három tételben		zongora		
Bölcsődal (három tétel)		zongora		
II. szvit (e-moll) öt tételben		zongora		
III. szonáta hegedűre és zongorára három tételben		hegedű, zongora		
III. szvit zongorára		zongora		
A fiatal asszonyok éneke	József Attila	kétszólamú nőikar		
Két női kar (Fiatal asszonyok éneke, Fohászkodás a békességhez)	József Attila, Keszthelyi Zoltán	női kar		
Három szegényember dal (Dalok)		ének, zongora		
Erőlködve, mint akit szél ért...	Aron Cotrus–József Attila	férfikar		
Önarckép (Dalok)		ének, zongora		
I. szvit		zongora		
Hiawatha siráma (dakota	Henry	három szólamú		

indián dal)	Longfellow – Balázs György	vegyeskar		
Szvit négy csellóra		4 cselló		
Kemfang	javai dal feldolgozás	fuvala, katjapi (citera) ének		
Öt tánc zenekarra		szimfonikus zenekar		
Zongoranégyes		zong,hg,br,cselló		
Szegény ember szeretője	József Attila	dal zongorakísérettel		19? I.13.

FÜGGELÉK II.

Gyulai Elemér műveinek jegyzéke

A műjegyzéket az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában található kéziratok alapján állítottam össze.

In memoriam, 6 zongoradarab	zongora	1920.XI.22-1932.IX.19.
Zongoradarab tétel (cím nélkül)	zongora	1921.IX.18.
Saint Pierre	zongora	1921.V.27.-VIII.13.
Zongoradarab	zongora	1921.XII.5.
Capriccioso (Boszorkánytánc)	zongora	1922.II.15.
Zongoramuzsika	zongora	1922.III.1-1923.I.6.
Suite	zongora	1922.VIII.14.-22.
Allegro, zenekarra	partitúra	1926
Allegro, zenekarra	zg kivonat	1926
Szonatina fuvalára és zongorára	fl, zg	1926
Kantáta	zg kivonat, szoprán, vegyeskar	1926-36
Előjáték egy nagybőjti kantátához	partitúra	1926-36
Kisebb zongoradarabok (fantázia, 3 capriccio, 3 burleszk, 6 kis zongoradarab, szonatina, stb)	zongora	1926-36
9 zongoradarab	zongora	1927.V.- 1928.IV.?
9 dal szoprán hangra	szoprán, zg	1928
Öt népdal	2 és 3 sz nőikar	1932.IV.20.
Zöld leveles fehér...(Petőfi Sándor)	szoprán, zg	1932.X.5.
4 fúgatanulmány	zongora	1936.XI.8.-28.
II. Zongoraszonáta c-moll	zongora	1937
Zongoranégyes	hg,br,cs,zg	1938
IV. Zongoraszonáta F-dúr	zongora	1938
Legenda	cselló, zongora	1938
III. Zongoraszonáta C-dúr	zg	1938-39
Vonósnégyes	Partitúra	1939
Vonósnégyes	zongora kivonat	1939 VI-VII.
Hegedű-zongora szonáta	hegedű, zongora	1940
Pastorale. Tavasz, nyári, őszi és karácsonyi zene, zenekarra	zenekar	1940/41
VI. Zongoraszonáta	zongora	1941
V. Zongoraszonáta D-dúr	zongora	1941
Három mese	zongora	1941
24 bagatell	zongora	1942
Andante ma non troppo (tétel)	cselló, zongora	1942. VI. 28.
Szvit zenekarra	Vázlat	1943-1944. III. 12-24.
Divertimento	Zenekar	1943.VIII. 28-?
Holdfényben (V. A. Koskenniami - Kara Ferenc)	ének, zongora	1944. III. 13.

Altatódal (Aleksis Kivi–Képes Géza)	ének, zongora	1944. III. 26-27.
Air	zongora	1944. IV. 2.
I. Zongoraszonáta	zongora	?
Mért nincs?... (népdal)	szoprán, zongora	?
Virágének (Petőfi Sándor)	szoprán, zongora	?
Az én két asszonyom (Ady Endre)	szoprán, zongora	?
Megyek? Visznek? (Cihle Valéria)	szoprán, zongora	?
Milyen jó jónak lenni (Szabó Lőrinc)	szoprán, zongora	?
3 szolamú invenció adott témára	zongora	?
Mise	zg kivonat, 4 sz kórus	?

FÜGGELÉK III.

Kuti Sándor műveinek jegyzéke

A műjegyzék adatai Flórián László: *Egy tehetséges muzsikusa Kuti Sándor*. valamint Fejes György: *Kuti Sándor és fennmaradt művei*. In: Czigány: *Munkásságának* című írásokban találhatóak. A leszármazottak tulajdonában lévő kéziratokhoz nem fértem hozzá, máshol publikált Kuti Sándor műjegyzék nem létezik. A művek egy része elveszett

rövidebb kompozíciók zongorára		1920/30as évek	
I. Vonósnégyes	2hg, br, cs	1928	eltűnt
I. Vonóstrió	hg, br, cs	1929	eltűnt
mozgalmi dalok, tömegdalok	vegyeskar	1930-as évektől	
Ütemre cseng a csákány...	mozgalmi dal	1930-as évek	Hollós Korvin Lajos
Bánat	bariton, zongora	1930-as évek	József Attila
Éji dal	bariton, zongora	1930-as évek	József Attila
Esze Tamás komája	bariton, zongora	1930-as évek	Ady Endre
II. Vonóstrió	hg, br, cs	1932	
Rondó nagyzenekarra		1932	
Hora	vonósenekar		
Szonáta 2 hegedűre	2 hegedű	1933	
III. Vonóstrió, Szerenád	hg, br, cs	1933	
II. Vonósnégyes	2 hg, br, cs	1934	
Suite	zongora	1935	Földes Andornak ajánlva
Sonatina	zongora	1936	eltűnt
15 Lieder	?	1938	Hollós Korvin Lajos
Nemzeti Dal	négyszólamú vegyeskar, zongora	1941	Petőfi Sándor
Háború volt	kétszólamú kar	1941	Petőfi Sándor
Tanító dal	vegyeskar, zongora	1941	Kálmán T. László
II. Tanító dal	vegyeskar, zongora	1943	Kálmán T. László
I. Szólószonáta	hegedű	1943/1944?	eltűnt
II. Szólószonáta	hegedű	1944	

FÜGGELÉK IV.

Nádor Mihály műveinek jegyzéke

Nádor Mihály saját kezűleg írt műjegyzéke, valamint a szerző lánya, Nádor Katalin összegyűjtött anyaga, feljegyzései alapján összeállítva.

<i>Műcím</i>	<i>Opus szám</i>	<i>Hangszer</i>	<i>Keletkezés ideje</i>	<i>Megjegyzés</i>
Szonáta hegedűre és zongorára	Op. 1	hg, zong	1900	elveszett
e-moll vonósnégyes	Op. 2	2 hg, br, cs	1901	A bonni Beethoven Haus 500 márkás díját nyerte el a darab.
Négy dal vegyeskarra 1. Lustige Musikanten (Eichendorf) 2. Romanze (Julius Grosse) 3. Reinigung (Heine) 4. 2 Gedichte von O.J. Bierbaum	Op. 3	vegyeskar	1902	
Tíz dal zongorakísérettel	Op. 4	ének, zongora	1902	
10 német népdal (Das Knaben Wunderhorn)	Op. 5	ének, zongora	1903	
Hegedűverseny egy tételben	Op. 6	hegedű, zenekar	1903	München
Két dal zenekarral 1. Gebet (Hebbel) 2. Neujahrslied (J.O. Stöger)	Op. 7	ének, zenekar	1904	
Régi japán népdalok	Op. 8		1904	
B-dúr vonósnégyes	Op. 9	2 hg, br, cs	1905	Bemutató: a Zeneakadémia Nagytermében 1924-ben a Herzl vonósnégyes által.
A puhány. Operett 3 felvonásban	Op. 10		1906	
Tíz dal	Op. 11	ének, zong	1909	
Toszkánai népdalok. Ciklus (Paul Heise)	Op. 12	ének, zongora	1909	
Dalok énekhangra zongorakísérettel (Heinrich Lenthold)	Op. 13	ének, zong	1909	
A három hős. Egyfelvonásos operett. (Nagy Endre)	Op. 14		1909	
Magyar balladák és egyéb énekek 1. füzet: Népköltészet 2. füzet: Népköltészet 3. füzet: Petőfi verseire 4. füzet: Arany János 5. füzet: Szép Ernő, Kemény Simon, Babits verseire	Op. 15		1910	
Szép Ernő dalok	Op. 16		1910–15	
„Falu végén kurta kocsma” Petőfi ciklus 1 felvonásban	Op. 17		1911	

Zene Maeterlinck „Kék Madár” című mesejátékához	Op. 18		1913	
Urashima halála. Japán dalciklus	Op. 19		1914	
Vilmos huszárok. 3 felvonásos operett	Op. 20		1914	
A néma asszony. 1 felvonásos opera buffa	Op. 21		1918	
Donna Anna. 1 felvonásos opera	Op. 22		1919	Bemutató: Az Operaházban, Rádiófelvétel Polgár Tiborral 1948.
Offenbach. 3 felvonásos dalmű	Op. 23		1920	
A tánckirály. 3 felvonásos operett	Op. 24		1921	
Babavásár. 3 felvonásos operett	Op. 25		1921	
1. Über allen Gipfeln... (Goethe) 2. Wanderers Nachlied (Goethe) 3. Blätterfall (Leuthold) 4. Kauzlein (Wunderhorn) 5. Licht in der Nacht (Hans Kyser)	Op. 26	dalok	1920–22	
A gróf és a szobalány. (Ninácska és a grófocska) (Nagy Endre) 1 felvonásos operett	Op. 27		1922	elveszett
Kék Madár szvit	Op. 28	zenekar	1923	
Elssler Fanny. 3 felvonásos daljáték	Op. 29		1923	
Csipke. (kísérőzene Emőd Tamás 3 egyfelvonásosához)	Op. 30		1923	
Szép Örsébet. Népballada kórossal	Op. 31		1924	
Tíz dal népi szövegekre	Op. 32		1924	
Krizantém. 3 felvonásos daljáték	Op. 33		1924	
Három madrigál	Op. 34	vegyeskar	1925	
Két dal Bródy László verseire	Op. 35		1925	
A harangok (E.A. Poe, Harsányi Zsolt)	Op. 36	ének, zong	1925	
Három dal (Amaru, Gábor Ignác)	Op. 37		1925	
A királyné papucs. (Emőd Tamás) 1 felvonásos daljáték	Op. 38		1926	
Az elérhetetlen asszony. 1 felvonásos daljáték	Op. 39		1926	
Frine. (Emőd Tamás) 1 felvonásos daljáték	Op. 40		1927	
A nagy börtön. Kísérőzene	Op. 41		1929	
Szólószonáta hegedűre három tételben	Op. 42	hegedű	1929. XII. 27.	
Korálfantázia és fuga, korálelőjáték	Op. 43	orgona	1929	
Két dal Tóth Árpád verseire	Op. 44	ének, zong	1930	
Beethoven. Daljáték 6 képben	Op. 45		1931	
Beethoven: Bagatellen-suiten. Zenekari átirat	Op. 46	zenekar	1931	
Gyöngykaláris. 1 felvonásos daljáték	Op. 47		1931	
Volpone. Kísérőzene	Op. 48		1931	
Könnyű portéka. Zongoranégyes, 4 tételben	Op. 49	zg, hg, br, cs	1931	

Fisz-moll vonósnégyes	Op. 50	2 hg, br, cs	1932	
Irja hadnagy. Kísérőzene	Op. 51		1932	
Elssler Fanny. Táncjáték 6 képben	Op. 52		1932	
Lysistrata. 3 felvonásos daljáték	Op. 53		1933	
Az elloptott szerda. filmzene	Op. 54		1933	
Magyar szívárvány. filmzene?	Op. 55	zenekar	1933	
Évforduló. filmzene	Op. 56		1935	
Táncrapszódia	Op. 57	zenekar	1935	Rádió pályázat nyertes mű. Előadva: a Rádióban (1937. III. 7.) valamint a Máv Szimfonikusok által (1949. IX. 26)
Korálfantázia és fuga	Op. 58	zenekar	1935	
Liliomfi. 3 felvonásos dalmű	Op. 59		1936	
Liliomfi. kísérőzene	Op. 60		1937	
Sólyom-dalok	Op. 61	ének, zong	1938	
Mendelssohn: Rondo capriccioso, átdolgozás zenekarra	Op. 62		1938	
d-moll vonósnégyes	Op. 63		1939–40	
Hegedűverseny átdolgozás, kiegészítés (3 tétel)	Op. 64		1941	
Bach: Adagio és fuga a C-dúr hegedű szólószonátából. Átdolgozás zenekarra	Op. 65		1941	Nem szerepel a kéziratos műjegyzékben, lánya, Nádor Katalin írta bele utólag. Bemutató: 1943. XI. 11. Zeneakadémia, Komor Vilmos és a Szimfonikus Zenekar
A Hegedűverseny átdolgozása			1942 V.	Nem szerepel a kéziratos műjegyzékben, lánya, Nádor Katalin írta bele utólag.
Kabaré számok			1909–1939	Több mint kétszáz mű
Bábel (régebbi mű, szöveg és zene a Rádióban)				Nem szerepel a kéziratos műjegyzékben, lánya, Nádor Katalin írta bele utólag.
Scherzo (vonósnégyesre)		2 hg, br, cs		A szerző 1944. márciusában megőrzésre átadta Lánya Ernőnek
Palotás		zenekar		elveszett?

Kis keringő		szalonzene		elveszett?
Intermezzo		zene		
Változatok. Recitativo és Fúga		zene		
György és Anna esküvőjére		orgona		

FÜGGELÉK V.

Justus György műveinek jegyzéke

A műjegyzéket az MTA Zenetudományi Intézetének Magyar Zenetörténeti Osztályán, Maróthy János hagyatékában található kéziratok alapján állítottam össze.

Az utolsó mosoly	Ady Endre	3 szólamú nőikar	192?
Anyámnak!	román népdalfeldolg.	szoprán, zongora	1923. XI. 25.
Burlesk		hegedű szóló, zenekar	1925
Sítidal	Bálint György	mezzo,zongora	1931
Kórus	Várnai Zseni	3 szólamú nőikar	1934
Ki várni tud	Ady Endre	4 szólamú férfikar, dob	1934
Akasztófavirágok balladája	Villon–Faludy	szoprán, zenekar	1935
A felhőről	Körmendi Zoltán	szoprán, zongora	1936 VI.
Ha te elmegy...	Király Alice	szoprán, zongora	1940
Kurucok így beszélnek	Ady Endre	2 szólamú vegyeskar	1943
Hirdetőoszloppal	Kassák Lajos	bariton, zongora	
Ünnepi kórus	Szalmás Piroska	4 szólamú vegyeskar	
Induló	Freiligrath	4 szólamú vegyeskar, szóló	
Favágó dal		4 szólamú vegyeskar	
Elegiaque		zongora, hegedű, cselló	
Fox Lamentaleile		vázlat, (vonósok, ének?)	
Nyitány és Fohász, Tango Miserere		harmónium	
Szeptember végén	Petőfi Sándor	mezzo,zongora	
Mit meg nem tesz...	?	tenor, zongora	
Emlékezés	Babits Mihály	szoprán, zongora	
Sáros az út	népi szöveg	szoprán, zongora	
Fond be, anyám...	népi szöveg	szoprán, zongora	
Kinek nincsen édesanyja...	népi szöveg	szoprán, zongora	
Vörös telehold emléke	Ady Endre	szoprán, zongora	
Regősének	József Attila	vázlat, (vonósok, ének?)	
Párizsban járt az ősz	Ady Endre	töredék,4 szólamú vegyeskar	
A kuli pár szem rizsen él	Várnai Zseni	4 szólamú vegyeskar	
Kátyuska		4 szólamú vegyeskar	
Holló kiállt	Nádas József	töredék, 2 szólamú vegyeskar	
Tiszta szívvel	József Attila	4 szólamú vegyeskar	
Mottó	Kassák Lajos	szoprán, fl,ob,fg,cor,pos,vl,vla,vc,cb	
Asyl für Obdachlose	Theobald Tieger	szoprán, zongora	
Szóló	opera	vázlatok, énekszólamok, zenekar	
A búkkal	Csokonai Vitéz	szoprán, zongora	1931

küszködő	Mihály		
Meléte - nyitány	Szántó színmű	szimf.zenekar	
Várunk	Körmendi Zoltán	4 szólamú vegyeskar	
Járunk	Tücholoky ?	2 szólamú vegyeskar	
Csúrdöngölő tánc	?	4 szólamú vegyeskar	
Végszó Villon testamentumához	Villon–Faludy	szoprán, zongora	
Afrodite-dal	Körmendi Zoltán	szoprán, zongora	
Nyitány és Invocatio		szoprán, zenekar (nincs hangszerelve)	
Censorok dala	Hárs László	tenor?, zongora	
Szerenád	Balázs Béla	szoprán, zongora	
Dal a szabadságról (tangó)	?	szoprán, zongora	
Másik dal a szerelemről	?	szoprán, zongora	
Piros rózsa	Ady Endre	szoprán, zongora	
Lopók között	József Attila	töredék	
Jazz suit		zongora	
Szólló	Hárs László	opera, vázlatok	
Egyszer öt	Ács Kató	játék hat képben, zenekar, gyermekkar, tenor, bariton	

FÜGGELÉK VI.

Az OMIKE zenei rendezvényeken (opera, hangverseny, operett) közreműködő művészek névsora

A listát Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei.* (Budapest, 1943), Horák: *OMIKE*, Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai.* (Budapest: Móra kiadó, 1982) című munkái, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Archívumában található OMIKE Zenekari és Énekkari lista, valamint az egykori kórustag, Soltész (Mechler) Erzsébet visszaemlékezése nyomán állítottam össze. Néhány művésznél, – ahol sikerült adatokhoz jutnom – zárójelben jelöltem az OMIKE előtti munkahelyeiket, ahonnan származásuk miatt távozni kényszerültek. Vastag betűvel jelöltem azoknak a művészeknek a nevét, akik bizonyosan a holokauszt áldozatai lettek. A zeneszerzők, karnagyok, zongoristák és korrepetitorok között egy-egy név többször is szerepel, amennyiben különböző előadásokon más módon is felléptek, így – az áttekinthetőség érdekében – a név csak először vastag betűs. A kérdőjeles neveknél a hangszer bizonytalan. A nevek között megtalálhatók az OMIKE 46 tagú zenekarának és 30 tagú énekkarának tagjai. Egyes előadásokon részt vett a Collegium Musicum 100 tagú énekkara is. A lista összeállításánál elsődleges szempontként az OMIKE koncerteken való részvételt vettem figyelembe, így a zenekari tagok között előfordul pár olyan művész neve is, akik származásukat tekintve nem estek a zsidótörvények hatálya alá. Ennek ellenére külsőként az OMIKE foglalkoztatta őket, hiszen bizonyos hangszercsoportokban (például a fúvosoknál) hiány mutatkozott a zsidó muzsikások között.

Zeneszerzők:

Bondi György, Budai Pál, Erdősi László, Falk Géza, Feleki László, Fischer Sándor, Garami Oszkár, Harsányi Tibor, Kadosa Pál, Kelen Hugó, Kondor Leó, **Lajtai-Lazarus Walter,** Márkus Alfréd, **Nádor Mihály,** Reinitz Béla, Reschovsky Sándor, Szelényi István, **Weiner László,** Weiner Leó, **Zsigmondi Pál**

Karnagyok:

dr. Bermann Ferenc (Brünn), Bondi György, Erdősi László, Feleki László (revü), Fischer Sándor (Vígshízház), Fraknoi Károly (Városi Színház), Hajdú János, **Káldi László** (Városi Színház), Koltai Ferenc, Komor Vilmos, **Kuti Sándor**, Lajtai-Lazarus Walter, Márkus Alfréd, **Pallós Tivadar**, Riesz Pál (jazz), Róth Miksa, Sándor Frigyes, Somogyi László, Szamosi Buli (jazz), Weiner László, Zsigmondi Pál (operett)

Énekesek:

Abai József (kórustag), Abai Kefró (kórustag), Aschenfeld Lili (kórustag), Adorján Mária (kórustag), Ágoston József (kórustag), Balázs István (operett), **Bálint Béla** (Városi Színház), Bán Kató, Bársony Dóra, **Basa István** (kórustag), Bence Miklós (kórustag), Baumgarten Gabi (kórustag), Bodor Imre (kórustag), Brand Hanna (Berlin), **Brenner Berki Harry**, Bruszt Györgyné (kórustag), Darvas Ibolya (Városi Színház), Dános Lili, Danziger Lili (kórustag), Erdész Nándor (kórustag), Érdi Pál, Ernster Dezső (Berlin), Essenfeld Manó (kórustag), Faludi Ferenc (kórustag), Farkas Alice (kórustag), Farkas Sándor (kórustag, M. Kir. Operaház), Fábri Edith (kórustag), Fábri Sári, Faludi Ferenc (kórustag, kórustitkár), Faludi Erna (kórustag) Faragó Panni (operett), Feleki Rezső, Fehér Pál (Berlin), **Fenyő Árpád** (operett), Földiák Márta (kórustag), Rocco Francati, Füredi Vogel Károly, Gallay Zoltán (kórustag), Galsay Ervin, Garay Ernő (Zürich), **Gárdonyi Lajos** (operett), Gerő György (kórustag), Gidaly (jazz), Gödry Kató (Mannheim), **dr. Győri Pál**, Hajós Péter (operett), Halasi Ferenc (kórustag), Halmágyi Ferenc, Herendi Mancsi (füttyművész is), Hidy Ferenc, Kara Imre (kórustag), Kálmán Oszkár (M. Kir. Operaház, berlini Opera), Keleti Árpád, Kishegyi Árpád, Kornis Kató (Belvárosi Színház), Kovács Miklós, Krasznér Kató (kórustag), **Ladányi Ilona** (M. Kir. Operaház), Lakos Klári (operett), Leitner György, Lénárd Béla (operett), Lendvai Andor (M. Kir. Operaház), Leopold Lenke (kórustag), Ligeti Dezső, Kolos Hanna, Mechler Erzsébet (kórustag), Medák Sári, Molnár László (kórustag), Molnár Márta (kórustag), **ifj. Ney Dávid** (M. Kir. Operaház), Ortner Pál (bécsi Volksoper), **Pál Jenő** (Prága), Pálffy Blanka (operett), Pogány László, Pogány Zsuzsi, Pollák Sándor (kórustag), Presser Ottó (kórustag), Radnai Erzsike (Városi Színház), Rajna Mária, Rákos Tibor (operett), Rella Gabriella (M. Kir. Operaház), Révész Sándor (kórustag), Róna Vera (kórustag), Rosthy Magda (színésznő, Belvárosi Színház), Róth Ferenc (Milano), Rovelli Dezső, Rózsa Nándor (kórustag), Rózsa Vera, Rudas Erna (kórustag), Sajó Jenő (kórustag), Sarkadi Aladár (operett), **Salamon Miklós** (kórustag), Sándor Irén (kórustag), **Sas Imre** (operett), Sebők Stefi (Városi Színház), Sík Olga (kórustag), Simon Ili (kórustag), dr. Sipos Jenő, Solt Ibolya, Somogyi Dezső (kórustag), Somogyi István, Somogyi Piroska (M. Kir. Operaház), Spiegel Annie (Berlin), Spitzer László (kórustag), Sugár Pál, Szécsi Hédy (operett), Szendrő Mária (kórustag), **dr. Szigeti Jenő** (Belvárosi Színház), Szilágyi Bea, **Szirmai Vilmos** (Városi Színház), Sztáray Márton (jazz), Szűcs Gábor, Takács N. (kórustag), Tessler Tivadar (Brünn), Ormos Béla (operett), Vajda Lili (kórustag), Váradi Kató (operett), Vera Viola (kórustag, Városi Színház), Vidor Ferike (színész, Belvárosi Színház), Visó Márk (kórustag), **Weiner György**, Weinstock Miklós, Willmann Lili, Zátory Kálmán, Zsolt Magda (jazz?), Zoltán Irén

Kántorok:

Abrahamson Manó, Mandel Lajos, Feleki Rezső, Herskovits Béla

Zongora:

Adler Tibor, Augenfeld Magda, **Bálint Tibor**, Benedikt Klári, Dános Méda, **Deutsch Jenő**, Donáth Ede, **Eiser György**, Erdősi László, Farnadi Edith, Fehér Vera, Fischer Annie, Fischer Sándor, Gergely Pál (karmester volt Berlinben), Hajdú János, Halmos György, Hanák Árpád, Herz Lili, Jámbor Ági, Kadosa Pál, Kelen Rózsi, Koltai Ferenc, Lajtai-Lazarus Walter, Mandl-Mura Péter, Merényi Pál, Nádas István, Pallós Tivadar, dr. Ribáry Géza, Rauchwerger (Rév) Lili, Reinitz Béla, Reschovszki Sándor, Sándor Renée, **Sammler Sándor**, Schneider Hedvig, Sebők György, **Tamás T. Ödön**, Ungár Imre, Varjas Anna

Fuvola:

dr. Inotai Tibor, Pollák Pál, Róth Miklós, Sonnenfeld Miklós

Oboa:

Bechar György, Drechsler Sándor, Szeszler Tibor

Klarinét:

Brust György (Bern), Fekete János, Gelber N., Palotai Imre

Fagott:

Ádám György (Városi Színház), Brünauer Tibor, Keleti Frigyes (M. Kir. Operaház)

Kürt:

Gross Dezső, Sammler Béla, Székely István

Trombita:

Galambos N., Jávör Dezső, Sauer Zs., Szegedi József, Zsoldos Imre, Vértes Gyula

Harsona:

Kalmár Ferenc, Klein Sándor, Löwinger N., Sammler Béla, Róth József

Hegedű

Ajtai-Adler Viktor, Ákos Ferenc, Bánát (Hirsch) Gábor, **Bárdos Alice**, Biró József, Bíró Kató, Faragó István (Svájc), Fejér Sándor, Gábori Elemér, **Gál János** (Párizs), Gerle Róbert, Göndör Márta, Heisler Ferenc, **Hirsch József** (hangversenymester, Városi Színház), Hirsch Sándor, Hoffmann Erzsi, Klein Miklós, Klein Károly, Kovács Imre, Korvin Imre, Lőrincz Edit, **Mádai István** (Városi Színház),

Pásztóné Meitner Irén, Móri Béla (brácsa), **Nád (Nadelstecher) László**, **Nádor György**, Pesti Sándor, Reisz Pál, Román István, Rothfeld Gábor, **Schönfeld Jutka**, Steiner Imre (Városi Színház), dr. Solt Pál, Stern János, Steiner Imre, **Schultz Zoltán**, Térő Ilona, Tibor György, **Trietsch György** (Városi Színház), Zeitinger Jenő (?), Vajna Károly, Vámos László, Varga Ruben, Waldmann Miklós, Weinberg Ákos, Weinberger József

Hegedű és brácsa:

Berdai Pál, Bolgár Endre, Berkovits Tibor, Halmos László, Klein László, Lukács Pál, Móri Béla, Rákos László, Tibor György

Gordonka:

Dénes Vera, Hoffmann Pál, **Horváth László** (Belgrád), **Hütter Pál** (M. Kir. Operaház), Kálmán Tibor, Kenessey Pál, Mihály András, Starker János, Valér János

Bőgő:

Lengyel László, Pilitz Vilmos, Róth Imre, Weinberger István

Revere Gyula (hárfa), Kállai Ottó (harmónika)

Útő:

Goldmann N., Grünfeld Ármin, Trumen László, Silber István

Korrepetitorok:

Bártfai Gabriella, Hajdu János, Káldi László, Koltai Ferenc, Komor Vilmos, Lajtai Lazarus Walter, Mura (Mandl) Péter, dr. Ribáry Géza, **Vándor Sándor**

FÜGGELÉK VII.

1920 és 1941 között komponált magyar szóló- és kamaraművek brácsára

A műjegyzék Raics István: „Magyar Zeneművek jegyzéke: 1920-1941” In: *Magyar Zenei Szemle*. (Budapest: II. évfolyam, 1942. január-december), 201–310 című munkája alapján, valamint az általam összeállított mártír zeneszerzők műjegyzékét is figyelembe véve készült. A vonósnégyeseket – a műfaj specifikussága miatt – nem vettem bele a felsorolásba.

Szólóművek

Jemnitz Sándor: Szólószonáta, op. 46 (1941) (Rózsavölgyi)
Vándor Sándor: Szonatina (1926)

Duók, szonáták

Mikus-Csák István: Magyar rapszódia mélyhegedűre és zongorára
Jemnitz Sándor: Duószonáta, op. 25, hegedűre és brácsára (1927) (Schott's)
Maros Rudolf: 8 duó hegedűre és brácsára (1940)
Radnai Miklós: d-moll szonáta (1919)
Tóth Dénes: Divertimento hegedűre és brácsára (1941)
Weiner László: Duó hegedűre és brácsára (1939)
Weiner László: Szonáta brácsára és zongorára (1939)

Triók

Berg Lily: Vonóstrió hegedűre, brácsára és csellóra (1928)
Delly Szabó Géza: Trió hegedűre, brácsára és csellóra (1934)
Farkas Ferenc: Notturmo op.2, hegedűre, brácsára, csellóra (1929)
Frid Géza: a-moll Trió hegedűre, brácsára, csellóra (1929)
Gárdonyi Zoltán: Vonóstrió hegedűre, brácsára és csellóra (1928)
Hajdu Mihály: Vonóstrió hegedűre, brácsára és csellóra (1932)
Jemnitz Sándor: Trió op. 19, hegedűre, fuvalára és brácsára (1923)
Jemnitz Sándor: I. vonóstrió hegedűre, brácsára és csellóra, op. 21 (1925) (Kistner und Siegel, Leipzig)
Jemnitz Sándor: II. vonóstrió (szerenád) hegedűre, brácsára és csellóra op. 24 (1928) (Universal, 1929)
Jemnitz Sándor: Trió op. 33, gitárra, hegedűre és brácsára (1933)
Kadosa Pál: Vonóstrió hegedűre, brácsára és csellóra, op. 12, (1928-30) (Schott's, 1931)
Kenessey Jenő: Szonáta hárfára, fuvalára és brácsára (1940)
Kenessey Jenő: Trió fuvalára, brácsára és zongorára (1940)
Király-König Péter: Trió két hegedűre és mélyhegedűre, C-dúr, 4 tétel (1930)
Kósa György: Trió fuvalára, brácsára és csellóra (1941)
Kósa György: Istenes ének (Babits) tenor, bariton és brácsa (1938)
Kuti Sándor: II. Szerenád (1931)
Kuti Sándor: III. Szerenád (1934)
Lajtha László: I. vonóstrió op.9 (1911)
Lajtha László: II. vonóstrió op.18 (1932) (Rózsavölgyi, 1933)
Lajtha László: III. vonóstrió op.41 (1945)
Lendvai Ervin: Triók (op.11, op.14/2, op.14/3) (1911, 1917)
Siklós Albert: Trió fuvalára, brácsára és hárfára (1933)
Siklós Albert: C-dúr Trió két hegedűre és brácsára (?)

Sulyok Imre: Szerenád 5 tételben hegedűre, brácsára és csellóra (1939)
Takács Jenő: Trió rapszódia hegedűre, brácsára, zongorára (1926)
Tóth Miklós: Trió hegedűre, brácsára és csellóra (1925-28 között)
Tóth Miklós: Trió és két scherzo fuvalára, hegedűre és brácsára (1925-28 között)
Veress Sándor: Trió fuvalára, hegedűre és brácsára (1927)
Veress Sándor: Vonóshármas két hegedűre és brácsára (1929)
Weiner László: Vonóstrió (1938)

Zongoranégyesek

Gárdonyi Zoltán: Zongoranégyes (1940)
Gyulai Elemér: Zongoranégyes (1938)
Országh Tivadar: Zongoranégyes (1938)
Nádor Mihály: Könnyű portéka, zongoranégyes Op. 49 (1931)
Pázmán György: Zongoranégyes (1938)
Vándor Sándor: Zongoranégyes

Vonóshatosok

Gárdonyi Zoltán: Vonós szextett két hegedűre, két brácsára és két csellóra (1932)
Huzella Elek: Vonóshatos két hegedűre, két brácsára és két csellóra, op. 1, h-moll (1940)
Tóth Dénes: Vonóshatos két hegedűre, két brácsára és két csellóra (1934)
Vándor Sándor: Vonós szextett két hegedűre, két brácsára és két csellóra (1932)

Versenyművek

Kadosa Pál: Concertino op. 27 brácsára és zenekarra (1937)
Vándor Sándor: Concertino, Kis versenymű, brácsára fűvösötös kísérettel (1936)
Weiner László: Concerto fuvalára, brácsára, zongorára és zenekarra (1941)

FÜGGELÉK VIII.

Képek

Az alábbi képek Czigány Gyula: *Munkásének 1919-1945.*, Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei* valamint *A magyar muzsika könyve* (Budapest: 1936.) című munkákban, az OSZK-ban és a Országos Rabbiképző könyvtárában lelhetőek fel. További képeket Kármán Sándortól, Horák Magdától, Vizi Évától, Miriam Boskovichától, Ligeti Verától, Kathy Naglertől, Gonda Jánostól, Annette de Klerktől, Kocsis Katalintól és Gerő Katalintól kaptam.

Bechtold Károly
jazzmuzsikus

Bátori Józsefné Quittmann Erzsébet
zongoratanár

Büchler Lenke
zongoratanárnő

Fischer Pál
hegedűtanár

Fonó Frigyes szövegíró,
zeneszerző, zenekarvezető

Gerő Frigyes
hegedűművész

Gyémánt Béla
zeneszerző

Győri Elek
zeneszerző

Hoffmann Pál
csellóművész

Szabó Ilonka
operaénekes

Rosenthálné Jakabffy
Magda zongoratanárnő

Bárdos Alice
hegedűművész

Schwimmer Elza
zongoratanárnő

Wiener Lilly
hegedűművész

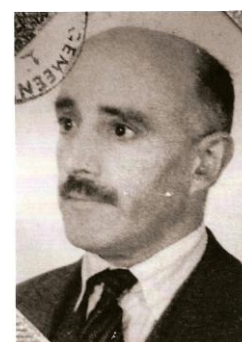
Ligeti Gábor
tanuló

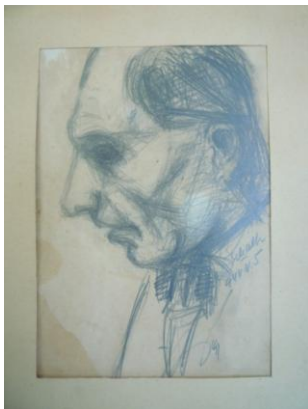
Ifj. Ney Dávid
operaénekes

Nemes János
karmester

Weisz Ferenc
zeneszerző,
zongoraművész

Ács Kató rajza férjéről, Justus Györgyről

Az OMIKE emblémája

Justus György
zeneszerző

A kolozsvári Goldmark Filharmonia a harmincas évek végén. Középen Boskovits Sándor karnagy.

A fiatal Kuti Sándor szüleivel

Kuti Sándor
zeneszerző

Vándor Sándor
zeneszerző

Bondi György
zeneszerző

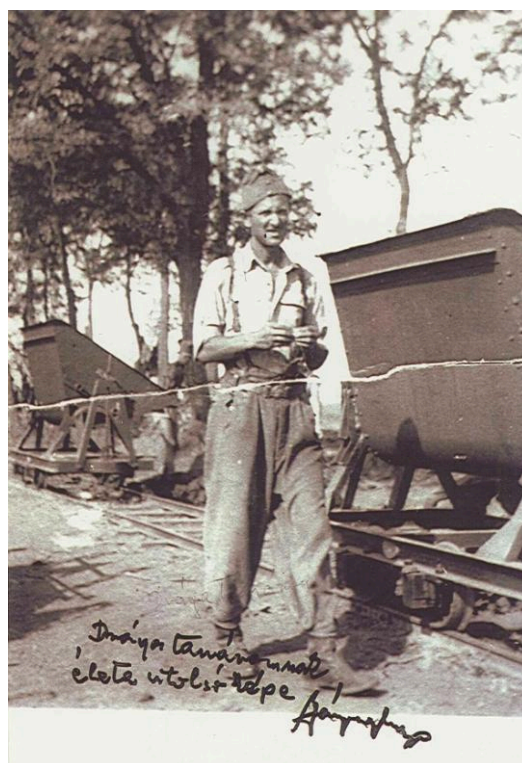
Nádor Mihály
zeneszerző

Weisz József (Api)
jazzdobos

Ádám György
fagottművész

A munkaszolgálatban. Weisz József (Api) utolsó
fényképe.

Adler Tibor
zongoraművész

Dr. Györi Pál
operaénekes

Falk Géza zenetanár,
zeneesztéta

Lichtenberg Emil
karmester

Trietsch György hegedűművész
fiatalkori képe a húszas évekből.

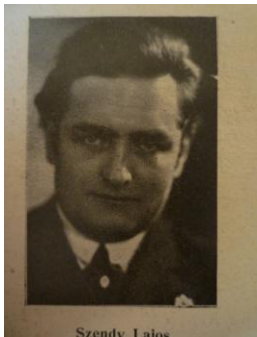
Székely István
zeneszerző

Dr. Rényi Aladár
zeneszerző, ügyvéd

Víg Miklós
jazz énekes

Szendy Lajos
zongorista

Neumann László
hegedűművész

Vidor Imre
zongorista,
zeneszerző

Büchler Mór
karnagy

Pirmitzer Edéné Bányász Erzsébet
Operaénekesnő

Weiner László
zeneszerző

Bibliográfia

- Andai Ferenc: *Mint tanu szólni. Bori történet*. Budapest: Ab Ovo, 2003.
- Blau László: *Bonyhád. Egy elpusztított zsidó közösség*. Bonyhád, 2008
- Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája. Holocaust Magyarországon*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997.
- Breuer János: *Tizenhárom óra Kadosa Pállal*. Budapest: Zeneműkiadó, 1978.
- : *Harminc év magyar zenekultúrája*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975.
- : *Von Budapest nach Bloomington. Janos Starker und die Ungarische Cello Tradition*. Kronberg: Kronberg academy Verlag, 1999.
- Csalog Zsolt: *Falak, falromok*. Élő Irodalom sorozat. Pécs: Jelenkor Kiadó kft, 1994.
- Czigány Gyula: *Munkásének 1919-1945. A Magyar Munkásmozgalom és Zenekultúra a két világháború között*. Budapest, 1967.
- Gombos László (összeállította): *Kósa fellépéseinek jegyzéke*. In Kósa György. 1897-1984. Berlász Melinda szerk. (Budapest: Akkord kiadó, 2003) 205.
- Feuer Mária: „Mókamester énekmester. Londoni beszélgetés Rózsa Verával”. *Muzsika* 43/4 (2000. április): 27.
- Frank Gabriella: *A lőrinci zsidóság története*. Budapest: Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény, 2004.
- Gál György Sándor: *Muzsikusz és képzőművész halottaink. Mementó Magyarország 1944*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1975.
- : *Atlantis harangjai*. Budapest: Móra kiadó, 1982.
- Gál József: *Bárdos Alice és a szombathelyi Collegium Musicum*. Szombathely: Szignatúra Nyomda és Kiadó kft., 2003.
- Gergely Pál: „Vándor Sándor: Magyar Szerenád. Recenzió”. *Magyar Zene* 5/1 Budapest: Zeneműkiadó vállalat, 1964. február, 98.
- Gonda, Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók száz éve*. Tel Aviv: Linotur, 1966.
- Halmos Sándor (szerk.): *Nevek. A debreceni holokauszt mártírjai és túlélői*. Debrecen: nk. 2004.
- Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv*. Budapest: Rózsavölgyi, 2005.
- Herskó, Mose: *A karcagi zsidók története*. Jeruzsálem: Lahav, 1977.

Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei az 1940-es években*. Budapest: a Szerző kiadása, 1994.

————— : *Ősi hittel, becsülettel a hazáért! OMIKE 1909-1944*.

Válogatott dokumentumok. Budapest: Háttér kiadó, 1998.

Hódos Mária: *Kétezer voltak*. Budapest: Saluton, 2006.

Karas, Joža: *Music in Terezín 1941–1945*. Pendragon Press: New York, 1985.

Kárpáti János: *Mihály András*. Budapest: Zeneműkiadó, 1965.

Kerekes István: *Volt egyszer egy magyar karmester. Somogyi László és kora*. Budapest: Xynmios, 2005.

Kerényi Mária: *Neményi Lili*. Budapest: Zeneműkiadó, 1986.

Kereskényiné Cseh Edit (szerk.): *A gyulai zsidóság és a vészkorszak. Gyulai füzetek* 6. Gyula: Békés Megyei Levéltár, 1994.

de Klerk, Annette: *Ferenc Weisz*. Kaatsheuvel: nk, 2008. (Kézirat, Kaatsheuvel)

Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye*. Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009.

Komor Ágnes: *Apám, Komor Vilmos*. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.

Kőszegfalvi Ferenc, Borus Gábor (szerk.): *Hódmezővásárhelyi Életrajzi Lexikon*. Szeged: Bába kiadó, 2002.

Kovács Ilona: „Vissza a múltba. Részletek Weiner László zenei jegyzeteiből.” *Parlando* XLVIII/6 (2006) 40-44.

Kresz Mária–Király Péter: *The Violinist and Pianist. Géza de Kresz and Norah Dewett. Their Life and Music on Two Continents*. Budapest: Hencz, 1989.

Kroó György: *Szabolcsi Bence*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1994.

Kun Imre–Szegedi Ernő: *Faragó György. Nagy magyar előadóművészek. XI*. Budapest: Zeneműkiadó, 1970.

Kun Imre: *30 év művészek között. Egy hangversenyrendező naplója*. Budapest: Zeneműkiadó, 1965.

Legány Dezső (szerk.): *Kodály Zoltán levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1982.

Lévai Jenő (szerk.), Benczés Tibor, Földes Péter, Gervai Sándor, Lévai Jenő, Lőb Ernő, Ritter Aladár, Weisz Miklós: *Írók, színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei*. Budapest: nk, 1943.

- Lőwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig. A kolozsvári zsidóság története.* Kolozsvár: Erdélyi Szépmíves Céh, 1998.
- Mácsai János: *In memoriam. A Holokauszt magyar zeneszerző áldozatai. Kísérőfüzet.* Budapest: B'nai B'rith, 2008.
- Molnár Antal: „Muzsikus Vértanúink”. *Új Zenei Szemle* VI/4 (1955. április): 6–9.
- Németh Amadé: *Fleischer Antal.* Budapest: Zeneműkiadó, 1972.
- Palásti László: „Akik véresen buktak le a színpadról...”. *Képes Figyelő* 51. szám, 1946. december 21.
- Papp Viktor (szerk.): *Magyar Zenei Almanach.* Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944.
- Pauk Anna: *A 12539-es fogoly.* Budapest: C.E.T. Belvárosi kiadó, 2001.
- Pozsgai Gézáné–Víg Márta–Kontra József: *Emberek az embertelenségben. Emlékezés a kunhegyesi zsidóságra és a holocaust áldozataira. Kunhegyesi helytörténeti füzetek.* Kunhegyes: Kunhegyes város önkormányzata, 2004.
- Schinköth, Thomas: *Jüdische Musiker In Leipzig. 1855–1945.* Altenburg: Kamprad, 1994.
- Sir Solti, Georg: *Emlékeim.* Budapest: Seneca Kiadó, 1998.
- Schöpflin Aladár: *Színművészeti Lexikon.* Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest: Thália-Kultúra Műintézet, 1929.
- Schweitzer József: *A Pécsi Izraelita hitközség története.* Budapest: MIOK, 1966.
- Szabolcsi Bence: *Zsidó Kultúra és zenetörténet. Tanulmányok.* Összeállította és sajtó alá rendezte: Kroó György. Budapest: Osiris, 1999.
- Szita Szabolcs: *Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944–45.* Budapest: Kossuth, 1989.
- Tallián Tibor: *Weiner László, 1916-1944.* Budapest: nk, 1994.
- Ujfalussy József: „Gyulai Elemér: 3. zongoraszonáta. Recenzió”. *Magyar Zene* 3/5. Budapest: Zeneműkiadó vállalat, 1962. november. 532.
- Vágó Ernő: *Vándor Sándor tanítványai. A Vándor Kórus története.* Budapest: Táncsis, 1978.

Hangzó anyagok:

Bársony Péter: *Interjú Korányi Györggyel*. Budapest, 2009. június 25. (hangfelvétel, Bársony Péter tulajdonában).

Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjúfelvétel Buzás József-nével, Vándor Sándor özvegyével*. Budapest, 2008. augusztus 15. (hangfelvétel, Bársony Péter tulajdonában).

In Memoriam. *Hungarian Composers, Victims of the Holocaust*. CD felvétel. Hungaroton, 2008. HCD32597

Internetcímek:

<http://orelfoundation.org/>, 2010. május 20.

<http://holocaustmusic.ort.org>, 2010. július 25.

<http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/028021/f2/01-e.pdf>, MUS 164/D7,9, 2009. október.

<http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/k-o/nadorelet.htm>, 2008. július 10.

Dr. Bor Dezső és Dr. Bor György: *Bor Dezső emlékkönyv*. Budapest, 1998.
<http://mek.oszk.hu/00200/00206/html/02.htm>, 2009. augusztus 5.

Lengyel Dezső: *Zenekultúra*. <http://vfk.vfmk.hu/00000113/17fej.htm>, 2009. augusztus. 5.

Kármán Sándor: „Egy legendás dobos: Weisz Api.”,
http://www.drummuseum.hu/cikkek_m.php?a=k&id=7, 2010. június 7.

Karády Viktor: *Zsidóság Budapesten a 20. század első felében. Szociológiai bevezetés*, <http://karadyviktor.uni.hu/> 2010. július 25.

<http://www.ipo.co.il/eng/About/History.aspx>, 2010. július 25.

<http://www.hubayzeneterem.hu/index.php/hu/oldal/3.html>, 2010. július 26.

<http://www.cso.org/main.taf?p=7,3,1,1>, 2009. szeptember 23.